

МАТИЦА СРПСКА
ОДЕЉЕЊЕ ЗА ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

МАТИЦА SRPSKA
DEPARTMENT OF SOCIAL SCIENCES

МАТИЦА SRPSKA
SOCIAL SCIENCES QUARTERLY

Покренут 1950. године
До 10. свеске (1955) под називом *Научни зборник*, серија друштвених наука,
од 11. свеске (1956) – *Зборник за друшћивене науке*, а од 76. свеске (1984)
под данашњим називом

ГЛАВНИ И ОДГОВОРНИ УРЕДНИЦИ

Др Милош Јовановић (1950) • Живојин Бошков (1951–1952) • Рајко Николић (1953–1965) •
Академик Славко Гавриловић (1966–1969) • Др Александар Магарашевић (1970–1973) •
Др Младен Стојанов (1974–1999) • Др Милован Митровић (2000–2004) •
Академик Часлав Оџић (2005–2016) • Др Рајко Буквић (2017–2019) •
Др Миломир Степић (2020–2022) • Др Душан Достанић и др Милош Ковић (2023–)

САВЕТ ЧАСОПИСА

Председник Савейћа
Академик Часлав Оџић (Београд)

Чланови Савейћа

Проф. др Масајуки ИВАТА (Токио, Јапан) • Проф. др Александар ЈОКИЋ (Портланд, САД) •
Проф. др Питер РАДАН (Сиднеј, Аустралија) • Проф. др Миломир СТЕПИЋ (Београд) •
Проф. др Богољуб ШИЈАКОВИЋ (Београд)

196

(4/2025)

УРЕДНИШТВО

Чланови Уреднишћива

Проф. др Даниела АРСЕНОВИЋ (Нови Сад) • Проф. др Бошко И. БОЈОВИЋ (Париз, Француска)
• Проф. др Милан БРДАР (Београд) • Др Душан ДОСТАНИЋ (Београд) • Проф. др Костас
ДУЗИНАС (Лондон, Велика Британија; Атина, Грчка) • Др Миша ЂУРКОВИЋ (Београд)
• Проф. др Ђорђе ИГЊАТОВИЋ (Београд) • Проф. др Милош КОВИЋ (Београд)
• Проф. др Часлав Д. КОПРИВИЦА (Београд) • Проф. др Митко КОТОВЧЕВСКИ
(Скопље, Северна Македонија) • Проф. др Јована МИЛУТИНОВИЋ (Нови Сад)
• Проф. др Ђорђе МИТРОВИЋ (Београд) • Проф. др Милован МИТРОВИЋ (Београд)
• Проф. др Дејан МИХАИЛОВИЋ (Мексико Сити, Мексико) • Др Драго ЊЕГОВАН (Нови Сад) •
Др Александра ПАВИЋЕВИЋ (Београд) • Проф. др Јасмина ПЕКИЋ (Нови Сад)
• Проф. др Ранка ПЕРИЋ РОМИЋ (Бања Лука, Р. Српска, БиХ) • Проф. др Душан ПРОРОКОВИЋ
(Београд) • Проф. др Миломир СТЕПИЋ (Београд) • Проф. др ХУАНГ Пинг (Пекинг, Кина)
• Проф. др Бранислав РИСТИВОЈЕВИЋ (Нови Сад) • Проф. др Срђан ШЉУКИЋ (Нови Сад)

Главни уредник

Др Душан ДОСТАНИЋ

Одговорни уредник

Др Милош КОВИЋ

ЗБОРНИК

МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

196
(4/2025)

НОВИ САД
2025

Илуcтpација на корици
гравира Захарије Орфелина
Човек ишце за сѝолом

САДРЖАЈ / CONTENTS

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ / ARTICLES AND TREATISES

- Радоје В. Шошкић
„И НА КОНЦУ ОСТАДОШЕ
ЊИХ ДВОЈИЦА – БОГ И ВИНО”:
ФИЛОЗОФИЈА ВИНА
БЕЛЕ ХАМВАША КАО
МЕТАФИЗИЧКА АНТРОПОЛОГИЈА
485–501
- Radoje V. Šoškić
“AND IN THE END THERE
REMAINED THE TWO OF THEM –
GOD AND WINE”: *BÈLA HAMVAS’S
PHILOSOPHY OF WINE AS*
METAPHYSICAL ANTHROPOLOGY
485–501
- Часлав Д. Копривица
УЗ ПРОДУЖЕНЕ ТРЕНУТКЕ
ЛАЛИЋЕВИХ НЕСАНИЦА –
ИЛИ О ЗВЕКЕТУ ПРОБУЋЕНОСТИ
ИЗ БОЛА
503–515
- Chaslav D. Koprivitsa
ALONG THE PROLONGED
MOMENTS OF LALIĆ’S INSOMNIA –
OR ON THE CLATTER OF
AWAKENING FROM PAIN
503–515
- Илија Миловановић,
Јасмина Пекић и Јасмина Коџопелјић
СОЦИЈАЛНА МРЕЖА И
ФУНКЦИОНАЛНИ СТАТУС У
СТАРОСТИ: МЕДИЈАТОРСКА
УЛОГА ЕГЗЕКУТИВНИХ
ФУНКЦИЈА
517–534
- Ilija Milovanović,
Jasmina Pekić and Jasmina Kodžopeljić
SOCIAL NETWORK AND
FUNCTIONAL STATUS IN
THE ELDERLY: THE MEDIATING
ROLE OF EXECUTIVE
FUNCTIONS
517–534
- Слободан Антонић
ДА ЛИ ЈЕ У СРБИЈИ 2025.
НА ДЕЛУ ОБОЈЕНА РЕВОЛУЦИЈА?
535–577
- Slobodan Anтонић
IS A COLORED REVOLUTION
UNDERWAY IN SERBIA IN 2025?
535–577
- Душко Р. Кузовић
СОБРАШИЦЕ (ЧАРДАЧИЋИ)
У СРБИЈИ
И БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ
У 19. И 20. ВЕКУ
579–592
- Duško R. Kuzović
SOBRAŠICE (ČARDAČIĆI)
IN SERBIA AND BOSNIA AND
HERZEGOVINA IN THE 19TH AND
20TH CENTURIES
579–592

ПРИКАЗИ / BOOK REVIEWS

Драган Тубић

ЈЕДАН ЗНАЧАЈАН ДОПРИНОС ПРОУЧАВАЊУ СРЕДЊОВЕКОВНЕ
ПОРОДИЦЕ БРАНКОВИЋ

(Ференц Немет, Милан Мицић, *Бранковићи – два есејистичка погледа*,
Историјски архив у Смедереву, Смедерево 2024; 142 стр.)
593–596

Александар Гајић

СРПСКИ ИДЕНТИТЕТ ИЗМЕЂУ „КРШТЕНЕ” И „ПРИРОДНЕ” СРБИЈЕ
(Љубиша Деспотовић, *Геополитика Светосавља – српско национално постојање
у историјском региону од крштене до природне Србије*, Архив Војводине и
Институт за политичке студије, Нови Сад и Београд 2025; 378 стр.)
597–600

Михаел Антоловић

ОБРАЗОВАЊЕ У СЛУЖБИ ТРАНСНАЦИОНАЛНОГ КАПИТАЛА
(Слободан Антонић, *Колонијално (анти)образовање. Српско школство
од епохе атилантизма, Catena mundi*, Београд 2024; 125 стр.)
601–604

Душко Кузовић

НАЂИ „ПРАВУ СЕКУНДУ” – УМЕТНИЧКИ ПУТОПИС,
ДОКУМЕНТ И ФОТО ЕСЕЈ

Нисмо путовали ако предали и људи нису прошли кроз нашу душу и ум
(Бранислав Бркић, *Сибирска Тофаларија: живи у изолованим селима*
[фотографије], АБ софт, Београд 2024; 130 стр.)
604–611

НЕКРОЛОГ / OBITUARY

Владимир М. Николић

In memoriam

Проф. др ЉУБОМИРКА КРКЉУШ
(Шајкаш, 1940 – Нови Сад, 2024)
613–616

Владимир М. Николић

In memoriam

Др ВЕЛИКА ДАУТОВА РУШЕВЉАН
(Баровица, код Солуна, 1939 – Нови Сад, 2022)
археолог, музејски саветник
617–621

АУТОРИ У ОВОМ БРОЈУ / AUTHORS IN THIS ISSUE
623–626

РЕЦЕНЗЕНТИ ЧЛАНАКА У 2025. ГОДИНИ
Зборник Мајице српске за друшћивене науке
REVIEWERS OF PAPERS IN 2025
Matica Srpska Social Sciences Quarterly
627–628

Владимир М. Николић
РЕГИСТАР ЛИЧНИХ ИМЕНА / REGISTER OF PERSONAL NAMES
629–636

ПОЛИТИКА УРЕДНИШТВА / EDITORIAL POLICY
637–646

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ / INSTRUCTIONS FOR AUTHORS
647–656

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ / ARTICLES AND TREATISES

UDC 821.511.141(497.11)-4.09 Hamvas B.
UDC 178.1
<https://doi.org/10.2298/ZMSDN2596485S>
ОРИГИНАЛНИ НАУЧНИ РАД
Примљен: 16. 10. 2025.
Прихваћен: 10. 11. 2025.

„И НА КОНЦУ ОСТАДОШЕ ЊИХ ДВОЈИЦА –
БОГ И ВИНО”: *ФИЛОЗОФИЈА ВИНА* БЕЛЕ ХАМВАША
КАО МЕТАФИЗИЧКА АНТРОПОЛОГИЈА

РАДОЈЕ В. ШОШКИЋ

Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици
Филозофски факултет
Филипа Вишњића б. б., Косовска Митровица, Србија
radoje.soskic@pr.ac.rs
<https://orcid.org/0000-0002-7690-2145>

САЖЕТАК: Овај рад истражује философску и метафизичку димензију вина у дјелу Беле Хамваша, с посебним фокусом на његову књигу *Филозофија вина*, у којој се вино промишља не као естетски или гастрономски феномен, већ као сакраментална твар и хијератичка маска Бића. У хамвашевској мисли, вино отвара простор онтолошке иницијације – оно се не конзумира ради заорава, већ се куша као литургијски чин присјећања изгубљеног поретка свијета, као супстанција светога у времену техничке рационалности и духовне дезоријентације. Полазећи од Хераклитовог увида у јединство супротности (*ἐν πάντα εἶναι*) и Хелдерлинове мисли о „оскудном времену” као добу повлачења богова, рад интерпретира вино као философему отпора – отпора против профанације чулног, против редукције свијета на пуку функционалну рационалност, против апстрактног поимања стварности лишеног њене сакралне дубине. Вино, у том смислу, постаје знак оног јединственог поретка који истовремено садржи видљиво и невидљиво, чулно и божанско, и као такво представља чин присјећања на изгубљено јединство бића и свијета. Вино код Хамваша постаје знак светости свакодневице, естетски медиј метафизичке присутности, вишезначни симбол у универзуму гдје је „све једно” – како то сугерише хераклитовска интуиција једности, с којом Хамваш успоставља дубоку мисаону кореспонденцију. Кроз анализу појмова маске, укуса, уста, архетипског

реда и времена Сатурна, рад тумачи Хамвашеву концепцију *тхеолоије свакодневице*, у којој се дух више не тражи изван свијета, већ се препознаје у чаши вина, у женском мирису, у чину једења и у тишини прожетој значењем. Хамвашев дионизијски философски дискурс, који не разматра светост издалека него је куша, не доказује Биће него му се препушта, показује се као радикални изазов рационалистичкој слијепој луцидности и безличном апарату, темељним обиљежјима (пост)модерности, и као мисаона жудња за повратком чулне метафизике, у којој се спознаја не одвија путем појмовне дедукције, већ кроз присуство, укус и занос.

КЉУЧНЕ РИЈЕЧИ: Хамваш; вино; свето; профано; хијератичка маска; оскудно вријеме; биће; Бог; Хелдерлин; Хераклит

УВОД

Питање које Фридрих Хелдерлин поставља у својој елегији „Хљеб и вино” – „чему пјесници у оскудном времену?” (*Wozu Dichter in dürftiger Zeit?*) – једно је од оних темељних мјеста европске мисли на којем се поезија и философија додирују у својој најдубљој истини: у потрази за смислом који није ни естетички ни утилитаран, него онтолошки. У том питању поезија престаје бити говор о свијету и постаје начин бивања у свијету – свједочанство о могућности да се свето ипак задржи у времену његове одсутности [cf. Елијаде 2003]. Хелдерлин не пита чему пјесници као творци љепоте, него чему пјесници као чувари смисла, као они који, у времену када су се богови повукли, још увијек одржавају мост између присутног и одсутног, између човјека и онога што га трансцендује. Оскудно вријеме, према Хелдерлину, није тек историјски тренутак ни морална дијагноза епохе, већ метафизичко стање свијета – стање у којем се свето повукло, а његово се одсуство доживљава као тјескоба, као унутрашња празнина која прожима говор, умјетност и егзистенцију. „Но пријатељу! Стижемо сувише касно. Живе још Богови / али горе над главом, у другом свијету”, пјева њемачки пјесник, изражавајући осјећање да човјек више не стоји у непосредном додиру с божанским, да је стигао у свијет који је већ изгубио своје средиште, али да управо тај недостатак темеља омогућује ново искуство светог: светост одсутног, светост која се открива у тишини и чекању [Hölderlin 1986: 111].

Хелдерлин оскудно вријеме тумачи кроз одлазак „јединствене троице” – Херакла, Диониса и Христа – чије повлачење означава метафизички потрес: губитак троструке осовине на којој је почивала цјеловитост људског постојања. У Хераклу пребива архетип дјелатне снаге и храбрости, оне која је још укоријењена у божанском поретку и мјери према вишем закону. Дионис, бог вина, екстазе и стваралачког заноса, отјеловљује онај ритам свијета у којем се живот слави, гдје се свјетовно и свето додирују у оргијастичком јединству [cf. Ниће 2012]. Христ, напосљетку, представља безусловну љубав, вертикалну везу између Бога и човјека, осовину смисла и саосјећања која уједињује биће у јединству духа.¹ Њиховим повлачењем,

¹ У Хелдерлиновој елегији „Хљеб и вино”, Христ се не појављује у опозицији према грчким боговима, већ у низу с њима – као члан исте небеске генеалогije. Тиме Хелдерлин

свијет се урушава у властиту празнину: ријеч губи свој извор, дјеловање свој смисао, а љубав своје средиште. Недостајање Бога, вели Хајдегер у коментару на Хелдерлинову елегију, „значи да никакав бог људе и ствари више не скупља у себе на очигледан и недвосмислен начин” [Хајдегер 2000: 209]. Свијет, лишен те обједињујуће снаге, постаје расут, фрагментисан, без унутарње мјере – претворен у пустињу функционалности у којој смисао више не произлази из светог, већ из корисности. У таквом свијету више нема Хераклове храбрости која се усуђује поднијети терет божанског, нема Дионисове екстазе која у себи помирује смрт и радост, нема Христове љубави која преображава бол у милост. Све три духовне димензије – снага, екстаза, љубав – бивају замијењене хладним тројством техничке рационалности, економске ефикасности и моралног аутоматизма. Човјек, ослобођен богова, постаје заточеник властите моћи – господар свијета који не зна више шта да чини с влашћу над бићем. Но, Хелдерлинов поглед, премда свјестан бездана, не задржава се у ламентирању над губитком. Његова ријеч не тугује, него прориче. Његов поглед није носталгичан, већ есхатонски: он посматра одсутност богова не као крај, већ као простор њиховог могућег повратка. У тишини богова он наслућује њихову будућу ријеч. Пјесник, у том смислу, није онај који оплакује прошлост, већ онај који чува могућност будућности. Он је чувар светог, онај који „певајући пази на трагове одбеглих богова” [Хајдегер 2000: 211].

руши традиционалну дихотомију између хеленског и хришћанског, успостављајући јединствен дијалог између двије духовне парадигме које Запад обично доживљава као несводиве. Док је грчка култура дијалoшка, усредсређена на говор, на отвореност и међусобно прожимање божанског и људског, библијски свијет је монолошки: у њему се Божји говор не одвија у дијалогу, већ као објава, као вертикални чин. Хелдерлин те разлике не брише, него их превазилази – спајајући Херакла и Христа у исту сферу небеског присуства, у исту економију светог. У том споју остварује се оно што бисмо могли назвати његовом поетиком новог почетка: историја више није низ супротстављених епоха, већ поље кружног кретања дана и ноћи, свјетлости и таме, присуства и одсуства богова. Хелдерлин своје доба види као епоху ноћи, као еон оскудног времена, у којем су небесници отишли, а небо остало празно. Питање које лебди над његовим пјесништвом гласи: да ли је небо још настањено, или је лишено богова? Када је празно, наступа оскудно вријеме – вријеме након Христа, у којем је божанско присуство ослабило и повукло се у тишину. Христ, у том поретку, представља последњу појаву небесника, последњи мост између неба и земље. Но, Хелдерлин не види у томе крај светог, већ затишје, еонску ноћ која припрема нови дан. Дан ће поново доћи, али човјек мора научити чекати, мора се оснажити да би могао поднијети повратак свјетлости, јер радост, када поново дође, тражи духовну зрелост онога који ће је моћи носити. Пјесник је, у том космичком ритму смјене свјетла и таме, онај који чува сјећање на небо, на тренутке када су богови још боравили међу људима. Његова егзистенција јесте одговор на питање: „Чему пјесници у оскудном времену?” Пјесници су они који у времену божанског ћутања/одсуствовања одржавају свијест о небеском; они су свештеници одсутности, чувари светог пламена који још тиња у пепелу свијета. Њихова ријеч није пуко стварање естетског свијета, него литургијски чин памћења – обнова изгубљеног односа између човјека и божанског. У романтизму, та улога пјесника достиже своју највећу духовну висину: никада прије, а ни после, пјесник није имао тако узвишену мисију. Хелдерлин је дубоко вјеровао да ће поезија имати пресудну улогу у припреми новог поретка – поретка у којем ће се поново успоставити јединство земље и неба. Пјесник је у његовом схватању повлашћено биће, биће које стоји на граници светог и профаног, биће које нас подсећа на нашу заборављену небеску могућност. У Хелдерлиновом споју библијског и хеленског наслеђа – симбиози два језика светости – поезија постаје нови храм, а ријеч постаје вино које обнавља савез између човјека и богова.

У Хелдерлиновом искуству, Дионис, бог вина, доноси траг светог назад међу „без-божне”, у таму њихове свјетске ноћи. У лози и њеном плоду, Дионис чува „суштинску наспрамност неба и земље”, оно мјесто свадбене свечаности богова и људи. „Ако игде”, пише Хајдегер, „онда само у области тог места могли су се трагови одбеглих богова још очувати за без-божне људе” [Хајдегер 2000: 211]. Дионисово вино на тај начин постаје симбол праисконског јединства свијета – оног у којем су екстаза и смисао, тијело и дух, људско и божанско још нераздвојиви.

Мађарски мислилац Бела Хамваш (1897–1968), у својој *Филозофији вина*, преузима исти онтолошки задатак који је Хелдерлин повјерио пјеснику – чување божанског у оскудном времену – али је остварује у другом елементу: у елементу Дионисовом, у вину као супстанцијалном медију присутности. Чин отпора модерном забору светог код Хамваша добија дионизијски облик – облик који није посредован тежином онтолошке медитације, већ непосредношћу живог искуства, чулног сусрета са свијетом у његовој мистичкој пуноћи. Вино, у том контексту, не представља само културни или естетски артефакт, него функционише као *философема оийора*: отпора против апстрактне рационалности, против техничке инструментализације свијета, против редуктивне концептуализације живота сведеног на производњу, функционалност и биолошко трајање. Вино код Хамваша није пиће – оно је метафизички медијум, симбол светог које је преживјело у профаном, у времену оскудице и духовне дезоријентације. Његово философско дионизијство није хедонистичко, већ онтолошко: вино се пије не да би се побјегло од стварности, већ да би се кроз њега доспјело до њене дубље, скривеније рazine. У том смислу, Хамваш обликује оно што бисмо могли назвати *мистициком свакодневице* – философију у којој се светост не тражи изван свијета, већ у његовим најобичнијим гестовима: у мирису вина, у тишини стола, у једноставности заједничког obroка [Хамваш 1993: 246]. Чин испијања вина за њега није чин заборављања, већ чин сјећања – есхатолошки гест повратка изгубљеном поретку бића, поновно успостављање раскинутог односа између човјека и свијета, духа и тијела, светог и свакодневног. У том тренутку, чаша постаје олтар, а гутљај – молитва бићу.

У свијету који је, према луцидној дијагнози Макса Вебера, постао „рашчаран” (*entzaubert*) – свијету очишћеном од митолошких слојева, лишеном архетипског симболизма и редукованом на мрежу техничке функционалности и научне калкулације – вино се појављује као једно од посљедњих уочишта дубљег онтолошког слоја стварности. У том изгладњелом крајолику духа, гдје је искуство сведено на квантификацију, а смисао на корисност, вино остаје неизбрисив траг сакралног: преостали знак *мистиерије* која се опире рационализацији, посљедња кап преостале метафизике у материјалистичком, конзумеристичком добу. Као такво, вино није тек предмет уживања, већ постаје чин отпора забору светог – литургијски гест у времену одсуства богова. У том свјетлу, философски пројекат Беле Хамваша може се разумјети као духовна критика модерности – критика која не призива рестаурацију теолошких догми нити

реконструкцију догматских система, већ успоставља позив на повратак духу у његовој чулној, иманентној димензији. Ријеч је о духу који се не исцрпљује у метафизичкој апстракцији, већ се отјеловљује у мирису, укусу и заносу – у духу који се не мисли, већ се куша; не доказује, већ доживљава; не посједује, већ му се препушта. Такав дух, ослобођен од појмовног насиља рационализма, бива изнова пронађен у ономе што Хамваш назива *свештом свакодневицом* – у вину као литургији постојања.

Са методолошког становишта, овај рад приступа *Филозофији вина* кроз херменеутичко-феноменолошки оквир, имајући за циљ да разоткрије унутрашњу структуру њеног симболичког говора, односно да покаже на који начин језик код Хамваша постаје медиј откривања Бића. Полазна претпоставка је да *Филозофија вина* није есеј у традиционалном смислу, већ онтолошка проза, у којој језик не посредује знање о стварима, већ *сам њосијаје дојаћај ойкривања свијетја*. Хамвашев стил, у својем синкретичном споју философије, мистике и поетике, не тежи рационалној експликацији, него искуственом отварању – он не објашњава свијет, него га поново открива.

У том смислу, херменеутика се овдје не схвата као техника декодирања скривених значења, већ као чин повратка изворној присутности симбола, оном тренутку у којем се смисао не „тумачи”, већ се проживљава. Питање симбола код Хамваша није семиотичко, већ онтолошко: симбол није знак који нешто означава, него начин на који се свето *објављује* у профаном као његова скривена дубина, као траг присуства који никада није потпуно откривен, начин на који се божанско оваплоћује у чулном. Стога је циљ ове методологије да препозна у језику *Филозофије вина* не израз, већ *еџифанију* – појаву оног што превазилази појмовно, а ипак се јавља у чулном облику, у мирису, укусу и заносу.

Истовремено, рад се ослања на компаративно-философску методу која омогућава да се Хамвашева визија сагледа у динамичном прожимању са традицијама античке, хришћанске и модерне мисли. У том контексту, његово поимање јединства живота и светог доводи се у дијалог са Хераклитовим начелом јединства супротности (*ἔν παντὰ εἶναι*), са Хелдерлиновом поетичком мисли о *оскудном времену* као добу повлачења богова, те са Ничеовим дионизијским афирмацијама постојања.² Кроз те унакрсне

² Ничеов појам *дионизијској* потиче из његове књиге *Рођење трагедије из духа музике* (1872), гдје се први пут формулише идеја *дионизијске афирмације животиња* – прихватања постојања у цјелини, са свим његовим страдањем, хаосом и пролазношћу, као естетске и метафизичке вриједности. У том кључу, *дионизијско* не означава пуку чулну опијеност, већ космичко јединство човјека и природе, тренутак укидања индивидуалног *ја* у ритму свеопштег живота. Насупрот аполонском принципу форме и мјере, дионизијско је снага преобиља, заноса и стварања, она која руши границе и уздиже живот као апсолутну светост. У познијим дјелима, попут *Тако је говорио Заратустра* (1883–1885) и *Веселе науке* (1882), овај мотив добија још дубљи онтолошки смисао: дионизијско постаје начин бивања који афирмише живот без остатка, чак и у његовој трагичности, као *вјечно враћање исцјој* (*die ewige Wiederkunft des Gleichen*). У том контексту, дионизијска философија представља радикално супротстављање свим облицима метафизичког песимизма и аскетског одрицања. Када Хамваш, у својој *Филозофији вина*, приступа вину као литургијском медијуму живота, као симболу опијености која није заборав, него преображај, он дјелује у истом онтолошком

референце, Хамвашев текст се открива као покушај рестаурације изгубљене онтолошке осјетљивости, повратак првобитном односу човјека и свијета који је у модерној свијести разбијен апстрактним појмом, технологијом и инструменталним разумом.

Из тог методолошког хоризонта произлази основна хипотеза рада: *Филозофија вина* није ни есеј о естетици укуса, нити хвалоспјев чулности, већ метафизичка антропологија у којој се човјек поново поставља у свети поредак ствари. Вино, као симболичка материја, постаје медиј повратка – мост између чулног и духовног, профаног и сакралног, времена и вјечности. Оно није предмет задовољства, већ средство памћења, чин онтолошког присјећања (*ἀνάμνησις*) изгубљеног јединства.

Тако се у Хамвашевој мисли обликује оно што бисмо могли назвати *онтопоетиком њисусиства*: философија која се не завршава у систему, већ у искуству; која се не исказује у појму, већ у укусу; која не тежи апстракцији, већ литургијском доживљају стварности. Та онтопоетика не говори о Бићу – она га дозива, интонира, куша. У тишини гутљаја, у мирису вина, у духовном заносу, човјек се не уздиже изнад свијета, већ му се враћа – у његовој најдубљој светости.

Отуда Хамваш не пише *о вину* – он *пише вино*. Његова философија није дискурзивна него сакраментална. Она се не заснива на дедукцији, већ на иницијацији – у искуство свијета који је жив, ароматичан, опојан, загонетан и свет. На тај начин, вино постаје антипод свијету огољене рационалности: оно није предмет науке, већ средство спасења. Или, како би рекао Хамваш, на концу остају само двојица – Бог и вино.

ВИНО КАО ХИЈЕРАТИЧКА МАСКА БИЋА

У онтолошком видокругу Беле Хамваша, свијет се не појављује као пуки агрегат објеката нити као прозирна сцена појавности доступна рационалној анализи, већ као дубоко симболички згуснут текст, структурисан попут херметичке матрице у којој се значење не излаже непосредно, већ се кондензује у вишеслојне метафоре, архетипске слике и духовне координате. Ријеч је о стварности која није посредована миметички, већ се згушњава и зауставља у знаку – знаку који не разоткрива свијет, већ га истовремено скрива и отвара, уводећи субјект у динамику тумачења, ишчитавања и судиоништва. Биће, у том контексту, није непосредно доступно нити рационално исцрпљиво; оно се не појављује као огољена присутност, већ се објављује кроз посредоване облике – кроз оно што Хамваш назива *хијератичким маскама*.

Хамваш успоставља сопствену метафизику маске као тачку сусрета између хераклитовске онтологије јединства (*hen panta einai* – „све је једно“) и астролошко-симболичке визије космичког реда [cf. Хераклит

регистру као Ниче: *обојица афирмишу свейосӣ живоѿӣа у самом живоѿӣу*. Вино код Хамваша има исту функцију коју дионизијско има код Ничеа – оно укида дистанцу између човјека и свијета, враћа егзистенцију њеној првобитној пуноћи и показује да се истина не мисли појмом, него проживљава заносом.

1990].³ Према Хамвашу, свијет није хаотична дисперзија појава, већ ритмизовани козмос, егзактан поредак бивствујућег, у којем ствари – боје, метали, дани, планете, течности – не постоје у себи и за себе, већ као знакови једног вишег, метафизичког склопа значења [cf. Hamvaš 1994]. Тај свијет је симболички структурисан као „каталог” – то јест, као онтолошки архив, у којем је свака ствар на своме мјесту и све указује на невидљиви ред Једног који стоји иза појавнога. Маска, у овом мисаоном оквиру, не функционише као средство прикривања, већ као онтолошки медиј посвећења – њена функција није да закљони истину, већ да учини појавност способном за откривење. Умјесто да суспендује приступ стварности, маска је ритуална форма која посвећује видљиво, осигуравајући да се оно непролазно може очитовати унутар граница чулног и временског. Хијератичка маска не одваја стварност од духа, већ их сједињује кроз симбол, кроз облик који буди увид. Вино је, код Хамваша, привилеговани примјер такве маске: међу свим појавним облицима свијета, управо оно има способност да, парадоксално, својом опојношћу распрши вео заблуде. У тренутку када се чаша вина подиже према уснама, свијет више није објект рационалне контроле, већ се преображава у оно што у својој суштини јесте – загонетка, милост, дар.

Унутар Хамвашеве космичко-духовне симболике, течности нису неутралне материјалне супстанце, већ носиоци духовних кодова, уписаних у онтолошку структуру свијета. Свака од њих припада одређеном архетипском режиму, посједује астралну припадност и изражава специфичан душевни афинитет: оне су архетипски медији, а не хемијски састави.⁴ Њихова разлика није квантитативна, већ квалитативна и духовно-структурална. Течности у Хамвашевом универзуму посједују властите аналогичке везе с планетарним силама, божанским принципима и антрополошким диспозицијама – оне су елементарни симболи унутар једне архетипски оријентисане метафизике свијета. Тако вода припада Мјесецу, симболу

³ Хераклит у својој философији ватре и тока тврди да је *ἕναι ἵερο* и *δοῦναι ἕραν ἴη* истии – да се супротности не искључују, него претпостављају [cf. Хераклит 1990]. Тако и Хамваш, на свој поетско-мистички начин, разумије да је вино у исто вријеме и радост и озбиљност, и ерос и тишина, и заборав и сјећање. Оно је појам који се не мисли, већ се куша – и у том чину кушања, оно сабира свијет у његовој разлици, али не раздваја, већ успоставља јединство у мноштву. Отуда, између Хераклитове ватре и Хамвашевог вина, постоји тихи савез: обје су супстанце које освјетљавају, које преображавају. У ватри Хераклит види принцип мијене; у вину Хамваш види принцип присуства. Обојица поучавају да се истина не може до краја исцрпити појмом, него се мора преживјети: у пламену и његовој свјетлости, у тишини која зрачи из пуноће, у укусу који надилази ријечи, у екстази која укида разлику између онога који спознаје и онога што је спознато.

⁴ Јунгово учење о архетиповима као прасликама колективног несвјесног пружа неопходни теоријски оквир за разумијевање Хамвашеве тврдње да су течности, биљке, каменови и сви материјални облици уписани у „онтолошку структуру свијета”. Оно што Хамваш назива архетипским режимима – астролошко-симболичким динамизмом у којем свако биће и свака супстанција има своје духовно „мјесто” – одговара јунговској интуицији да се колективни обрасци значења манифестују кроз симболе у природи, ритуалу и култури. У том смислу, Хамвашева космолошка типологија течности може се читати као феноменолошко поље у којем се активирају управо оне архетипске матрице које Јунг описује као универзалне структуре људског искуства [cf. Jung 2003].

пасивног, рефлексивног и контемплативног принципа. Она не дјелује, већ је огледало стварности; њена суштина није да мијења, већ да рефлектује – она је медиј интровертоване рефлексije свијета. Млијеко припада Венери, планетарној фигури плодности, њежности и хранитељског јединства: оно је течност стварања, мајчинска супстанција живота, напитаk дјетињства, праисконске блискости. Пиво се повезује с Марсом, силовитим принципом експанзије, снаге и анималног импулса: оно је фермент моћи, колективног заноса, мушке акције. Уље, у својој густој и племенитој супстанци, подређено је Јупитеру, симболу мудрости, ауторитета и спиритуалног достојанства – оно посвећује простор, као што ријеч посвећује мисао.

Вино, пак, за разлику од свих других течности, не припада ниједном планетарном ентитету. Његова веза није астрална, већ хијеро-хронолошка – оно припада Сатурну, старом богу времена, мјере, ћутања, озбиљности, смрти и духовнога реда:

„Сатурн је планета златног доба. Господар оног периода када су свака ствар и свако биће били на свом месту и због тога се живело у непомућеној срећи. Погрешно рекох. Златно доба није историјско раздобље, него стање, и због тога постоји у свим временима; једино зависи од тога да ли постоји неко ко ће га остварити” [Хамваш 2012: 20].

Хамваш овдје не користи Сатурн као хороскопски симбол, већ као метафизички знак крајњих граница: вино се не може разумјети из перспективе планетарног утицаја, већ искључиво кроз димензију времена које сабира почетак и крај, архајско и есхатонско, у јединствени тренутак духовног присуства. У том смислу, вино припада времену изван времена, то јест времену светоме – оно је истовремено напитаk првобитног свијета, златног доба када су богови боравили међу људима, и антиципација посљедњег свијета, времена повратка смисла, обнове духовног реда [cf. Eliade 2007]. Вино је литургијска твар која сабира оно што је било и оно што ће доћи, присуство у одсуству, архетипска кап светога у свакодневици профанога.

Сатурн није само планетарни архетип, већ метафизички знак примордијалног раја – реда који је претходио историји, дисхармонији и забораву. Као чувар златног доба, Сатурн је повезан с бројем три – бројем мјере, пропорције, равнотеже – бројем реда. А с њим је, не случајно, повезано и вино: напитаk који не опија да би човјека обмануо, оно није пуки ужитак – оно има есхатолошку функцију: уздиже човјека из поретка поремећеног, декадентног свијета и враћа га у поредак златног доба, у изгубљеној геометрији бивствовања. Другим ријечима, вино није тек супстанца, већ медиј обнове реда, повратка заборављеном складу између човјека и космичког Бића:

„Сатурн је симбол великог примордијалног рајског поретка. Због тога је ова планета повезана с тројком која је број мере. И због тога је повезана с вином које уздиже човека из поремећеног света, како би он био поново враћен на своје место у поредак златног доба. Остале

планете, бројке, течности, гласови, боје, метали, табеле такође су симболи. А цела слика, пак, није ништа друго до свет свемира поређан у егзактан поредак, као орман с белим рубљем или каталог. Ред је кључ света, каже страсни педант обузет Сатурном. Ако средим ствари, ако је све на свом месту, успоставиће се смисао света. Свака филозофија је овакав покушај успостављања смисла. И онда се догађа нешто сасвим необично: велика већина ствари која изгледа различито на крају крајева је привид. Све је једно. *Hen panta einai*, каже Хераклит. Једино овако растурено ствари изгледају различито. Заправо, све ствари су друге и друге појаве оног истог Једног. Његове маске. Све што могу да видим и чујем, да поједем и попијем, да замислим и ухватим, то је све, све хијератичка маска оног истоветног јединог Једног. Глас с је исто тако маска, као и дувански дим, песма је исто тако маска, као и олово, крв, четвртак или жуто. Чија маска? Ко је Један? Беме каже да ђаво нема своја лица, тек ларве. Тиме сам изрекао основну мисао филозофије вина. Шта је вино? Хијератичка маска. Неко је иза њега” [Хамваш 2012: 21].

У овој структури значења, вино задобија своју узвишену улогу. Оно није само течност, већ онтолошка фигура: хијератичка маска Једног. У њему, како пише Хамваш, „неко је иза” – али тај неко не носи лице, не зове се именом, не подлијеже дефиницији. Тај неко је Једно које пулсира у свим појавама, и вино је његов најплеменитији медиј.

Хераклитово *ἓν πάντα εἶναι* (*unum omnia sunt*, „све је једно”), према Хамвашу, јесте највећа мисао која се уопште може мислити. Умови као Кант, нису је били кадри досегнути или прихватити; Хераклит и Лао Це јесу. У Хамвашевом огледу “*Poetica metaphysica*” сазнајемо да су филозофија и религија инфериорни облици духовности у односу на ону силу која једина није заборавила мисао о Једном – а то је умјетност, првенствено поезија. Једино је поетски говор способан да издржи напетост мисли о Једном без потребе да је рационализује, доказује или редукује.

Све је једно: бити кадар мислити ту мисао. Не као да се све ствари збрајају да би у коначном износу дале то Једно. Јер онда би свака појединачна ствар изгледала безначајно и била готово ништа; а збрајањем ничега не може се добити Једно. Једно се не може разбити на дијелове. Оно се не састоји од дијелова. Поједине ствари нису дијелови, него неокрњене цјелине. Ако је све Једно, онда су све ствари од Једнога начињене, и Једно се налази у свим стварима. У *Филозофији вина* Хамваш вели: „Будући да је коначно *Hen panta einai*, односно све је једно, дакле, све се налази у свему” [Хамваш 2012: 21]. Свака ствар упућује на све остале. Свијет бескрајних аналогичности. У поглављу „Грожђе, вино, драги камен, жена”, Хамваш сања о алхемијској вјештини која би му омогућила да различита вина претвара у одговарајуће драге каменове, а ове опет у лијепе жене. Јер све су те ствари једно.

„Ако бих могао, издвојио бих, на пример, спиритуалну суштину из једне девојке и чистио, згушњавао, дестиловао, цедио, кристализовао, све док не бих добио непролазну и концентровану есенцију.

На концу, од сваке лепе жене би се могао начинити драги камен. Или вино – али онда га не би требало кристализовати, него растварати. Драги камен бих користио на тај начин што бих га опточио златом и његову есенцију усисавао у себе кроз очи. Вино на тај начин, наравно, што бих га пио. Псалам каже: Окусите и видите” [Хамваш 2012: 46].

Пјесничка метафора обавља те сањане трансмутације. Она је посљедње прибјежиште древног знања о Једном, и његове примјене коју зовео алхемијом. Персијски пјесник Рудаки (сiгса 880–954), у савршеној сагласности с наведеним Хамвашевим ријечима, посветио је вину сљедеће стихове, изражавајући исту онтолошку тензију: не ради се о избору између рубина и вина, већ о препознавању њихове *суйсџијанцијалне исџовјейи-носџи*:

„Како је црвено то пиће! Ко га погледа,
Тај се колеба је ли то рубин или вино?
Твар је иста у обојега, само је облик други:
Једно се смрзло а друго растопило”

[Rudaki 1984: 49].

Овдје се огледа иста хераклитовска интуиција онтолошке истовјетности: разлике су форме, супстанца је једна. Једно се понекад кристализује као камен, понекад се растапа као вино – али у оба случаја оно трепјери кроз хијератичку маску. У том свјетлу, Хераклитова мисао постаје метафизичка осовина Хамвашевог свијета: свијета у којем је све симбол, све маска, све супстанцијална варијација Једног, у којем је вино хијератички праг, жена мирисна епифанија, а поезија алхемијска ватра која све те облике зна претворити једне у друге, не нарушавајући их, већ их водећи кући – у Једно.

Зато вино код Хамваша није тек естетски објект ни културолошка константа, већ епифанијска супстанца, сакраментална форма присутности светога у материји. Оно не симболизује вријеме – оно јесте вријеме које пулсира у мирису, у боји, у егзалтираном гутљају. У тој чаши вина не налазимо пијанство, већ улазак у космолошку вертикалу: у вино као духовни медиј сабирања вјечности и пролазности, земаљског и небеског, тијела и духа.

У овом поретку течности, Хамваш не нуди фолклорну асоцијацију, већ космолошку картографију духовних сила које се изражавају кроз физичко. Свака од њих постаје манифестација дубљих сила свијета, знак духовног реда који се огледа у свакодневном. Тиме вино постаје семиотичко средство откривања унутарње структуре стварности – не кроз разум, већ кроз укус, афинитет и угођај који одражава дубљу, невидљиву међуигру Бића. У том знаку, вино не егзистира унутар линеарног историјског тока, већ на његовим рубовима, на прагу између заборављеног поретка и још-не-довршеног обнављања. Његова присутност у човјекову свакодневном искуству није тек гастрономска, него онтолошки резидуална – оно је остатак златног доба у времену челика и пластике, литур-

гијски остатак у свијету процедуре и протокола. У вино, свијет проговара не језиком објашњења, већ језиком заноса; оно не преноси информацију, већ иницира искуство – чулно, душевно, духовно.

Када Хамваш вино назива *хијератичком маском*, он не мисли само на један симболички објект, већ на цијелу онтолошку диспозицију свијета који се објављује кроз облик, кроз арому, кроз укус, кроз светковину. Вино је, у његовој мисли, не само напитака, већ појављење Бића у модалитету радости, у стању заноса, у структури дара. Оно је светост у текућем облику – епифанија сакралног која се не објављује у бљеску апокалиптичког присуства, већ у форми хијератичке маске: не да би заклонила Бога, већ да би, како би рекао Мирчеа Елијаде, посветила простор профаног и омогућила да се свето отјелови у ритму свакодневице. У том смислу, вино функционише као литургијска метонимија божанског – оно је облик кроз који се вјечно појављује у временитом, не разарајући његово чулно ткиво, већ га обнављајући изнутра, претварајући чин пијења у чин судиоништва у светом. Као у свакој аутентичној *хијерофанији*, божанско се овдје не неутрализује нити апсолутизује у својој присутности, већ се посредује у подношљивој форми – кроз симболичке структуре које не поништавају његов *mysterion*, већ га чине приступачним чулима и духу. Укус, занос и обред нису средства рационалног објашњења, већ литургијски прагови увођења у димензију светога: они не разоткривају божанско у његовој тоталности, већ га посвећују чином приступања, омогућујући егзистенцијални додир с оним што остаје недодирљиво у својој бити, а ипак присутно у својој појавности.

МЕТАФИЗИКА УСТА: АПОТЕОЗА УКУСА

Хамваш развија једну изузетно ријетку и дубоку философску интуицију: уста су метафизички праг – орган кроз који човјек престаје изван пуког бивствовања у судјеловање са свијетом. Уста нису граница тијела, већ улаз у светост чулног, орган путем којег се не остварује доминација над стварима, већ интимна комуникација с њиховим дубљим значењем. У цивилизацији која је стољећима привилеговала вид (око) као орган дистанце, анализе и рационалне контроле и логос (разум) као апарат апстракције и дискурзивне моћи, Хамваш чулима, а посебно устима, враћа њихово достојанство као духовних инструмената. Око опажа с удаљености, слух ослушкује из даљине, рука дотиче извана – али уста додирују и сједињују.

Уста су једина тачка тијела гдје говор, ерос и храњење конвергирају; она не посредују, већ уједињују; нису мјесто рефлексije, већ чин онтолошког пријема, мјесто гдје тијело не посматра свијет, него га прихвата, куша, љуби и изговара. У том смислу, уста код Хамваша нису пуки прагматични орган нити инструмент доминације над свијетом, већ мјесто онтолошке присности, простор непосредности у којем се дух не апстрахује, већ отјеловљује; она су епифанијско мјесто сусрета и сједињења човјека са свијетом у његовој дубинској присутности.

„У мајчиној материци ми смо својом пупчаном врпцом срасли са светом. Када се родимо – устима. Међу нашим чулима око је апстрактно; с оним предметом који види око никада не ступа у непосредан додир и не може с њим да срасте. Уво ствари пушта нешто ближе. Рука их чак и хвата. Нос већ удише и испарења предмета. Уста шта год пожелеле узимају у себе. И тек онда сазнам шта је нешто ако то и окусим. Уста су извор непосредног искуства. Дете то зна: када жели с нечим да се упозна, оно то и стрпа у уста. Човек то касније заборави. Мада тек онда сазнам ко је овај човек ако сам му се обратио речју из својих уста; о жени сам прибавио искуство тек ако сам је пољубио; тек онда је нешто постало моје ако сам то појео. Свет уста је многоструко непосреднији од света ока, од света ува, чак и од света руке; баш зато је религиознији; јер је ближи стварности. Зато постоји дубока сродност између једења и учења, као што каже Новалис. Зато је земља мајка свих нас, она нас храни кроз наша уста, а ми срастамо с оним што нам она пружа. Наша уста имају три делатности: говоре, љубе и једу” [Хамваш 2012: 15].

Вино се, дакле, не пије као вода, не конзумира се као храна, већ се доживљава – кроз укус, температуру, мекоћу, мирис, оно постаје епифанија чулног, мисаони чин који се догађа у тијелу, а не изнад њега. Тај доживљај није рационално преносив: то је знање без појма, искуство које измиче језику, али не и истини. Укус, држи Хамваш, није нижа форма спознаје, већ изворнија, непосреднија и потпунија – јер не издваја човјека из свијета, већ га укључује у његову динамику.

На том трагу, Хамваш проводи радикално епистемолошко превредновање: спознаја не долази примарно путем појмовне артикулације, већ кроз чулну интиму, кроз учествовање у стварности. Вино не треба разумјети – њега треба кушати, и то не само устима, већ цјелином бића које пристаје на изложеност, на занос, на духовно сједињење. Кроз вино, не доживљавамо само пиће – доживљавамо свијет: не као објект рационалне обраде, већ као дар који се прима устима, не умом.

У том смислу, Хамвашева метафизика уста није провокативна маргиналија, већ духовни акт отпора модерности: она враћа светост ономе што је модерност прогласила ниским – укусу, мирису, чулности – и у томе налази мост према светом, не кроз идеју, већ кроз гутљај који сабира Биће.

АТЕИСТА КАО СИМПТОМ АПСТРАКЦИЈЕ

Један од кључних сегмената Хамвашевог текста јесте иронични, готово сатирични обрачун с атеизмом. Но, та иронија не произлази из апологетског вјерског фундаментализма, већ из дубоке свијести о антрополошкој редукацији коју са собом носи модерни материјализам. Атеиста се не појављује као пуки негатор божанског, већ као симптом духовне поремећености: он је онтолошки дефицит, манифестација свођења човјека на апстрактну функционалност, на ентитет лишен унутарње вертикале смисла. Ријеч је о бићу које је изгубило контакт с мистеријом, са симбо-

личком густоћом постојања, с оним што Елијаде назива „структуром светога”, и што Хамваш види као непосредни чулно-духовни увид у реалност која се не исцрпљује рационалним апаратима модерности, и замијенило их статистиком, моралним принципима и производним односима.

Хамвашева критика атеизма није вођена апологетским импулсом теолошке одбране, већ онтолошком луцидношћу: она не брани догму, већ дијагностикује духовно осиромашење. Критика не циља на увјерења, већ на егзистенцијалну конституцију модерног субјекта, који више не зна како да ужива – не у тривијалном хедонистичком, већ у сакраменталном, светотворном смислу ужитка. „Надокнађујући чулни свет, апстрактан човек затим измишља језовите химере, безбојно, безмирисно, безоблично, безукусно, немо ништа” [Хамваш 2012: 22]. Уживање, за Хамваша, није супротност озбиљности, већ њена најдубља потврда: способност да се стварност куша, не као пуки објект употребе, већ као дар који тражи учешће. Хамваш у том смислу не полази од идеолошке опреке вјере и невјере, него од духовне одузетости: атеиста, пуританац, сцијентифиста, пијетиста – сви су они лица истог поремећаја, истог губитка унутарње симболичке оријентације. Њихов проблем није епистемолошки, него егзистенцијалан; њихова заблуда није интелектуална, већ онтолошка. Њихов „гријех”, како Хамваш иронично сугерише, није у моралној трансгресији, него у немогућности да пију вино – да уживају, да приме свијет као дар, а не као задатак.

У том смислу, атеизам код Хамваша није губитак Бога, него губитак свијета – он је симптом духовне амнезије у којој се Биће више не куша, не мирише, не осјећа, него се мјери, калкулише, доказује и производи: „Апстрактан живот живи само с очима, највише с ушима. Не живи с устима. Око и ухо су због тога егзотерични органи” [Хамваш 2012: 22]. Статистика, морални принцип и производни односи замијенили су симбол, занос и тишину. Зато Хамваш не нуди повратак догми, него чашу вина као метафизичку дијагнозу и терапију. „Чаша вина” је, сматра Хамваш, „*salto mortale* атеизма” [Хамваш 2012: 22]. *Заборав ајсџиракџиној, ѿеоријски орјанизованој живојѿа, конѿролисаној ја, заборав самоја себе.* Вино је, у том свјетлу, субверзивни литургијски чин: не позив на пијанство, већ позив на отварање стварности у њеној пуноћи. Не порицање разума, него трансгресија његове самодовољности. Вино не уводи у догму, већ у искуство ослобађања – оно је мистички праг у свијету који је постао рашчаран, рационализован, технички и функционално редукован.

УЉА ДУШЕ: ЖЕНА, ВИНО И ЉУБАВ

У једном од најдирљивијих и најмистичнијих пасажа Хамвашеве књиге, наилазимо на архетипску аналогију између женског тијела и вина, не унутар вулгарног, објективизујућег регистра савременог еротизованог дискурса, већ у језику духовно-симболичке онтологије, у којем жена и вино не фигурирају као предмети ужитка, већ изданак исте супстанце: мирисног, тајанственог живота, у којем Биће пулсира у пуној читости.

У Хамвашевом језику, и жена и вино нису ентитети које ваља посједовати, већ феномени које ваља контемплирати и читати као знакове светога. Женско тијело не наступа као биолошка датост, већ као мистички праг, хијерофанија сензуалног и духовног у једном, она која мирисом посвећује простор, као што вино својим присуством не нуди интоксикацију, већ згушњава вријеме, простор и душу у тренутак епифаније. У том духу Хамваш пише:

„У сваком вину (врсти, годишту, поднебљу, тлу, добу) живи непоновљиво особен и непатворен геније. Геније је материјализован облик уља. Сваки део женског тела има посебан мирис, а он се не може побркати с другим. Зашто? Јер га насељавају увек други дајмони” [Хамваш 2012: 33].

Ова поетизована формулација открива мисаони слој у којем чулно постаје прозиран медиј метафизичког. Мирис, уље, анђеол – то су ознаке једне теопоетике присуства, у којој се тијело не банализује, већ претвара у знак светог, у симбол дубље стварности. Баш као што свака кап вина у себи скрива дух, непоновљив и неухватљив, тако и свака зона женског тијела у Хамвашевом мисаоном свијету носи властити духовни код – унутарње уље душе, јединствени траг онтолошке диференцијације.

Хамваш не пише као енолог, нити га занима класификација вина у терминима сомелијерске рационалности – он пише као теолог укуса, алхемичар свакодневице, дионизијски херменеутичар чулног, који зна да истина не пребива у апстрактним формулама већ се разоткрива у мирису коже и у тишини гутљаја златног шомлошког вина, пића које назива „вином усамљеника”, јер не тражи друштво, већ унутарњу сабраност и ћутање.

Ни вино, ни жена, у Хамвашевом мисаоном пејзажу, не откривају се онеме који жели да их присвоји. Њима се не прилази као функцијама, него као онтолошким загонеткама, које се не рјешавају, већ доживљавају. Отварају се само онеме који зна присуствовати, а не грабити, који се зна повући пред тајном умјесто да је објасни. Јер оно што откривају није знање у концептуалном смислу, већ мудрост присуства – тихо урањање у дубљи поредак стварности, у којем се Биће не казује, већ зрачи.

У тој равни значења, жена и вино творе сакраменталну паралелу – нису ни објекти пожуде, нити средства уживања, већ уљем натопљени ентитети душе, медији чулне теофаније, кроз које се Биће оглашава не ријечима, већ мирисом, укусом, текстуром и додиром. Они су простори у којима се истина не тражи, већ јој се допушта да нас преплави. У том смислу, они нису пуки симболи, већ догађаји онтолошке присутности – присутности која не претендује на коначност, већ отвара човјека ка сабраној, заносној дубини бивствовања.

ЕСХАТОЛОШКА ВИЗИЈА: СВИЈЕТ КОЈИ СЕ ВРАЋА СВЕТОМЕ

Филозофија вина Беле Хамваша не завршава у естетици ужитка, нити се исцрпљује у хедонистичкој афирмацији чулног. Напротив – њен

крајњи хоризонт је есхатолошки. Вино код Хамваша није ни крај ни циљ, већ средство преображаја, мост између изгубљеног раја и будуће светковине, мост који спаја архаичну светост и духовну будућност.

У његовој визији, историја није прогрес, већ низ грчева, низ заборав: заборав смисла, заборав светога, заборав додира човјека с божанским поретком свијета. Модерна историја је прича о паду у апстракцију, о раздвајању човјека од властите литургијске основе постојања. Вино је контрапункт том заборава – оно не отвара пут регресији, већ обнавља меморију светога, присјећање на свијет у којем се дисало да би се славило, а не да би се преживјело.

У завршници текста, Хамваш замишља будући свијет у којем из бунара тече вино, из облака пада вино, и мора су од вина. На први поглед, тај приказ може звучати као утопијска фантазија, но он је далеко од инфантилне маште. Ријеч је о радикалној метафизичкој антиципацији, о визији обновљене непосредности – свијета у којем ће стварност поново бити засићена симболичким значењем, у којем ће сваки гутљај бити чин захвалности, а сваки дах облик молитве.

Тај свијет није идеализовани бијег, него повратак примордијалној цјеловитости, ритму у којем човјек није функција система, већ судионик тајне. Хамваш не тражи повратак митологији у баналном смислу, већ рестаурацију метафизичке осјетљивости, повратак свијету у којем се светост не тражи у трансцендентним формулама, него затиче у хљебу, у води, у вину – у самој твари живота. Тако вино постаје есхатолошки симбол обнове – не пиће опијености, него литургијски знак: да ће свијет поново постати кушање Бога.

ЗАКЉУЧАК

Бела Хамваш нам у *Филозофији вина* не исписује тек медитацију о пићу, већ изводи литургију смисла. Његова књига није расправа о виноградима, већ јеванђеље свакодневице – покушај да се дух спусти из апстрактних висина и поново настани међу стварима, међу плодовима земље, међу устима и мирисима, међу људима. Ријеч постаје вино, а вино – сакрамент постојања. Хамвашев језик није ни системски нити догматски; он титра између ироније и теофаније, између благе провокације и метафизичке слутње. Његово мишљење се не остварује кроз појмовну строгоћу, већ кроз унутрашњи сјај духовне присутности, која зна да *sacrum* не станује само у храмовима, већ и у лонцу који ври, у женском врату, у хљебу који се ломи под руком и у чаши шомлошког вина.

У свијету у којем је дух прогнан из тијела, мистерија из говора, а светост из свакодневног, Хамваш не бира повлачење у апстракцију – он се враћа земљи, кухињи, столу. У мјесту гдје модерна мисао види тривијалност, он препознаје архетип, гдје философија тражи појам, он призива укус, мирис, присуство. Трансценденцију не схвата као бијег из стварности, већ као продор светог у профано, као уље које тиња на граници невидљивог.

У томе је његова философија дионизијска – не по разузданости, већ по дубокој вјери у светост живота као таквог. Као и код Ничеа, дионизијско не означава неумјереност, него *афирмацију њостојања у цјелини*: прихватање живота у његовој пуноћи, у радости и распаду, у болу и славлу, као јединог простора гдје се истина уопште може доживјети [cf. Ниће 2016]. Хамваш, попут Ничеа, руши раздвојеност између духа и тијела, између сакралног и материјалног, показујући да се свето не уздиге изнад чула, него се у њима остварује. У укусу вина, у мирису коже, у тишини стола, он препознаје онтолошку њежност Бића – његову скривену, али непорециву присутност.

На крају Хамвашеве визије ипак остају само двојица: Бог и вино. Јер Бог, како Хамваш вели, више није идејна конструкција, већ укус који дозријева у устима – не логички суд, већ чулна епифанија. Није доктрина, већ мирис што измиче објашњењу, што се на тренутак задржи у пролазу и нестане, остављајући траг у памћењу коже. Бог више није апстрактни ентитет изван свијета, већ уље тишине, које се полако упија у дах, задржава се на рубу женског осмијеха, и зауставља у златној густини вина – вина које се не пије да би се заборавило, већ да би се присјетило онога што се никада није знало, али је одувјек било ту.

ЦИТИРАНИ ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Елијаде, Мирчеа (2003). *Светло и њрофано*. Сремски Карловци; Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића. Превео Зоран Стојановић.
- Хајдегер, Мартин (2000). *Шумски њушеви*. Београд: Плато. Превео Божидар Зеџ.
- Хамваш, Бела (2012). *Филозофија вина*. Београд: Драслар партнер. Превео Сава Бабић.
- Хамваш, Бела (1993). *Хиџерионски есеји: митолоџија, естетика, мџафизика*. Нови Сад: Матица српска. Превео Сава Бабић.
- Хераклит (1990). *Фрагменти*. Београд: Модерна. Превео Мирослав Марковић.
- Eliade, Mircea (2007). *Mit o vječnom povratku*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk. Prevela Ljiljana Novković.
- Hamvaš, Bela (1994). *Scientia sacra*. Beograd: Geopoetika. Preveo Sava Babić.
- Hölderlin, Johann Christian Friedrich (1986). *Hölderlin: Selected Verse*. London: Anvil Press Poetry. Trans. Michael Hamburger.
- Jung, Karl Gustav (2003). *Arhetipovi i kolektivno nesvesno*. Beograd: Atos. Prevele Bosiljka Milakara i Dušica Lečić-Toševska.
- Niče, Fridrih (2016). *Tako je govorio Zaratustra*. Beograd: Dereta. Prevod Danko Grlić.
- Niče, Fridrih (2012). *Rođenje tragedije*. Beograd: Dereta. Prevela Vera Stojić.
- Rudaki (1984). *Izabrane pjesme*. Sarajevo: Svjetlost. Preveo Esad Duraković.

“AND IN THE END THERE REMAINED THE TWO OF THEM –
GOD AND WINE”: BÉLA HAMVAS’S *PHILOSOPHY OF WINE*
AS METAPHYSICAL ANTHROPOLOGY

by

RADOJE V. ŠOŠKIĆ

The University of Priština with a temporary seat in Kosovska Mitrovica

Faculty of Philosophy

Filipa Višnjića b. b., Kosovska Mitrovica, Serbia

radoje.soskic@pr.ac.rs

<https://orcid.org/0000-0002-7690-2145>

SUMMARY: This paper explores the philosophical and metaphysical dimension of wine in the work of Béla Hamvas, with a particular focus on his book *The Philosophy of Wine*, in which wine is conceived not as an aesthetic or gastronomic phenomenon but as a sacramental substance and a hieratic mask of Being. In Hamvas’s thought, wine opens the space of ontological initiation – it is not consumed for the sake of forgetting but tasted as a liturgical act of remembrance, a recollection of the lost order of the world, as the surviving substance of the sacred in an age of technical rationality and spiritual disorientation. Drawing upon Heraclitus’s insight into the unity of opposites (*ἐν πάντα εἶναι*) and Hölderlin’s conception of the “time of dearth” (*dürftiger Zeit*) as an epoch marked by the withdrawal of the gods, this paper interprets wine as a *philosopheme* of resistance – a resistance against the profanation of the sensual, against the reduction of the world to mere functional rationality, and against the abstract conceptualization of reality deprived of its sacred depth. In this sense, wine emerges as a sign of that primordial order which simultaneously encompasses the visible and the invisible, the sensuous and the divine, and thus constitutes an act of remembrance of the lost unity between Being and the world. In Hamvas’s vision, wine becomes a sign of the sanctity of everyday life, an aesthetic medium of metaphysical presence, a polyvalent symbol in a universe where “all is one” – as suggested by Heraclitus’s intuition of unity, with which Hamvas establishes a deep intellectual correspondence. Through the analysis of the concepts of the mask, taste, mouth, archetypal order, and the time of Saturn, the study interprets Hamvas’s conception of a *theology of everyday life*, in which spirit is no longer sought beyond the world but recognized in the cup of wine, in the scent of woman, in the act of eating, and in the silence suffused with meaning. Hamvas’s Dionysian philosophical discourse – which does not contemplate the sacred from afar but tastes it and which does not prove Being but surrenders to it – emerges as a radical challenge to the rationalistic aridity and impersonal machinery that characterize (post)modernity, and as a profound longing for the restoration of a *sensual metaphysics*, in which knowledge unfolds not through conceptual deduction but through presence, taste, and rapture.

KEYWORDS: Hamvas; wine; sacred; profane; hieratic mask; time of dearth; being; God; Hölderlin; Heraclitus

UDC 821.163.41-14.09 Lalić I.
<https://doi.org/10.2298/ZMSDN2596503K>
ОРИГИНАЛНИ НАУЧНИ РАД
Примљен: 3. 10. 2025.
Прихваћен: 31. 10. 2025.

УЗ ПРОДУЖЕНЕ ТРЕНУТКЕ ЛАЛИЋЕВИХ НЕСАНИЦА – ИЛИ О ЗВЕКЕТУ ПРОБУЋЕНОСТИ ИЗ БОЛА

За С. М.

ЧАСЛАВ Д. КОПРИВИЦА

Универзитет у Београду
Факултет политичких наука
Јове Илића 165, Београд, Србија
caslav.koprivica@fpn.bg.ac.rs
<https://orcid.org/0000-0002-9548-6597>

САЖЕТАК: У овом раду пратимо неколико истраживачких линија у пјесништву Ивана В. Лалића. Прва се тиче препознавања и дефинисања формуле његовог пјесништва, гдје се показује неодвојивост ауторове животне праксе и поетске метафизике, која није била само ствар само његових цјеложивотних пјесничких напора, поред осталог и у „поетичким пјесмама”, већ је брижљиво разрађивана и у његовим огледима и излагањима. А друга линија, у паралелизму с првом, документује стасавање особе Лалића у пјесника Лалића испитивањем његових интимних поетских исповијести о себи, најближим особама, најпослије о човјеку уопште. Из овога постаје јасно да је постанак Лалића пјесником био једини могућ начин његовог духовног буђења – за трагично потврђивање одвећ него-стољубивог свијета.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Иван Лалић; српска лирика; егзистенцијална метафизика; аутопоетика; трагични хуманизам

ФОРМУЛА ЛАЛИЋЕВОГ ПЈЕСНИШТВА

У свјесном поједностављивању, могло би се рећи да Лалић има двије главне, препознатљиве врсте пјесама. Прве су неосимболистички исплетене од визуално-емотивног пароксизма, из свакодневице увелико измјештеног имагинаријума, при чему је подразумемијевани референтни

простор тривијална „нормалност” свакодневља, тј. онога гдје и како живи „обични”, још *непробуђени* човјек. Друге су пак оне, махом у погледу раскоши „епитетике” махом „самосуспрегнуте”, у којима до ријечи долази врхунска, до крајњих граница напрегнута прецизност исказне снаге пјесничког језика, гдје се, из неке „помјерене рационалности” – саздане контрапунктирањем и философском тоналитету – некаквим духовним „ултразвуком” дубински снима човјеков повијесни свијет. Овдје поетско-дискурзивну линију образује наизглед обуздана осјећајност – која се, међутим, у обликованом исказу позадински промаља као особена метамотивност, чини се, често и дјелотворније од неосимболистичких „придјевских салви” – а опет у споју са рефлексивном, самосвојно онеобичајеним држањем. Заправо, „философско” у тону овог другог „типа” Лалићевих пјесама садржано је као прорађена, надиђена философичност – у смислу хегеловске *Aufhebung*, тако Лалић проналази и држи се своје „надфилософске” исказно-изражајне импостације. Ово *над-* не треба да указује ни на какву надмоћ над философским, или на то да је пјесник тобоже „већи философ” од философа (иако га Јеротић, успјело и тачно, именује као „философа у песнику”), већ на то да он (пјеснички) другачије прима свијет и другачије узвраћа на њега – тако што му, у најкраћем, није стало „само” до истине о њему. Притом није ријеч о томе да пјесник потцјењује истину – баш напротив, он свакако жуди за њом, али је свјестан објективне ироничности људског односа према истини, односно човјекове (темпоралне) историјске ситуације, Пјесник каже:

*Шта је истина, када истина,
Као већар пред зору, мења њравац
(Кришица Пилаића)*

Не влада, дакле, истина временом, већ, хајдегеровски, вријеме истином. Овај, гномски изражени исход војевања за истину пјесник у другој пјесми прецизније излаже:

*Бол од њразнине у средишћу
Једини ујућује на истину,
Већ одсућну, већ њрерушену, у њокрећу
На новом, брзом коњу, њод новим именом
(Над Тацћићом)*

„Празнина у средишту” шифра је расуштовљености ваздашњег обитавања, што фигурише као једино негативно свједочанство истине – чији је природни предмет управо, по правилу одсутна суштина. Но истина не фигурише у пукој одсутности, већ у прерушености у привид, у обману, чији симбол убрзање, које је овдје евоцирано посредством брзине. Најприје и најчешће од истине имамо само неистину.

„Рефлексивног” Лалића краси трострука способност да исказима који су, како рекосмо, „проварили” и поетски надишли духовно искуство европске философије, износи *истине* о људском свијету, али тако да не

остаје само у обзору епистемичке, објективизујуће хетерореферентности, већ, напротив, тако што бављењем ваздаљудско-ваздасвјетским, производи нову, поетску контрареалност, стварност *sui generis*. У најуспјелијим случајевима то ново поетско, које се надграђује на предњепланску свјетску референцијалност, постиже утисак апсолутне друг(ачиј)ости у односу на свјетски предложак.

А као трећи момент, споне између „философске” хетерореференцијалности и поетске, чисте аутореференцијалности,¹ не само што се не тање већ су интенционално предмет поетских захвата, у неком смислу се на њима, у некој, условно речено, „намјештеној” *колајгералној суџракреацији* – инсистира. На тај начин, таквом необичном метапоетском „игром” (пјеснички саопштене) „свјетске мудрости” и чистог стиховорства, настаје секундарни поетски свијет. Његова вриједност је у томе што се, након *анабазичкој*, растућег отуђења од стварности, *кајабазички*, повратно појављује упућивање на претпјеснички стварно.

Један од најупечатљивијих примјера овога што ћемо назвати Лалићевом *ајсолућном њоезијом* – какве су *Љубав, Помен за мајку, Млада жена из Помјеја* – јесте пјесма *Белешка о њоеџици*, која уједно спада и у „поетичке песме” (Б. Чолак). Читамо је, дио по дио:

*Сачувајти неизговорено, као срж
Учијти од јабуке: земља креч и киша
Раде само за њлод, и налазе израз
У њој несавршеној, али зрелој лойџи
Шџо се не сабира с крушком.
Увежбајти умейносџ одрицања:
Уџабайти џрај.*

Од настајања јабуке ваља учити како треба „пјесниковати” – пошавши од затеченога, а то је за јабуку тло, с оним у њему „хранљивим”, киша, сунце, а за пјесника: свијет, ријечи, осјећајност, живот (свој и других људи), његовом суштинском прерадом, вршити, односно опонашајући понављати чудо стварања, такорећи – као да је ни из чега. А мјера чудесности – и јабукотворства и пјесмотворства – лако се разабера поређењем и предјабучја и претпјесничке затечености с њиховим потоњим плодовима. Дакле, иако је стварање пјесама придоношење нове стварности, која умногоме одступа од већ познате – штавише представља духовни противпримјер по себи неодоуховљеној природи – у једном важном смислу стиховорство понавља поетску дјелатност Протопоете над природом. А управо Њега на свој начин и човјек опонаша, када се појављује у својству обдјелаоца усред врта Божанскога. Све затечено је ту да, поетскотелеолошки, „ради само за плод” – било да је то јабука или пак пјесма. Пјесник није случајно изабрао јабуке, будући да оне својом „лоптастошћу” предста-

¹ На сличном трагу, Божовић, даје кратки попис, који изгледа као назнака јединствене, синтетичке карактеристике, Лалићевог пјесништва: „У Лалићевој песничкој слици нераскидиво се преплићу елементарни, чисти лиризам, аутореференцијалност, култура и мудрост” [Божовић 1996: 38].

вљају реминценцију на, Хеленима познато и поштовано, геометријско савршенство лопте, којој је свака тачка на површини подједнако удаљена од средишта. А јабука никада не испадне посве лоптаста (што се, неријетко, дешава, рецимо, наранџама, које пјесник, не случајно, „прескаче“) – као што ниједна пјесма, макар идеалтипски гледано, не достиже савршенство креације, иако томе увијек сама по себи тежи. „Јабуштво” пјесништва симболичка је представа асимптоте савршенства.

Надаље, пјесник истиче још два поетска (само)упутства – тобоже научена од „јабуштва”, што се може читати као алузија на катабазичко повезивање чисто поетскогā и стварногā. Прво, *неизговоренō*, као сржно, не смије бити „повријеђено” изговореним, као својим омотачем, односно *йоейском йојавом*. Наиме, изговарањем се може изрицати све, или макар покушавати да се то учини – само се не могу (и не смију) обнажити саме претпоставке изговорљивости на којима све то почива. Штавише, покушавање да се то постигне – што се увијек окончава крахом – представља поетско светогрђе.

У ствари, најбољи начин чувања неизговоренога јесте довођење подручја изговорљивости до својих граница, чак уласком у интервал исказне пренапрегнутости; пјесничка благоизговореност најбољи је споменик и чувар неизговорљивости. Управо је то оно што Лалић назива умијећем одрицања – тако што ће изричај, *via negativa*, бити стваралачко, *словослужбено* призивање неизрецивости. Но, на томе вазда треба порадити, и то „рударски” – јер пјесник је првокопач у тајном руднику ријечи и њихових легура – тако што ће се титански напор на утабавању, ако му се посрећи да напипа језичку „жицу”, читањем поетизованогa причињавати као тек овлаш назначени *йраї*, тако да се проналазак учини колико лаким толико и неизбјежним. Но утисак лакоће назначавања изреченим неизреченога обрнуто је сразмјеран титанском напору на ископинама изрецивости, тако што ће се неизрециво назначивати, али без „словогрђа” покушаја његовог вербализовања.

Но то није тако само ради чувања светиње најсуштаственијих ријечи, нити због естетизујуће елиптичности – то је, чак изнад свега, и због нас, ради нашег опстанка, јер другачије се не би дало поднијети:

*Оно највеће увек је једнос̄тавно, барем
Када изрециво је и видљиво, йако и йодносимо
Силину милос̄ти, йосредно: суш̄ӣина убила би
Тај крчки склој, йо йело, йо месо око душе
(Чей̄ири канона; 1. канон, 9. пјесма).*

Вјечити задатак одбране потоњих неизрецивости, као услов опстанка, заложен је у саму срж ломног хилеморфичног сраста душе и плоћу оплетеног о(ко)душја. За коначног човјека, страховита не мора бити само покора која долази од надљудскога, већ и милост. Отуда је савјетна „елиптичност” – и животнопрактична и поетскопрактична.

У *Чей̄ирима канонима* проналазимо „допуну” поимању стваралаштва. Мимо тога што, због начелне фрагментарности сваког, а нарочито

поетског дјела, сматрамо херменеутички плодним унакрсно тумачење, тј. „самоисказивање”; пјесника самим пјесником, тј. „отварање” једних његових пјесничких изричаја путем других, *Четири канона*, чини се, иманентно, унутар Лалићевог укупног *оруса* посматрано, чине његов еволутивнопоетски врхунац. Зато, као његов стваралачки телос, чини нам се умјесним да их користимо као ретроспективно референтно упориште за тумачење ранијег пјесништва.

*Скаска о сиварању само је археологија
Љубави у њокрејџу, Или је корен руже
Ако моћу да назрем љубав у видљивој
И онда кад је сирашно – значи, у милости сивојим*
(*Четири канона*; 1. канон, 8. пјесма).

Скаска, тј. бајка (руски: *сказка*) само је, платоновски речено, вјероватна прича, односно, шире, стваралачко нагађање – путем *бајања* у језику – у овом случају, о ономе шта је срж словотворства и словотворине. Ипак, уз ову, дакако врло условну, аутоиронијску „ограду” („професионалне”), Лалић смјело установљује да је по сриједи „археологија љубави у покрету”. Благослов духовног напипаја, опет лалићевски речено, „дела љубави” у околноме – које смо позвани да славимо – равно је уживалаштву у чину милости. То ваздашње, са животом поистовијеђено благодарење за окруженост плодовима вишње љубави, Божанског човјекољубља пројављеног свјетском стварношћу предупређује потребу за граничноситуативним вапајима за милошћу спасења – појединачног и колективног. А милост се може заслужити, измолити, на било који други начин призвати, али у сваком случају, њен уживалац њоме не располаже, јер му она може дотећи од некога/нечега другога, над њим превасходећега. Милост, та за Лалића јако важна ријеч, „сестра близанка” је свјетске љубави.

Блистав примјер производње читавог новог поетског свијета неосимболистичким мајсторством налазимо у пјесми *Језеро у јесен*, у којој се од првога стиха „описује”, тако што се овом, до крајности напетом (хипер)дескриптивношћу суштински своди на апсурд било какав традиционални „лирски опис”, саткан од емотивних реакција на, хартмановски речено, предњопланску већ онеобичену *aisthesis*. Тако поетски телос дескрипције постаје њена субверзија, што, с једне стране, плодном аутосубверзијом надграђује у сам пјеснички дискурс, док, с друге стране, у равни иманентне поетске телеологије, оличене овом пјесмом, шаље „поруку”: спољашња, богомдана стварност може бити „адекватно” описана, односно описивалачки усвојена од стране пјесничке субјективности – само ако пређе у саму, на њу реагујућу пјесничку креацију, која се овдје образује својеврсним инверзним симболизмом – тако што се „описом” руше везе предлошка пјесме, пјевајућега и ње саме.² „Природа” је, дакле, „адекватно”

² Овај момент условне дисоцираности лирскосубјекатског и „тематског” добро је уочена у овоме: „Не предваја се лето, предвајамо се ми сами. Као да је слика лета, која му се у трену јавила, послужила песничком субјекту да се окрене себи и свести своје коначности,

описана тек када *као њприрода* нестане, када буде усисана пјесмом, када изван ње, иманентно, поетскореалносно гледано, предстане да буде било шта. Пјесма је љубавно сједињење предлошка и пјесникове усмјереност у креацији, тако да предлошак готово да губи своју претпоетску егзистенцију, вриједност и смисао. То је свједочанство љубавне онто-епистемо-синестетичке уније у поетском *гјелу милосџи*. Пјесма, дакле, на природу, и уопште на све изванпоетско, реагује тако што је, у неизбјежном парадоксалном изразу, *љубавно њориче* – стварањем друге природе, *њоеџске конџрананџуре*, која прву не игнорише, већ покушава да апсорбује *наџаг сџварном сликом (Acqua alta)*. Уосталом, слично овоме, али још драматичније, и биће вољене жене, гранично, ишчезава у цјеложивотном чинодејствију безусловне љубави.³

Лалић, наравно, има и другачије пјесме – хибриде првих и других, али и оне које, макар наизглед, посве раскидају са задатошћу богоствореног свијета, којем се придружује све обимнија човјеком створена реалност. Дobar примјер за то је *Последња чеџврџ*, гдје се на почетку, у орканској градацији, из стиха у стих, величанствено разарају упоришта било какве уходане, присне семантичности, из чега се помаља самодовољни свијет *чисџе њоеџије*, чак можда унеколико у надменој поетској империјалности индиферентан спрам било каквог од наших свјетова ваздашњег живота и осјећајности:

*Месеџ је себе узео на зуб
На низбрџици јуна: њоследња чеџврџ
А сџолеће се једе као месеџ, усмерено
У ушће, и узбава њод уџлом.*

У семантичко-рефлексивној екстраполацији овог пјесничког слиједа – најприје нестају ријечи, затим слике, на концу не преостаје ништа – као апсолутна густина и испуњења, свега, па и мислећег живота, који се овдје (хипотетички) обрео у посвемашњој превладаности било какве доживљајности, чак и саме самоприсутности. Све се, путем поетске провокације, вратило у тачку апсолутног почетка, борхесовског Алефа, у којем све постаје поново једно, сједињено у непрозиру свејединства потпуне прамитске свенеразлучености.⁴

мада се са исто права може рећи и обрнуто – да је почетни немир одредио виђење лета...” [Јовановић 1996: 104].

³ Ово је поетски узорно изложено у већ помињаној пјесми *Љубав*, једном од врхунаца цјелокупног Лалићевог пјесништа:

*[џ]одинама њамџиџ [...] рещеџкасџу лакоћу
Твојих њокреџа [...]
Тако џе више не џреџознајем изван њамћења
Које џе џредаје мени*

...

*Ти њроџорена звездом моџа сећања, изван којеџ
Све мање џе има...*

⁴ Уз то опет може једна „канонска” демонстрација:
*Арџуменџ једносџаван до џачке када мудросџ
Посџаје неџрозирна... (Чеџири канона; 2. канон, 6. пјесма).*

ЕГЗИСТЕНЦИЈАЛНО-ПОЕТОЛОШКА ГЕНЕЗА ЛИРСКОГ СУБЈЕКТА

Претходно смо изложили исходиште пјесништва, егзегетском панорамом неколицине, а не само једне Лалићеве, аутопоетски сигнификантне пјесме. Одговор на наредно питање, које би се могло наметати након претходнога, о поријеклу коста пјесничке субјективности, поново се може разабрати из једне пјесничке творевине, гдје се такође плодно, рефлексивно укрштају различите дискурзивно-интерпретативне равни. У фиктивној расподјели различитих граматичких лица, Лалић јасно „легитимише пјесничког себе:

*Рођен некада у месу мој њрвој буђења
Као чудни и слепи стјранац шћо брже сазрева
(Глас који њева у вршовима).*

Онај коме се збило буђење – то је било јаство онога ко ће касније, будући духопробуђен, постати пјесник. Но онај ко се из тога изродио, већ је у односу на идентитет оне особе прије (властито) духојављења био неко други – „странац” који је брже сазријевао од пређашњег. Ипак, иако свјестан разлике између идентитета оних које вододјелнички раздваја духојављење – себе и странца – пјесник, наравно, зна да је он тај, у различитости исти.

Када се једном роди за духовног себе, разбуђени у временској перспективи не само што може да „посматра”, односно да евоцира некадашњег себе већ је то управо сржни саставни дио његовог духовног самостварања. Пробудити се, а буђење од човјек чини *бол обучен у блесак (Човек)*, значи развити „философско” чуђење над, дотад наизглед неспорним, још непробуђеним собом, а затим ту зачуђеност непрекидно задржавати као залог своје самопридошлости у духу, али и као незаобилазну основу својег потоњег самопроеиспитивања и дограђивања. Временом, може се појавити – а у двама наведеним стиховима Лалић пјева управо из перспективе – и „метачуђење” над првопробуђеним собом, над собом као, парадоксално, својим првим *духовним њрејком*. Но, без задржавања некаквог континуитета с њиме не би било могуће ни сјећање, нити смислотражитељство.

Ипак, ово освртање на некадашњег себе унеколико мора бити неправљиво непоуздано, јер тренутном себи бивше јаство никада не може бити непосредно присутно – одијељено је од њега временски, не празним, већ животноповијесним одмаком, који умеће стварну разлику међу њима. Та разлика је, посматрана у обрнутом одмотовању, од садашњости ка прошлости, наличје пјесниковог ваздашњег постајања (тренутним) собом – у одаљавању од некадашњих, животновременски индексираних варијетета себе самога – нарочито оних „додухојављењских”. Што се човјек више уздиже у духу, то постаје некадашњем себи даљи. Но, ако би се могао у потпуности удаљити од првопробуђеног себе, ако би поетском субјекту он постао туђ, ако би изгубио живо, динамичко сјећање на тога себе, које

је посредовано свим својим у међувремену пројављним међуверзијама, он би постао духовно дезоријентисан и обезавичајен, најпослије безнадежно изгубљен. Спекулативно-дијалектички метаидентитет различитости себе самога није само предуслов духовног препорођења већ и узрастања и опстанка у духу пробуђеногā.

Ево како пјесник, у завршници исте пјесме, види, односно, у имагинарном ретроспективизовању, антиципује исход својег живота у пробуђености, без које, уосталом, не би било ни његовог пјесниковања, па ни саме ове пјесме:

*Осијаје ипак можда једно сџабло на вејџру,
Једна улица и мало зрелосџи џрајања.
Неке сломљене иџрачке, и осџаје џлас,
Глас који је некада сџановао овде,
А сада џева у вџиовима.*

У ових неколико стихова набачен је „биланс” транстемпоралног духовноидентитетског (дис)континуитета себе самога: *сџабло на вејџру* и *једна улица* су симболичко фигурисање континуитета (стабло као природни симбол постојаности, а „једна улица”, интимна ознака присности најранијих животних памћења), *зрелосџи џрајања*, као, сразмјерно, поуздани, „чврсти” исход сазријевања, које прибавља другачију, вишу трајност – представља утјеху за своје мијене, путем којих сам се, растући, од бившегасебе непрестано удаљавао; *сломљене иџрачке* посредно су свједочанство неповратног дисконтинуитета у расту, што за посљедицу има утисак животноидентитетске nelaгоде усљед непоправљиве отуђености садашњег од најранијег себе.

Да је овдје заиста по сриједи утјеха, разабрамо из другог пјесниковог поетског мјеста, гдје је на неупоредив начина, не само у склопу српске већ и свјетске књижевности, исказана *драж џролазносџи* човјекове егзистенције, која – ако јој се посреће пробуђеност и дар самообликовалаштва – духовно крепне како животно опада:

*У чилењу овом осџрашћеном,
Док бивам јачи, а све ме је мање
(Десџ сонџта нерођеној кћери, 6. сонет: Завичају).*

Напокон, за *џлас*, за који се најприје каже да *осџаје*, испоставља се да се, ипак, „сели” – из неке имагинарне „овдине” пјесникове егзистенције у „вртове певања”; а, како рече у *Канонима*: *Почело је са вџиом, на крају биће вџи* (1. канон, 8. пјесма). А тај митски врт почетка и краја могао би бити и Еденски врт, али и *оџромни воћњаци на крају свеџа* (*Арџонауџи*). У сваком случају, слика *џласоисџевања*, са свом еволуцијом његових *реимџосџација* – што је кључно за егзистенцију која се држи пробуђеном (и) пјесничким о-глашавањем – то није тек епифеноменална, већ посушто-вљујућа појава досезања *зрелосџи џрајања*. Додуше, пјесник, сигнифи-

кантно, наглашава да је те зрелости мало – као што, не тек опреза ради, чини када год му нешто заличи на могући *егзистенцијални сујерлајив*.

Ваздашње остајање при првопробуђеном себи у непрекидној преображаваности – то је највише и најбоље што може испасти из низа свих, мањих или већих буђења, или „добуђивања” – након првога. Свако потоње ново разбуђивање развија ме, те унеколико и удаљава од онаквога каквим се најприје препо-родих у духу. Ипак, „метаконтинуитет” свих властитих разбуђености јамчи транстемпоралну наративно-емотивну ускладивост једног растућег живота-ка-могућој-истинскости себе самога у свијету. Ту је ријеч о градњи егзистенцијалне аутентичности, односно о зидању властитог духовног завичаја:

*У моме завичају, који сиварам
Пораз њо њораз, [...]
Век њлод је, јуче зрео, данас кваран
(Десет сонета нерођеној кћери, 6. сонет: Завичају).*

Овај пут је доиста мукотрпан, али да је саздан само од пораза – као што пјесник вели – врло је вјероватно да га не би ни било, односно да би сви икада за себе пробуђени одавно од њега били одустали Трагика неуспјеха, тј. релативизовања протоком времена претходно самосачињенога, ипак има и наличје – драж духовног стасавања. На томе ништа не мијења што *досџасалосџ* – за којом духовни човјек истински жуди, али коју му нико и ништа никада није могло обећати – остаје мало изгледна.

Пјесник на другом мјесту, експликује овај повољнији момент. Наиме, завичај се „[с]аставља ’део по део’ – од онога што сам у некој другој песми назвао ’места која волимо’. [...] Таквим местима морам да се враћам – и она испуњавају ту никад поуздану мапу нечије унутрашње географије” [Лалић 1997/IV: 274]. Трагајућа градња, или градња дјела у потрази за истинским свијетом у којем би се могао суштински и за стално настанити – равно је нутреноеографском (само)сиздавању интегралног саства.

Све док се то не деси – ако се то икада може догодити, те с поузданом извјесношћу установити – духопробуђени човјек биваће у носталгији. А носталгија има своју повијесноосјећајно-животну „логику” – млада и зрела носталгија, како каже сам Лалић, нијесу исте.⁵ Но у духу рођени човјек увијек некако „носталгира”. Носталгија, тј. *бездомобоља* – изокренути је обрис завичајотражителства. Она представља, условно казано, формално „позитивисање” у засебно осјећање неодређене, али снажно осјећане још-нескућености, дубински искусивог, метафизичког веленедостајања у (још порозном) средишту властитог, лирско-мислећег јаства.

Наслов прилога из којег потиче претходни навод, вишеструко је рјечит и упутан: „Поезија – похвала чуду заданог нам света”. То да свијета има, умјесто да га нема – то је заиста чудо, штавише чудо свих чуда. Тај нам је свијет задат – јер мимо њега нема, овдашњег, овоземаљског живота,

⁵ „А квалитет ове носталгије која је [збирку *Писмо*] – осећам то сада када је листам – прожима, неспојив је са младошћу...” [навод према: Јовановић 1996: 97].

не би било ни нас. У оба ова погледа, Лалићева духовноинстинктивна реакција на свијет је философска. Он, међутим, каже да пјесништво, након свега, треба моћи бити похвала свијета – уз сву његову препуњеност призорима зла.⁶

Дакле, Лалићева животно-стваралачка стратегија састоји се од трагике говорења *Да* ономе свијету чија се страховитост види и осјећа – чак у поетској хипертрофираној рецепцији до размјера перманентне катаклизме.⁷ А то, опет, може схватити као дејство оне архетипске „клице праповерења са којом се човек рађа” [Јеротић 2003: 25]. Иако је сам Лалић не једном давао врло прецизне не само аутопоетске исказе већ безмало и испосвијести својег укупног свјетоназора, у једној Делићевој формулацији проналазимо добро одмјерену, сажету лалићевску дијалектичку свје-тоосјећајност:

Нихилизам му је био стран; рекли бисмо чак да га је презирао као комфорну и сасвим лагодну, необавезујућу позицију, најраспрострањенију у модерном пјесништву. [...] [Л]алићев основни став је био: рећи Богу – *га*, свијету – *га*, чак и у тренуцима најболнијег и највећег губитка. Такав став не искључује трагедију ни трагично осјећање живота и историје. Напротив. Трагедије нема у свијету без вриједности [Делић 2007: 21].

Могуће је да је Делић, поред осталог, имао у виду и ове Лалићеве ријечи: „Чини ми се да у својим песмама од самих почетака покушавам да формулишем неке афирмативне одговоре на питања на која је најлакше одговорити негацијом и одбијањем. Тако се артикулише и један део модерне поезије која на изазов века у суочењу са ултимативном опасношћу и са сликом радикално десакрализованог света, [...] реагује побуном или негацијом. [...] Ја, међутим, скромно, али упорно, покушавам да своје песме доведем у некакав савез са светом” [навод према: Божовић 1996: 34]. *А савез са свијетом* раван је (општељудском) савезу са Богом – ради свијета људскијег од постојећег.

Сам пјесник, надаље, овако указује на суштину своје пјесничке свјетоодношajности: „Ја реч *склад* схватам овде као указивање на мој упорни напор да своје песме доведем у некакав савез са светом, са видљивим, са

⁶ Божовић одлично примјећује да се потврђивање свијета не ограничава само фактичност његове ваздашње прозаике, већ и на духовно наслеђе: „У *Четири канона* Лалић наставља одбрану света, али се овде свет прихвата и оним што је речено и обликом казаног” [Божовић 1996: 39]. *Одбрана свијета* обухвата и одбрану књижевне традиције на којој он почива, све до одбране самих, с њом повезаних књижевних форми. Одбрана дана и мора неодвојива је од одбране књиге и пјевања.

⁷ Читавом својом поезијом покушавам да свету кажем *Да* – упркос несрећи, деструкцији и бешчашћу у чијем знаку протиче конач овог срамног столећа. Адорно је својевремено поставио оно чувено питање: може ли се писати поезија после Аушвица (а ја бих додао: или после Јасеновца). Мој одговор би био: не да може, него мора. Поезија јесте једна од ретких одбрана људских, одбрана пред лицем Апсолута који ту људскост обухвата и превазилази” [Шеатовић 1996].

Трећину столећа раније, оно што је, нажалост већ сасвим позни Лалић, назвао срамним, млади је именовао „одлучни[ ] век[ом] људске историје” [Лалић 1997/IV: 266].

изрецивим. Другим речима, да пишем поезију ’на *ga*’” [Лалић 1997/IV: 271]. Складотворство је, дакле, облик стваралачког потврђивања свијета – и то не његове таквоће, тога какав тренутно случајно јесте – будући да је, поред осталог, он предалеко од било каквога склада – већ тога што га уопште има. Наиме, добро је да има нечега, а не, напротив, ничега, што је над-доказ пројављености начела Добра бићем уопште. А све док има свијета, живјеће и могућност да он постане бољи – ако људи, као укупност људства – за то смогну снаге, односно из себе за то произнесу можности. Нихилизам је противан складу, он обесмишљава стварање, које треба бити контрапункт свијету, ако се она јавља у виду „агресивног бесмисла” [Лалић 1997/IV: 124] – умјесто да буде његов продужетак и да се претвори у апотеозу распадања, као највећи дио постмодерне апологетике расула.

У свијету не пребива само зло, односно то никакво није фаталистички пресуђено, јер увијек остају људи, не само пјесници, који жуде за добром, и који су позвани на „уношење” добара у доброти у стварности, на *облаџосвијећивање*. Свијет је простор „уједности” и одбојности и привлачности, а метафором такве осјећајности може послужити лалићевска парадоксално-разумљива, да је тако назовемо, „љубавна мржња” према Млечима, која, као и све велико у повијести, никада не пролази, иако је западнојадранска република објективнопоисторијски одавно и неповратно зашла.

Својом, високог уважавања достојном ерудицијом, која је његовим поетским даром оплемењана до самосвојности, што му помаже да увијек изнова проналази архитектонски срећно одмјерене формулације истинитости – поетске у пјесништву, а философске у огледима, Лалић развија способност да у емотивном кључу поново открива и евоцира далеке хронотопе, показујући како њихова љепота, трагичност, драматика... – ни у нашем времену још није протекла. Каже, наиме, пјесник: *Слика је ѿпрошлости сѣтално зайочѣта (Похвала несаници)* – којој се онда ни пролажење никада не докончава. С друге стране, непролаз има и свој просторни аналогон, што само показује да простор-вријеме чини духовно четвородимензионалу: „јер се код Лалића ради о *дуѣј сеоби ѿредела у ѿредео* и зато што *ѿросѣор осѣјаје заражен / Грозницом знакова, клицом ѿрисећања*”.⁸ Ниједан тренутак високодуховне културе није посве протекао, нити је иједан културални предидо непревладиво далеко – јер сви они чине и попришта и саучеснике неуморног човјечјег војевања за смисао свјетског живота.⁹ Свијет, хелдерлиновски речено, *свјеѣује [weltet]* као један виртуално „вјечити” Хронотоп – који изричито траје у рекреирајућим реминисценцијама пјесника лалићевског профила и формата.

⁸ „Лалићев италијански итинераријум. У трагању за прецизном изражајном синтезом” [Лазаревић Ди Ђакомо 2007: 307].

⁹ „Лалићев песнички доживљај Византије одвија се тако дуж целе осе прошлост-сашњост-будућност. Све временске димензије суделују у борби за освајање смисла – однос будућих поколења и раздобља залога је спасења или коначне пропасти Византије, исто као што је разумевање Византије предуслов поимања савременог тренутка и судбине која га може задесити” [Јовић 2007: 254].

Вратимо се, међутим, још једном ономе с чиме у овом одјељку започесмо – буђењу. Лалић, у другачијој поетској евокацији, метареференцијално, у пјесми посвећеној темпоралном медију пјесмотворства (*Похвала несаници*), даје аутопсихограм духобудништва:

*У несаници друїої сна је корен;
Сїособносїй да си друїачије будан –*

...
*Онај шїїо ноћу йосумња у време
Друкчије дан ће, час йо час, да сїоји –*

...
Друїе су ноћи оних који бдију –

...
*Бесане очи рајски назру йризор
Поїшоње несанице, уїочишїїа.*

Сумња у вријеме, у свим његовим режимим, представља жал за недостајућим, а непрежаљеним поретком. Из те сумње рађа се неповјерење у ноћно препуштање сну, као инерцији до рутинизованости уходане свакодневне, непробуђене (Хајдегер би рекао: „подлегле”) егзистенције. Том аутоматизму уобичајеног ритма смјењивања јаве и сна, који је залога небуђења, одупирење се одлагања сна, у полуосвијешћеној нади – а *Нага је сећању сесїра* (*Друїи канон*, 4. пјесма) – да ће се тако вријеме, заједно с већином уснуних, ухватити на спавању и да ће се тада докучити тајне, чије избијање по дану можда управо масовна *мождана будносїй* тако успјешно омета. Будност (духом) ноћу – то зна свако ко је упознао, не „трећесмјенску” или пак некако другачије, физиолошку принудну будност – развија осјећање повлашћене близине тајнама. Онај ко је „другачије будан” – духослужења ради – то је онај пробуђени, који ћу и дане, мјесеце, најпослије читав остатак живота „друкчије спајати”. Најпослије, у томе је коријен могућности и другачијег сањања – сновима пробуђенога, за мишљење, стварање и за ствари најпотоњије.

Повишена, ноћобдијска самоприсутност прилика је за продуховљењу, „животнији живот”, за „егзистентнију егзистенцију”. Бдење је *инобудносїй*, која је зачетак другог сна. Сан је облик будности, а будност облик сна – једно, у оба случаја особено, другачије, прелази у друго. Ко није кадар за једно – остаће му ускраћено и оно друго. Оно што им је обојема супротно јесте прозаика непробуђености за дух. Истински бдјелац је ноћни самообдјелатељ, онај кога властити дух држи будним – за себе, за („позитивну”) слободу. А у бдјелачком пренебрегавању диктата астрономско-хронометарског времена заматак је и духовног иметка.

ЗАХВАЛНИЦА

Овај рад представља исход ауторових истраживања на пројекту Матиче српске „Метафизичке теме и мотиви у српској књижевности и егзистенцијално-историјски угођај српског света живота”, за 2025. годину.

ЦИТИРАНИ ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Божовић, Гојко (1996). Мудра страст. У: Драган Хамовић (прир.), *Иван В. Лалић. Песник*. Краљево: Народна библиотека; издање часописа *Повеља*, 33–43.
- Делић, Јован (2007). Лалићев дијалог са савременом српском поезијом – ка експлицитној поетици Ивана В. Лалића. У: Александар Јовановић (ур.), *Посјимболистичка џоејика Ивана В. Лалића*. Београд: Институт за књижевност и уметност и Учитељски факултет, 19–58.
- Јеротић, Владета (2003). Поруке љубави или Византија Ивана В. Лалића. У: Предраг Палавистра (ур.), *Сјоменица Ивана В. Лалића*. Београд: САНУ, 25–29.
- Јовановић, Александар (1996). Песник зрелог лета. У: Драган Хамовић (прир.), *Иван В. Лалић. Песник*, 97–112.
- Јовић, Бојан (2007). Византија и византинизам код К. Кавафија, В. Б. Јејтса, И. В. Лалића и Р. Силверберга. У: Александар Јовановић (ур.), *Посјимболистичка џоејика Ивана В. Лалића*, 231–263.
- Лазаревић Ди Ђакомо, Персида (2007). Лалићев италијански итинераријум: „У трагању за прецизном изражајном синтезом”. *Посјимболистичка џоејика Ивана В. Лалића*, 265–317.
- Лалић, Иван В. (1997). Александар Јовановић (уред.), *Дела I–IV*. Београд: Завод за уџбенике.
- Шеатовић, Светлана (1996). Стихови кроте време (Интервју с Иваном В. Лалићем). *Вечерње новостии*, 17. 4. 1996, 7.

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

Received: 2025/10/3

Accepted: 2025/10/31

ALONG THE PROLONGED MOMENTS OF LALIĆ'S INSOMNIA –
OR ON THE CLATTER OF AWAKENING FROM PAIN

by

CHASLAV D. KOPRIVITSA

University of Belgrade

Faculty of Political Sciences

Jove Ilića 165, Belgrade, Serbia

caslav.koprivica@fpn.bg.ac.rs

<https://orcid.org/0000-0002-9548-6597>

SUMMARY: This paper follows several lines of research in the poetry of Ivan V. Lalić, a major Serbian poet of 20th century. The first concerns the recognition and definition of the formula of his poetry, showing the inseparability of the author's life practice and his poetic metaphysics. This metaphysics was not only the result of his lifelong poetic endeavor – expressed, among other things, in his “poetic poems” – but was also carefully elaborated in his essays and interviews. The second line, running parallel to the first, traces the maturity of Lalić the person into Lalić the poet, through an examination of his intimate poetic confessions about himself, his closest relations, and ultimately about humanity as such. From this it becomes clear that Lalić's emergence as a poet was the only possible mode of his spiritual awakening – for a tragic affirmation of an excessively inhospitable world.

KEYWORDS: Ivan Lalić; Serbian lyric poetry; existential metaphysics; autopoetics; tragic humanism

UDC 316.62-053.9
UDC 004.738-053.9
<https://doi.org/10.2298/ZMSDN2596517M>
ОРИГИНАЛНИ НАУЧНИ РАД
Примљен: 15. 9. 2025.
Прихваћен: 2. 10. 2025.

СОЦИЈАЛНА МРЕЖА И ФУНКЦИОНАЛНИ СТАТУС У СТАРОСТИ: МЕДИЈАТОРСКА УЛОГА ЕГЗЕКУТИВНИХ ФУНКЦИЈА

ИЛИЈА МИЛОВАНОВИЋ

ilijamilovanovic@ff.uns.ac.rs
<https://orcid.org/0000-0001-5560-8695>

ЈАСМИНА ПЕКИЋ

jpekic@ff.uns.ac.rs
<https://orcid.org/0000-0003-4366-8484>

ЈАСМИНА КОЏОПЕЉИЋ

jasmina.kodzopeljic@ff.uns.ac.rs
<https://orcid.org/0000-0002-5294-3305>

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет, Одсек за психологију
Др Зорана Ћинђића 2, Нови Сад, Србија

САЖЕТАК: Циљ овог истраживања био је да се испита медијаторска улога егзекутивних функција, посебно радне меморије и инхибиције, у повезаности између социјалне мреже и функционалних способности старијих особа. У истраживању је учествовало 293 испитаника старијих од 65 година (65,9% женског пола). Примењени су Гронингенски упитник за процену ограничења у активностима свакодневног живота, Лубенова скала социјалне мреже за процену величине социјалне мреже, као и Упитник егзекутивних функција за одрасле у циљу процене инхибиције и радне меморије. Резултати указују на то да већа ограничења у основним активностима прате и изражене тешкоће у инструменталним активностима, што

потврђује модел хијерархије функционалних губитака. Шире и разноврсније социјалне мреже, нарочито пријатељске, повезане су са мањим степеном функционалних ограничења. Медијациона анализа указала је на то да радна меморија има кључну протективну улогу, посредујући у вези између социјалне мреже и функционалне самосталности, док је инхибиција имала слабији ефекат. Добијени налази потврђују значај когнитивних и социјалних ресурса у очувању самосталности и сугеришу потребу за програмима који јачају ове капацитете у старијем животном добу.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: радна меморија; инхибиција; социјална мрежа; функционални статус; популација старих

ТЕОРИЈСКА ПОЛАЗИШТА ИСТРАЖИВАЊА

Током 20. века просечна дужина живота глобалне светске популације повећала се за око 20-ак година и са просека од 50 година порасла на преко 70 година. Тренд повећања година старости уочава се и током прве четвртине 21. века. Према извештају Уједињених нација из 2024. године [United Nations, 2024] очекивана дужина живота за глобалну светску популацију по рођењу износи 73,3 године, што је повећање од 8,4 године у односу на 1995. годину. Очекивања су да до 2054. године просечна дужина живота на глобалном нивоу порасте на 77,4 године. С тим повезане демографске пројекције указују да ће се до 80-их година овог века број особа старијих од 65 година удвостручити, те достићи 2,2 милијарде, што ће у односу на пројектовани број укупног светског становништва, који износи 10,3 милијарде, чинити више од 20%. Пројекције из извештаја Уједињених нација односе се на целокупну светску популацију, чији се врхунац у порасту очекује крајем 21. века. Међутим, за становништво земаља каква је и наша поменуте пројекције већ су постале стварност. Сходно томе, према попису становништва Републике Србије из 2022. године, удео становника изнад 65 година порастао је за око 5% и износи 22,1% у односу на 17,4% који је забележен у попису из 2011. године [Републички завод за статистику, 2023]. Пратећи податке из друге половине 20. века може се констатовати да је удео популације изнад 65 година у укупној популацији становништва Републике Србије удвостручен. Приказани демографски показатељи више него јасно истичу значај истраживања чинилаца који доприносе да продужена старост буде праћена и одговарајућим квалитетом живота, који се огледа кроз функционалну самосталност старијих особа, али и кроз различите друге психолошке и социјалне бенефите позног животног доба.

ОДРЕДНИЦЕ И ВАРИЈЕТЕТИ ФУНКЦИОНАЛНОГ СТАТУСА СТАРИЈИХ ОСОБА

Специфичне активности свакодневног живота представљају кључну компоненту процене функционалног статуса старијих особа, који се најчешће дефинише као ниво успешности у извршавању свакодневних зада-

така различитог степена сложености и захтевности. Способности самосталног обављања активности које су предуслов функционалности сматрају се „шестим виталним знаком” општег здравственог статуса старих, који би, сходно својој важности, требало рутински евидентирати у медицинској документацији [Bierman 2001]. Активно укључивање у животне активности сматра се и кључном одредницом концепта успешног старења, заједно са одсуством болести и фактора ризика болести, као и са очувањем високог нивоа когнитивне функционалности [Rowe and Kahn 1997]. Имајући у виду ниво сложености у погледу менталне и физичке инволвираности, релевантна литература најпре прави дистинкцију између базичних и инструменталних активности свакодневног живота [Reuben et al. 1990]. Базичне активности обухватају основне задатке који су непосредно у вези са физичким опстанком појединца, укључујући храњење, облачење, одржавање личне хигијене, коришћење тоалета, самостално кретање и сл. С друге стране, инструменталне активности подразумевају сложеније радње које значајно превазилазе ангажовање унутар оквира задовољења примарних биолошких потреба, омогућавајући независно функционисање појединца у оквиру дате друштвене заједнице. У ову категорију спадају активности попут управљања финансијама, употребе телефона, куповине, узимања терапије, вођења домаћинства и сл.

Систематски преглед лонгитудиналних студија истакао је пресудну улогу когнитивног опадања у смањењу капацитета за извршавање активности свакодневног живота код старих особа [Stuck et al. 1999]. С тим у вези, последице слабљења когнитивних способности најпре се региструју у домену напредних активности свакодневног живота, након чега се уочава деградација у квалитету извођења инструменталних активности, да би, напослетку, урушавање функционалног статуса старијих особа било приметно и на нивоу базичних свакодневних активности [De Vriendt et al. 2013]. Овај образац компромитовања функционалне ефикасности у контексту когнитивног опадања описује се и у терминима хијерархије функционалних губитака [Njegovan et al. 2001]. Наиме, инструменталне активности свакодневног живота изискују виши степен когнитивне организације у поређењу са базичним активностима, због чега се тешкоће у њиховом обављању региструју већ при дискретном паду општег когнитивног функционисања, док се базичне активности свакодневног живота подривају тек у узнапредовалим фазама старосно условљене когнитивне дегенерације [Goldberg et al. 2010].

Но, осим когнитивног опадања често навођен фактор компромитованог функционалног статуса старијих особа је и ниска фреквенција социјалних контаката [Binkin et al. 2007; Ćwirlej-Sozańska et al. 2019; Millán-Calenti et al. 2009]. Отуда се функционални статус старих све чешће разматра и из перспективе њихових социјалних релација, која није одређена само бројношћу и учесталошћу контаката са особама из непосредног окружења, већ се употпуњује и индикаторима квалитативне природе [Doubova et al. 2010].

ФАКТОРИ РИЗИКА ЗА ОПАДАЊЕ ФУНКЦИОНАЛНОГ СТАТУСА

Социјална мрежа у старости

Социјални односи старих особа уобичајено се разматрају у терминима структурних и функционалних аспеката [Liao and Brunner 2015]. Структурни аспекти рефлектују квантитативну димензију социјалне мреже, као што су број и тип чланова социјалне мреже (пријатељи, породица), учесталост социјалних интеракција и степен учешћа у друштвеним активностима. С друге стране, функционални аспекти односе се на квалитативне карактеристике социјалних релација, као што су доживљај социјалне подршке, негативних социјалних интеракција или усамљености [Hülür 2022; Piolatto et al. 2022]. Налази студија упућују на закључак да структурни аспекти социјалне мреже старијих особа остварују доследнију релацију са њиховим свакодневним функционисањем, у односу на функционалне аспекте, највероватније због вишег степена објективности у идентификовању квантитативних индикатора социјалних релација, у поређењу са квалитативним. Наиме, карактеристике социјалне мреже старих особа, попут величине мреже, разноврсности односа, учесталости контаката и учешћа у друштвеним активностима, показују стабилну повезаност са ниском тенденцијом ка урушавању функционалног статуса [Avlund et al. 2004; Mendes de Leon et al. 2001; Rubio et al. 2009]. Но, у случају испитивања важности функционалних аспеката социјалних релација у контексту самосталног обављања свакодневних активности, могуће је констатовати изостанак консензуса међу истраживачима. С тим у вези, на једној страни наилази се на обиман корпус налаза који упућује на висок протективни потенцијал социјалне и емотивне подршке у односу на функционалну ефикасност старијих особа [Beltz et al. 2021; van der Vorst et al. 2016; Zidrou et al. 2021], док се на другој страни издвајају налази који указују на изостанак значајности или, пак, на штетан утицај социјалне подршке на независност у свакодневном функционисању, уз напомену да низак степен подршке од стране других особа може подстицати очување или побољшање функционалне ефикасности старијих особа [Avlund et al. 2004; Mendes de Leon et al. 2001].

Детаљнија елаборација протективног учинка структурних аспеката социјалних релација сугерише да разноврсне социјалне мреже, нарочито оне које одликују чести контакти са члановима породице и пријатељима, представљају најзначајнији извор подршке потребне за обављање базичних и инструменталних активности. Насупрот томе, особе укључене у мреже које су ограничене или на породицу или на пријатеље, као и удовице/удовци, испољавале су виши степен функционалне зависности у свакодневном функционисању [Doubova et al. 2010]. Интересантан је налаз да рестриктивне мреже које се свode само на чланове породице, без контакта са пријатељима, носе већи ризик од урушавања функционалног статуса старих особа, него мреже ограничене само на пријатеље, без контакта са члановима породице. Овакви налази кореспондирају са закључ-

цима метаанализа које истичу да у случајевима када је породица једини извор подршке, њени ефекти на функционалну ефикасност старијих особа могу бити неутрални, или чак негативни, што се доводи у везу са потенцијално конфликтним породичним односима и стресном породичном динамиком [Mogic et al. 2023].

Механизам деловања социјалне мреже на функционалну ефикасност старијих особа ближе се појашњава посредством когнитивних процеса. Наиме, сматра се да особе које су социјално активне чешће узимају учешћа у когнитивно стимулативним активностима, и обрнуто [Small et al. 2012], чиме се у мањој или већој мери поступа у складу са принципом „користи или изгуби” [енг. “use it or lose it”], који није карактеристичан само за социјалне односе, већ генерално за активности у којима се појединац когнитивно ангажује. Ово, надаље, значи да је услед искуствено зависне пластичности мозга, активација синаптичких веза од пресудног значаја за њихово слабење, односно јачање [Kleim and Jones 2008]. Другим речима, интеракције са социјалним окружењем подстичу учешће у когнитивно стимулативним активностима које јачају синаптичке везе и доприносе очувању мождане ефикасности, а консеквентно и функционалног статуса старијих особа [Berezuk et al. 2021; Opdebeeck et al. 2016]. Резултати метаанализа указују да егзекутивне функције објашњавају највећи део варијансе у функционалним исходима старијих особа, који се процењује на око 37% [Mcalister et al. 2016], те да представљају значајнији предиктор функционалног пада, чак и у односу на опште когнитивно функционисање [Johnson et al. 2010].

Егзекутивне функције у старости

Егзекутивне функције представљају контролне когнитивне механизме којима се управљају и координишу ка циљу усмерена сложена понашања [Packwood et al. 2011; Diamond 2013], односно сет способности на основу којих особа формулише циљеве, планира и организује своје активности, прати сопствено извођење и прилагођава га новонасталим околностима, а у циљу реализације претходно назначених циљева [Aron 2008]. Анализирајући преко 100 студија које су укључивале овај вишедимензионални концепт, поједини аутори налазе чак 39 различитих компоненти или процеса који се обележавају овом синтагмом [Baggeta and Alexander 2016], а међу најчешће навођеним компонентама су инхибиторна контрола (инхибиција) и радна меморија (ажурирање). Актуелно истраживање у истраживачки фокус позиционира управо ове две компоненте егзекутивних функција. Радна меморија се односи на привремено задржавање у свести информација које више нису перцептивно присутне, да би се на њима обавиле потребне менталне операције [Diamond 2013; Shah and Miyake 1999]. С друге стране, инхибиција се дефинише као способност задржавања, спречавања или потискивања аутоматског одговора који интерферира реализацију планираног исхода [Mäntylä et al. 2010]. Инхибиција се огледа и у способности задржавања фокуса на активности усмерене

ка циљу, у сусрету са новоприспелим информацијама које делују као дис-трактори [Hasher et al. 1991]. У контексту истраживања когнитивних карактеристика позног животног доба, важно је напоменути да су се управо егзекутивне функције показале најподложнијим старосно условљеном паду.

Суптилно опадање егзекутивних функција започиње већ током средњег одраслог доба да би се уочљивији пад појавио у старости. Тако опадање у радној меморији и инхибиторној контроли започиње већ од 30-их година живота [Ferguson et al. 2021; Salthouse 2009]. Значајније опадање инхибиторне контроле старије особе чини мање отпорним на проактивне и ретроактивне интерференције и изазива тешкоће у игнорисању ирелевантних стимулуса, што умањује капацитете радне меморије [Diamond 2013]. Метааналитичке студије указују да егзекутивне функције најпрецизније предвиђају функционалну ефикасност старијих особа [Cahn-Weiner et al. 2000; Raimo et al. 2024], и то нарочито у домену инструменталних активности свакодневног живота [Royall et al. 2007]. Отуда не зачуђује налаз који указује на то да су ослабљене егзекутивне функције у старости у вези са смањеном самосталношћу у инструменталним активностима, као и да представљају предиктор будућег пада способности обављања ове врсте захтева [Overdorp et al. 2016]. Потоњи налаз може се објаснити сазнањима да извођење инструменталних активности свакодневног живота ангажује когнитивне процесе вишег реда, због чега специфична оштећења егзекутивних функција значајно доприносе редуковању способности старијих особа за извршавање свакодневних активности инструменталног типа [Alosco et al. 2016].

Истраживања механизма деловања поменутих специфичних егзекутивних функција указала су на то да инхибиторна контрола омогућава појединцу да потисне аутоматизоване, рутинске или неприкладне образце понашања, чиме се обезбеђује адаптација на захтеве конкретне ситуације. Сходно томе, дефицит у инхибицији може довести до понављања неадекватних образаца понашања, изостанка контроле импулса или неспособности да се прекине активност, што драстично смањује ефикасност у извођењу свакодневних активности. С друге стране, радна меморија омогућава задржавање и ажурирање информација које су неопходне за извођење секвенцијалних задатака. У случају ослабљене радне меморије, особа може заборавити след корака у оквиру сложених активности, помешати њихов редослед или имати потешкоћа у правилној процени тренутка отпочињања следећег корака, што може резултирати погрешним или непотпуним извршавањем активности свакодневног живота [Diamond 2013]. Имајући у виду квалификовање инхибиторне контроле и радне меморије као сржних егзекутивних функција [Baggeta and Alexander, 2016; Diamond 2013], налази који указују на већу улогу ових компоненти у извршавању базичних активности не делују изненађујуће.

Актuelно истраживање за централну окосницу има испитивање медијаторске улоге инхибиторне контроле и радне меморије у релацији између структурних аспеката социјалне мреже и ограничења у базичним и инструменталним активностима свакодневног живота. У ранијим истра-

живањима сличног нацрта установљено је да егзекутивне функције посредују у односу између социјалног функционисања и перформанси у обављању свакодневних активности старијих особа [Mewborn et al. 2015]. Но, према сазнањима аутора овог рада, још увек мањка истраживања која појашњавају медијаторску улогу есенцијалних компоненти егзекутивних функција, попут инхибиције и радне меморије. Стога, циљ овог истраживања био је усмерен на испитивање медијаторске улоге егзекутивних функција у релацији између величине социјалне мреже и свакодневне функционалности код старих особа.

МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

Узорак и процедура

Узорак је чинило 293 испитаника, од којих је 193 (65,9%) било женског пола. Сви испитаници припадају категорији особа у старом одраслом добу, односно категорији особа које су старије од 65 година ($M = 75,38$; $SD = 7,13$). Већина испитаника живи у урбаним срединама (76,9%) и има завршену средњу (38,2%) или основну школу (29,1%).

Испитаници су регрутовани током 2023. и 2024. године, у оквиру почетне фазе реализације истраживачког пројекта. Подаци су прикупљани индивидуално, кроз директан контакт са сваким учесником. Пре почетка испитивања, сви испитивачи су прошли обуку која је била усмерена на стандардизовану примену психолошких инструмената прилагођених старијим особама. У тиму испитивача били су психолози запослени у установама за бригу о старима, као и студенти мастер студија психологије који су претходно обучени за примену батерије тестова. У истраживању су учествовали искључиво они појединци који су претходно потписали писану сагласност за учешће. Испитивања су спровођена у приватним домаћинствима и у установама за смештај старих особа. Просечно трајање испитивања целокупном батеријом тестова било је између 30 и 60 минута. Након прикупљања података, са учесницима је обављен разговор након испитивања, а додатно су им пружене информације о доступним услугама стручне психолошке подршке. Истраживање је одобрено од стране етичке комисије надлежне високошколске установе (број одобрења: 142-451-2665/2021-01).

Инструменти

Лубенова скала социјалне мреже (Lubben Social Network Scale, LSNS) [Lubben 1988] је инструмент намењен мерењу величине социјалне мреже. Скала са по три ставке мери бројност контаката са особама из породичног и пријатељског окружења. Три ставке односе се на контакте са члановима породице, а три на контакте са пријатељима (нпр. *Са колико чланова породице/пријатеља се виђате или чујете бар једном месечно?*). Одговори се дају на шестостепеној скали, у распону од 0 (*ни са ким*) до 5 (*са девет или више особа*). Упитник је кодиран тако да виши скорови указују на

ширу и разноврснију социјалну мрежу. LSNS је валидиран у различитим културним контекстима и показао је адекватне психометријске карактеристике [Lubben et al. 2006].

Инвентар егзекутивних функција за одрасле (The Adult Executive Functioning Inventory, ADEXI) [Holst and Thorell 2016] намењен је процени потешкоћа у домену радне меморије (9 ставки; нпр. *Тешко ми је да зајамџим дужа ујујсџива*) и инхибиторне контроле (5 ставки; нпр. *Имам џенденцију да џосџујим имџулсџивно, без џреџходној размиџљања о џослеџицама*). Овај инструмент је развијен кроз адаптацију Инвентара егзекутивних функција за децу [Thorell and Nyberg 2008] и успешно је валидиран на узорцима особа старијих од 65 година [Thorell et al. 2019]. Испитаници имају задатак да изразе свој степен слагања са 14 ставки на петостепеној Ликертовој скали за одговоре, у распону од 1 (*џоџџуно неџачно*) до 5 (*џоџџуно џачно*). У циљу лакше интерпретације, све ставке овог инвентара рекодиране су тако да упуђују на виши ниво ефикасности извршних функција. Претходна истраживања спроведена на узорцима из Србије [Kodžopeljić i dr. 2024; Milovanović et al. 2023] показала су задовољавајућу поузданост обе субскеале.

Гронингенски упитник за процену ограничења у активностима свакодневног живота (Groningen Activity Restriction Questionnaire – GARQ) [Kempen et al. 1996] намењен је процени функционалног статуса старијих особа, односно идентификацији степена отежаног обављања свакодневних задатака. Овај инструмент обухвата 18 ставки које покривају базичне активности (11 ставки, нпр. *Да ли џоџџуно самостјално можеџе да се обучеџе?*), као и инструменталне активности (7 ставки, нпр. *Да ли џоџџуно самостјално можеџе да идеџе у куџовину?*) свакодневног живота. Од испитаника се тражи да процене способност самостјалног извршавања сваке од активности на четворостепеној Ликертовој скали, где ниже вредности означавају већу самостјалност, а више вредности упуђују на потребу за помоћи од стране других особа. Виши збирни резултат на скали одражава виши ниво функционалних ограничења. GARQ је такође показао задовољавајуће психометријске карактеристике [Giambelluca et al. 2019].

РЕЗУЛТАТИ

Анализа дескриптивних показатеља и интеркорелације варијабли

На основу вредности коефицијената скошености и спљоштености (Табела 1) које се налазе у опсегу од -3 до +3, може се закључити да су дистрибуције свих анализираних варијабли приближно нормалне. Ови резултати у складу су са препорукама [Kline 2011], према којима се такве вредности сматрају прихватљивим показатељима нормалности у друштвено-хуманистичким истраживањима. Такође, све примењене мере показале су задовољавајући ниво поузданости ($\alpha > 0,60$), с обзиром на коефицијенте интерне конзистенције који су виши од препорученог минимума [Loewenthal 2004].

Табела 1. Дескриптивни показатељи и интеркорелације варијабли

	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>Sk</i>	<i>Ku</i>	<i>α</i>
Основне активности	1,47	0,74	1,90	2,81	0,95
Инструменталне активности	1,92	1,06	0,86	-0,76	0,95
Породична социјална мрежа	2,93	1,31	-0,48	-0,36	0,91
Пријатељска социјална мрежа	2,47	1,41	-0,05	-0,88	0,86
Радна меморија	2,18	0,93	0,59	-0,17	0,86
Инхибиција	2,28	0,87	0,56	-0,25	0,64

Напомена: *M* – аритметичка средина; *SD* – стандардна девијација; *Sk* – скјунис; *Ku* – куртозис; *α* – коефицијент поузданости.

Резултати дескриптивне статистике указују на то да је рестрикција у инструменталним активностима нешто израженија у односу на рестрикцију у основним активностима, док испитаници извештавају о нешто заступљенијој породичној социјалној мрежи у односу на пријатељску. Такође, способност инхибиције је код овог узорка процењена као функционалнија у односу на способност радне меморије.

Табелом 2 приказане су интеркорелације између ограничења у основним и инструменталним активностима, егзекутивних функција и социјалне мреже.

Табела 2. Интеркорелације рестрикција у активностима, егзекутивних функција и социјалне мреже

	Основне активности	Инструменталне активности	Породична социјална мрежа	Пријатељска социјална мрежа	Радна меморија
Основне активности	–				
Инструменталне активности	0,80**	–			
Породична социјална мрежа	-0,13*	-0,29**	–		
Пријатељска социјална мрежа	-0,22**	-0,31**	0,55**	–	
Радна меморија	-0,16**	-0,17**	0,13*	0,21**	–
Инхибиција	0,11	0,14*	-0,02	-0,08	0,42**

Напомена: * $p < 0,05$. ** $p < 0,01$.

Резултати указују на то да постоји висока и позитивна корелација између основних и инструменталних активности, што указује да се виши ниво ограничења у једној димензији свакодневног функционисања најчешће јавља и у другој. Рестрикције у активностима су у значајној негативној корелацији са породичном и пријатељском социјалном мрежом, што сугерише на закључак да је већа повезаност са породицом и пријатељима повезана са мањим функционалним ограничењима и обрнуто. Такође,

пријатељска мрежа позитивно корелира са породичном мрежом, док су обе негативно повезане са ограничењима у активностима, што потврђује значај социјалне подршке за очување функционалности код старијих особа. Када је реч о егзекутивним функцијама, радна меморија је у негативној корелацији са ограничењима у основним и инструменталним активностима, што може указивати на протективну улогу ове когнитивне функције. Радна меморија је такође позитивно повезана са породичном и пријатељском социјалном мрежом, док је у снажној позитивној корелацији и са инхибицијом, што потврђује њихову међусобну повезаност у оквиру централног егзекутивног механизма. Инхибиција је слабо и позитивно повезана само са рестрикцијама у инструменталним активностима.

Медијаторска улога егзекутивних функција у релацији између социјалне мреже и рестрикција у свакодневним активностима

За обраду података коришћен је макро PROCESS за SPSS [Hayes 2022], који омогућава тестирање модела вишеструке симултане медијације између предикторских и критеријумских варијабли. Ова метода омогућава процену укупног индиректног ефекта, који представља заједнички допринос свих медијатора, као и специфичних индиректних ефеката сваког појединачног медијатора. Истовремено се добијају и процене укупног ефекта предиктора на критеријум, директног ефекта након контроле медијатора, као и појединачних индиректних ефеката. Посебна предност поступка је примена *bootstrapping* технике, која кроз вишеструко репликативно узорковање омогућава процену интервала поверења индиректних ефеката. Индиректан ефекат се сматра значајним ако интервал поверења не обухвата нулу.

Спроведене су четири одвојене медијационе анализе како би се испитала посредна улога егзекутивних функција, односно инхибиције и радне меморије, у односу између перципиране социјалне подршке и рестриктивности у свакодневном функционисању (Табела 3). У обзир су узете породична и пријатељска социјална мрежа, као и две димензије физичке рестриктивности.

Резултати показују да и породична и пријатељска социјална мрежа имају заштитни ефекат на свакодневно функционисање старијих особа, при чему је радна меморија значајан медијатор. У односу породичне мреже и рестрикција у основним активностима утврђена је потпуна медијација радне меморије, док је у моделу са пријатељском мрежом добијена делимична медијација, што указује да она делује и директно као протективни фактор. Код рестрикција у инструменталним активностима обе врсте мрежа социјалне подршке испољавају директне и индиректне ефекте преко радне меморије, што такође указује на делимичну медијацију. У свим моделима инхибиција није имала значајну медијаторску улогу. У целини, налази потврђују да социјална мрежа штити свакодневно функционисање старијих особа, делом преко очуваности радне меморије, а делом као независни протективни фактор.

Табела 3. Резултати медијационе анализе

	Основни параметри			CI (95%)	
	<i>ab</i> (<i>SE</i>)	<i>a</i>	<i>b</i>	Нижи	Виши
Рестрикције у основним активностима					
<i>Породична соц. мрежа</i>					
Директан ефекат (<i>c</i>)	-0,19 (0,12)			-0,43	0,04
Укупан ефекат (<i>c'</i>)	-0,26 (0,12)*			-0,50	-0,03
Инд. – Инхибиција	-0,01 (0,01)	-0,01	1,94**	-0,07	0,04
Инд. – Радна меморија	-0,06 (0,06)*	0,03*	-2,33**	-0,23	-0,01
<i>Пријатељска соц. мрежа</i>					
Директан ефекат (<i>c</i>)	-0,31 (0,11)**			-0,54	-0,09
Укупан ефекат (<i>c'</i>)	-0,43 (0,11)**			-0,64	-0,21
Инд. – Инхибиција	-0,03 (0,01)	-0,02	1,69**	-0,08	0,01
Инд. – Радна меморија	-0,09 (0,05)*	0,04**	-1,97**	-0,16	-0,03
Рестрикције у инструменталним активностима					
<i>Породична соц. мрежа</i>					
Директан ефекат (<i>c</i>)	-0,49 (0,11)**			-0,70	-0,28
Укупан ефекат (<i>c'</i>)	-0,56 (0,11)**			-0,77	-0,35
Инд. – Инхибиција	-0,02 (0,03)	-0,01	1,94**	-0,08	0,03
Инд. – Радна меморија	-0,05 (0,03)*	0,03*	-2,33**	-0,11	-0,01
<i>Пријатељска соц. мрежа</i>					
Директан ефекат (<i>c</i>)	-0,45 (0,10)**			-0,65	-0,25
Укупан ефекат (<i>c'</i>)	-0,55 (0,10)**			-0,75	-0,36
Инд. – Инхибиција	-0,03 (0,02)	-0,02	1,69**	-0,09	0,01
Инд. – Радна меморија	-0,07 (0,02)*	0,04**	-1,97**	-0,14	-0,02

Напомена: Коefицијент *ab* – индиректан ефекат медијатора у релацији између предиктора и критеријума; *a* – ефекат предиктора на медијатор; *b* – ефекат медијатора на критеријум; *c'* – директан ефекат предиктора на критеријум када се ефекат медијатора држи под контролом; *c* – тотални ефекат. Све вредности представљају нестандардизоване регресионе коefицијенте. ** $p < 0,01$, * $p < 0,05$.

ДИСКУСИЈА

Циљ овог истраживања био је усмерен на испитивање медијаторске улоге егзекутивних функција у релацији између социјалне мреже и функционалног статуса код старих особа. Налази потврђују важност улоге социјалне мреже у очувању функционалне самосталности старих особа, при чему се посебно издвојила улога радне меморије. Добијени резултати указују на то да и породичне и пријатељске мреже имају значајан про- тективни ефекат за функционалност старих, али се њихова природа делимично разликује. Наиме, ефекти породичне мреже на функционални статус старих особа у потпуности се остварују путем радне меморије, док пријатељска мрежа задржава и директне и индиректне ефекте. Ови налази су конзистентни са резултатима претходних студија који указују на то да социјална повезаност стимулише когнитивну ефикасност и смањује

ризик од функционалних ограничења код старих особа [Avlund et al. 2004; Mendes de Leon et al. 2001; Small et al. 2012].

Интеркорелације указују на то да су ограничења у основним и инструменталним активностима међусобно повезана, што потврђује модел хијерархије функционалних губитака, према којем функционални пад у сложенијим доменима најчешће прати пад и у основним активностима свакодневног живота [De Vriendt et al. 2013; Njegovan et al. 2001; Stuck et al. 1999]. Налази интеркорелација такође указују да социјална мрежа, нарочито пријатељска, остварује значајну везу са очувањем самосталности. Истовремено, повезаност породичних и пријатељских мрежа сугерише да се социјални ресурси често јављају кумулативно и да инвестирање у једну димензију социјалних односа вероватно подстиче и инвестирање у другу [Avlund et al. 2004; Mendes de Leon et al. 2001; Liao and Brunner 2015]. Когнитивне функције су се показале посебно важним корелатима свакодневног функционисања, при чему је радна меморија остварила значајнију повезаност и са базичним и са инструменталним активностима. Овај налаз је уобичајен у психолошкој литератури. Радна меморија омогућава одржавање и манипулацију информацијама потребним за извршавање секвенцијалних задатака, што директно доприноси очувању функционалне самосталности у старости [Diamond 2013; Mcalister et al. 2016; Raimo et al. 2024]. Додатно, повезаност радне меморије са социјалним мрежама подржава хипотезу о двосмерној вези између когнитивног и социјалног функционисања, према којој когнитивне способности олакшавају одржавање социјалних контаката, док истовремено социјална интеракција стимулише и одржава когнитивне процесе [Opdebeeck et al. 2016; Small et al. 2012]. За разлику од радне меморије, инхибиција се показала значајна као корелат само инструменталних активности. Тиме се потврђује да је инхибиција релевантна за одређене аспекте функционисања, али да радна меморија остаје кључна когнитивна функција у предвиђању самосталности старијих особа [Hasher et al. 1991; Royall et al. 2007].

Специфичност главних резултата ове студије огледа се у потпуној медијацији радне меморије у релацији између породичне социјалне мреже и основних активности свакодневног живота. Овај налаз је у складу и са метааналитичким истраживањима која указују на то да радна меморија и друге егзекутивне функције објашњавају значајан део варијансе функционалних исхода [McAlister et al. 2016; Raimo et al. 2024]. Резултати ове студије указују на то да ефекти породичних контаката нису непосредно повезани са самосталношћу, већ да се остварују кроз очување когнитивних ресурса, што потврђује и теоријски оквир који наглашава искусствено зависну пластичност мозга [Kleim and Jones 2008]. Овај налаз је важан, јер сугерише да квалитет и величина породичне мреже сами по себи нису довољни да објасне самосталност у основним животним задацима. Породични контакти постају заштитни фактор само у мери у којој доприносе очувању когнитивних ресурса, а посебно радне меморије која омогућава организацију и секвенцијално извођење тих активности [Diamond 2013; Shah and Miyake 1999]. Ово се може тумачити и кроз прин-

цип “use it or lose it”, где социјална интеракција са члановима породице подстиче учествовање у когнитивно стимулативним активностима које одржавају ефикасност радне меморије, а тиме и основну функционалну самосталност [Kleim and Jones 2008; Small et al. 2012].

С друге стране, пријатељска мрежа показала је и директан ефекат на функционални статус старих особа. Ово се објашњава тиме што пријатељски односи носе нижи ризик од конфликта и стреса у поређењу са породичним односима, чиме пружају јаснији и непосреднији протективни ефекат [Doubova et al. 2010; Mogic et al. 2023]. Налази су у складу са студијама које истичу важност разноврсних мрежа и указују на то да пријатељски контакти могу имати специфичан значај за социјалну интеграцију и очување свакодневне функционалности [Rubio et al. 2009; Zidrou et al. 2021]. Овакав образац парцијалне медијације може се објаснити специфичностима пријатељских мрежа. Оне често укључују интеракције које су мање оптерећене конфликтима, више фокусиране на друштвену партиципацију и когнитивну стимулацију, па тако доприносе и когнитивном и социоемоционалном аспекту функционалности код старих [Doubova et al. 2010; Mogic et al. 2023]. Зато се пријатељска мрежа може посматрати и као двоструко протективни фактор, јер делује и директно на самосталност, али и посредно преко очувања когнитивних ресурса.

Резултати указују и на то да инхибиторна контрола није остварила значајну медијаторску улогу. Иако теоријски модели наглашавају инхибицију као сржну компоненту егзекутивних функција [Diamond 2013; Miyake et al. 2000], чини се да њени ефекти на свакодневно функционисање захтевају комплексније или стресније задатке да би дошли до изражаја. Претходна истраживања сугеришу да инхибиција доприноси адаптацији у специфичним ситуацијама које захтевају контролу импулса или прекидање аутоматизованих образаца понашања [Hasher et al. 1991; Mäntylä et al. 2010], што би могло објаснити њен слабији допринос у овом истраживању. То може бити последица природе самих задатака. Заправо, основне и инструменталне активности захтевају првенствено ефикасност радне меморије, док инхибиција има већу улогу у комплексним ситуацијама које укључују дистракције, импулсивне реакције или конфликтне захтеве [Ferguson et al. 2021; Hasher et al. 1991]. Овакви налази су значајни, јер показују да није свака социјална мрежа једнака у начину на који утиче на функционисање старијих особа. Док породични односи пружају користи путем очувања когнитивне функционалности, пријатељски односи нуде шири спектар користи, како когнитивних, тако и социоемоционалних.

Ограничења истраживања односе се на његов трансверзални дизајн, што ограничава могућност доношења закључака о каузалности. Уз то, коришћење упитника самопроцене може бити подложно субјективности. Будућа истраживања требало би да укључе лонгитудиналне нацрте, објективне когнитивне тестове и да испитају додатне варијабле попут депресивности, квалитета социјалних односа или перцепције усамљености, како би се добила обухватнија слика у контексту релација социјалне мреже и функционалности старих особа [Hülür 2022; Piolatto et al. 2022]. Такође,

важно је размотрити културни контекст, јер социјална мрежа и њене функције могу да варирају у зависности од друштвених норми и структура [Liao and Brunner 2016].

Практичне импликације ових налаза су вишеструке. Програми усмерени на унапређење квалитета живота старијих особа требало би да интегришу активности које симултано јачају социјалне контакте и когнитивне капацитете. Посебан нагласак могао би бити на промовисању друштвених ангажмана и менталне стимулације кроз културне, образовне и рекреативне садржаје, који доприносе очувању радне меморије и, посредно, функционалне самосталности [Berezuk et al. 2021; Opdebeeck et al. 2016]. Такође, резултати наглашавају значај балансираног развоја и породичних и пријатељских мрежа, имајући у виду различите механизме њиховог деловања.

У закључку, ово истраживање потврђује да социјална мрежа представља значајан протективни фактор за очување функционалне самосталности у старости, при чему радна меморија има кључну посредничку улогу. Налази сугеришу да би интервенције које се спроводе са старима требало симултано да подстичу социјалну ангажованост и когнитивну стимулацију у циљу промоције успешног старења [Rowe and Kahn 1997; van der Vorst et al. 2016]. Тиме се истиче потреба за интерсекторским приступом у раду са старијима, који обједињује здравствене, психолошке и социјалне интервенције усмерене на очување квалитета живота у позним годинама.

ЗАХВАЛНИЦА

Рад је део пројекта „Стари у Војводини: чиниоци успешног старења” (број решења 142-451-3458/2023-02) финансираног од стране Покрајинског секретаријата за високо образовање и научноистраживачку делатност.

ЦИТИРАНИ ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Alosco, Michael L.; Mary B. Spitznagel, Naftali Raz, Ronald Cohen, Lawrence H. Sweet, Lisa H. Colbert, Richard Josephson, Manfred van Dulmen, Joel Hughes, Jim Rosneck, John Gunstad (2014). Executive dysfunction is independently associated with reduced functional independence in heart failure. *Journal of Clinical Nursing*, 23(5–6): 829–836. [DOI: 10.1111/jocn.12214]
- Aron, Adam R. (2008). Progress in executive-function research: From tasks to functions to regions to networks. *Current Directions in Psychological Science*, 17(2): 124-129. [DOI: 10.1111/j.1467-8721.2008.00561.x]
- Avlund, Kirsten; Rikke Lund, Bjørn E. Holstein, Pernille Due (2004). Social relations as determinant of onset of disability in aging. *Archives of Gerontology and Geriatrics*, 38(1): 85–99. [DOI: 10.1016/j.archger.2003.08.003]
- Baggetta, Peter and Patricia A. Alexander (2016). Conceptualization and operationalization of executive function. *Mind, Brain, and Education*, 10(1): 10–33. [DOI: 10.1111/mbe.12100]
- Beltz, Sebastian; Simone Gloystein, Thomas Litschko, Sonja Laag, Neeltje van den Berg (2022). Multivariate analysis of independent determinants of ADL/IADL and quality of life in the elderly. *BMC Geriatrics*, 22: 894. [DOI: 10.1186/s12877-022-03621-3]
- Berezuk, Courtney; Scot C. Scott, Sandra E. Black, Konstantine K. Zakzanis (2021). Cognitive reserve, cognition, and real-world functioning in MCI: A systematic review and meta-analysis. *Journal of Clinical and Experimental Neuropsychology*, 43(10): 991–1005. [DOI: 10.1080/13803395.2022.2047160]

- Bierman, Arlene S. (2001). Functional status. *Journal of General Internal Medicine*, 16(11): 785–786. [DOI: 10.1111/j.1525-1497.2001.10918.x]
- Binkin, Nancy; Nicoletta Bertozzi, Elizabeth Bakken, & Patrizia Vitali (2007). Prevalence of and risk factors for functional dependence in the non-institutionalised elderly population of 11 Italian Regions: results of the Argento Study. *Igiene e Sanita Pubblica*, 63(3): 263-272. [DOI: 10.18535/jmscr/v5i11.131]
- Cahn-Weiner, Deborah A.; Paul F. Malloy, Patricia A. Boyle, Marry Marran, Stephen Sallo-way (2000). Prediction of functional status from neuropsychological tests in community-dwelling elderly individuals. *The Clinical Neuropsychologist*, 14(2): 187–195. [DOI: 10.1076/1385-4046(200005)14:2;1-Z;FT187]
- Ćwirlej-Sozańska, Agnieszka; Agnieszka Wiśniowska-Szurlej, Anna Wilmowska-Pietruszyńska, Bernard Sozański (2019). Determinants of ADL and IADL disability in older adults in southeastern Poland. *BMC Geriatrics*, 19(1): 297. [DOI: 10.1186/s12877-019-1319-4]
- De Vriendt, Patricia; Ellen Gorus, Elise Cornelis, Ivan Bautmans, Mirko Petrovic, Tony Mets (2013). The advanced activities of daily living: A tool allowing the evaluation of subtle functional decline in mild cognitive impairment. *The Journal of Nutrition, Health and Aging*, 17(1): 64–71. [DOI: 10.1007/s12603-012-0381-9]
- Diamond, Adele (2013). Executive functions. *Annual Review of Psychology*, 64: 135–168. [DOI: 10.1146/annurev-psych-113011-143750]
- Doubova, Svetlana Vladislavovna; Ricardo Pérez-Cuevas, Patricia Espinosa-Alarcón, & Sergio Flores-Hernández (2010). Social network types and functional dependency in older adults in Mexico. *BMC Public Health*, 10(1): 104. [DOI: 10.1186/1471-2458-10-104]
- Ferguson, Heather J.; Victoria E. A. Brunson, Elisabeth E. F. Bradford (2021). The developmental trajectories of executive function from adolescence to old age. *Scientific Reports*, 11(1). [DOI: 10.1038/s41598-020-80866-1]
- Giambelluca, Eliana; Monica Panigazzi, Abdo Saade, Marcello Imbriani (2019). Assessment of functional status and rehabilitative strategies in occupational therapy: Role of the Groningen Activity Restriction Questionnaire. *Giornale Italiano di Medicina del Lavoro ed Ergonomia*, 41(1): 52–57. [DOI: 10.4081/gimle.491]
- Goldberg, Terry E.; Jeremy Koppel, Lynda Keehlisen, Erica Christen, Ute Dreses-Werringloer, Concepcion Conejero-Goldberg, Marc L. Gordon, Peter Davies (2010). Performance-based measures of everyday function in mild cognitive impairment. *American Journal of Psychiatry*, 167(7): 845–853. [DOI: 10.1176/appi.ajp.2010.09050692]
- Hasher, Lynn; Ellen R. Stoltzfus, Rose T. Zacks, Bart Rypma (1991). Age and inhibition. *Journal of Experimental Psychology*, 17(1): 163–169. [DOI: 10.1037/0278-7393.17.1.163]
- Hayes, Andrew F. (2022). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A regression-based approach* (3rd ed.). New York: Guilford Press.
- Holst, Ylva and Lisa B. Thorell (2016). Adult executive functioning inventory (ADEXI): Validity, reliability, and relations to ADHD. *International Journal of Methods in Psychiatric Research*, 27(1): e1567. [DOI: 10.1002/mpr.1567]
- Hülür, Gizem (2022). Structural and functional aspects of social relationships and episodic memory: Between-person and within-person associations in middle-aged and older adults. *Gerontology*, 68(1): 86–97. [DOI: 10.1159/000514949]
- Johnson, Julene K.; Li-Yung Lui, Kristine Yaffe (2007). Executive function, more than global cognition, predicts functional decline and mortality in elderly women. *The Journals of Gerontology: Series A*, 62(10): 1134–1141. [DOI: 10.1093/gerona/62.10.1134]
- Kempen, Gertrudis I. J. M.; Ida Miedema, Johan H. Ormel, Wilhelmina Molenaar (1996). The assessment of disability with the Groningen Activity Restriction Scale. *Social Science & Medicine*, 43(11): 1601–1610. [DOI: 10.1016/S0277-9536(96)00057-3]
- Kleim, Jeffrey A. and Theresa A. Jones (2008). Principles of experience-dependent neural plasticity: Implications for rehabilitation after brain damage. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 51(1): S225–S239. [DOI: 10.1044/1092-4388(2008/018)]
- Kline, Rex B. (2011). *Principles and practice of structural equation modeling* (3rd ed.). New York: Guilford Press.

- Kodžopeljić, Jasmina; Jasmina Pekić, Ilija Milovanović (2024). Usamljenost i zadovoljstvo životom u starosti: moderatorski efekat egzekutivnih funkcija. *Psihološka istraživanja*, 27(1): 5–27. [DOI: 10.5937/PSISTRA0-46797]
- Liao, Jing and Eric J. Brunner (2016). Structural and functional measures of social relationships and quality of life among older adults: Does chronic disease status matter? *Quality of Life Research*, 25(1): 153–164. [DOI: 10.1007/s11136-015-1052-1]
- Loewenthal, Kate M. (2004). *An introduction to psychological tests and scales*. Hove: Psychology Press.
- Lubben, James E. (1988). Assessing social networks among elderly populations. *Family & Community Health*, 11(3): 42–52. [DOI: 10.1097/00003727-198811000-00008]
- Lubben, James; Eva Blozik, Gerhard Gillmann, Steve Iliffe, Wolfgang von Renteln Kruse, John C. Beck, Andreas E. Stuck (2006). Performance of an abbreviated version of the Lubben Social Network Scale among three European community-dwelling older adult populations. *The Gerontologist*, 46(4): 503–513. [DOI: 10.1093/geront/46.4.503]
- Mäntylä, Timo; Michael Rönnlund, Matthias Kliegel (2010). Components of executive functioning in metamemory. *Applied Neuropsychology*, 17: 289–298.
- Mcalister, Courtney; Maureen Schmitter-Edgecombe, Richard Lamb (2016). Examination of variables that may affect the relationship between cognition and functional status in individuals with mild cognitive impairment: A meta-analysis. *Archives of Clinical Neuropsychology*, 31(2): 123–147. [DOI: 10.1093/arclin/acv089]
- Mendes de Leon, Carlos F.; Deborah T. Gold, Thomas A. Glass, Lory Kaplan, Linda K. George (2001). Disability as a function of social networks and support in elderly African Americans and whites: The Duke EPESE 1986–1992. *The Journals of Gerontology: Series B*, 56(3): S179–S190. [DOI: 10.1093/geronb/56.3.S179]
- Mewborn, Catherine M.; Cutter A. Lindbergh, Johnatan M. Dickens, Leslie Stapley, Shubam Sharma, Sean Goldy, Medina Bello, Lisa M. Renzi, Billy R. Hammond, Lloyd S. Miller (2015). Cognitive functioning mediates the relationship between social functioning and activities of daily living in older adults. *Alzheimer's & Dementia*, 11(7): P712–P713. [DOI: 10.1016/j.jalz.2015.06.1581]
- Millán-Calenti, José C.; Javier Tubío, Salvador Pita-Fernández, Isabel González-Abraldes, Trinidad Lorenzo, Teresa Fernández-Arruty, Ana Maseda (2009). Prevalence of functional disability in activities of daily living (ADL), instrumental activities of daily living (IADL) and associated factors, as predictors of morbidity and mortality. *Archives of Gerontology and Geriatrics*, 48(3): 266–274. [DOI: 10.1016/j.archger.2009.04.017]
- Milovanović, Ilija; Selka Sadiković, Tatjana Krstić, Aleksandra Stojadinović (2023). Family transmission of executive functions: Mix of traditional and citizen science research approach. *Primenjena psihologija*, 16(4): 447–474. [DOI: 10.19090/pp.v16i4.2509]
- Miyake, Akira; Naomi P. Friedman, Michael J. Emerson, Alexander H. Witzki, Amy Howerter, Tor D. Wagar (2000). The unity and diversity of executive functions and their contributions to complex “frontal lobe” tasks: A latent variable analysis. *Cognitive Psychology*, 41: 49–100. [DOI: 10.1006/cogp.1999.0734]
- Miyake, Akira; Michael J. Emerson, Naomi P. Friedman (2000). Assessment of executive functions in clinical settings: Problems and recommendations. *Seminars in Speech and Language*, 21(2): 169–183. [DOI: 10.1055/s-2000-7563]
- Mogic, Lana; Emily C. Rutter, Suzanne L. Tyas, Collen J. Maxwell, Megan E. O’Connell, Mark Oremus (2023). Functional social support and cognitive function in middle- and older-aged adults: A systematic review of cross-sectional and cohort studies. *Systematic Reviews*, 12(1): 86. [DOI: 10.1186/s13643-023-02251-z]
- Njegovan, Vesna; Malcolm Man-Son-Hing, Susan L. Mitchell, Frank J. Molnar (2001). The hierarchy of functional loss associated with cognitive decline in older persons. *The Journals of Gerontology: Series A*, 56(10): M638–M643. [DOI: 10.1093/gerona/56.10.M638]
- Opdebeeck, Caroli; Anthony Martyr, Linda Clare (2016). Cognitive reserve and cognitive function in healthy older people: A meta-analysis. *Ageing, Neuropsychology, and Cognition*, 23(1): 40–60. [DOI: 10.1080/13825585.2015.1041450]
- Overdorp, Eduard J.; Roy P. C. Kessels, Jurgen A. Claassen, Joukje M. Oosterman (2016). The combined effect of neuropsychological and neuropathological deficits on instru-

- mental activities of daily living in older adults: A systematic review. *Neuropsychology Review*, 26: 92–106. [DOI: 10.1007/s11065-015-9312-y]
- Packwood, Sonia; Helen M. Hodgetts, Sébastien Tremblay (2011). A multiperspective approach to the conceptualization of executive functions. *Journal of Clinical and Experimental Neuropsychology*, 33: 456–470. [DOI: 10.1080/13803395.2010.533157]
- Perrotta, Giulio (2019). Executive functions: Definition, context and neuropsychological profiles. *Journal of Neuroscience and Neurological Surgery*, 4(3): Open Access. [DOI: 10.31579/2578-8868/077]
- Piolatto, Matteo; Federico Bianchi, Matteo Rota, Alessandra Marengoni, Alliakbar Akbaritabar, Flaminio Squazzoni (2022). The effect of social relationships on cognitive decline in older adults: An updated systematic review and meta-analysis of longitudinal cohort studies. *BMC Public Health*, 22(1): 278. [DOI: 10.1186/s12889-022-12567-5]
- Raimo, Simona; Gianpaolo Maggi, Ciro R. Ilardi, Nicola D. Cavallo, Valentina Torchia, Michael Pilgrom, Maria Cropano, Maria D. Roldán-Tapia, Gabriella Santangelo (2024). The relation between cognitive functioning and activities of daily living in normal aging, mild cognitive impairment, and dementia: A meta-analysis. *Neurological Sciences*, 45(6): 2427–2443. [DOI: 10.1007/s10072-024-07366-2]
- Republički zavod za statistiku (2023). *Starost i pol: Popis stanovništva, domaćinstva i stanova 2022*. Beograd: Republički zavod za statistiku.
- Reuben, David B.; Linda Laliberte, Jeffrey Hiris, Vincent Mor (1990). A hierarchical exercise scale to measure function at the advanced activities of daily living (AADL) level. *Journal of the American Geriatrics Society*, 38(8): 855–861. [DOI: 10.1111/j.1532-5415.1990.tb05699.x]
- Royall, Donald R.; Edward C. Lauterbach, Daniel Kaufer, Paul Malloy, Kerry L. Coburn, Kevin J. Black (2007). The cognitive correlates of functional status: A review from the Committee on Research of the American Neuropsychiatric Association. *The Journal of Neuropsychiatry and Clinical Neurosciences*, 19(3): 249–265. [DOI: 10.1176/jnp.2007.19.3.249]
- Rowe, John W. and Robert L. Kahn (1997). Successful aging. *The Gerontologist*, 37(4): 433–440. [DOI: 10.1093/geront/37.4.433]
- Rubio, Encarnación; Angelina Lázaro, Antonio Sánchez-Sánchez (2009). Social participation and independence in activities of daily living: A cross-sectional study. *BMC Geriatrics*, 9: 26. [DOI: 10.1186/1471-2318-9-26]
- Salthouse, Timothy A. (2009). When does age-related cognitive decline begin? *Neurobiology of Aging*, 30(4): 507–514. [DOI: 10.1016/j.neurobiolaging.2008.09.023]
- Small, Brent J.; Roger A. Dixon, John J. McArdle, Kevin J. Grimm (2012). Do changes in lifestyle engagement moderate cognitive decline in normal aging? Evidence from the Victoria Longitudinal Study. *Neuropsychology*, 26(2): 144–155. [DOI: 10.1037/a0026579]
- Shah, Priti and Akira Miyake (1999). Models of working memory: An introduction. In: Akira Miyake & Priti Shah (Eds.), *Models of working memory: Mechanisms of active maintenance and executive control*. Cambridge: Cambridge University Press, 1–26.
- Stuck, Andreas E.; Jutta M. Walthert, Thorsten Nikolaus, Christophe J. Büla, Christoph Hohmann, John C. Beck (1999). Risk factors for functional status decline in community-living elderly people: A systematic literature review. *Social Science & Medicine*, 48(4): 445–469. [DOI: 10.1016/S0277-9536(98)00370-0]
- Thorell, Lisa B. and Lilianne Nyberg (2008). The Childhood Executive Functioning Inventory (CHEXI): A new rating instrument for parents and teachers. *Developmental Neuropsychology*, 33(4): 536–552. [DOI: 10.1080/87565640802101516]
- United Nations (2024). *World Population Prospects 2024: Summary of results*. UN DESA/POP/2024/TR/NO. 9. New York: United Nations.
- Van der Vorst, Anne; G. A. Rixt Zijlstra, De Witte Nico, Duppen Daan, Stuck E. Andreas, Kempen I. J. M. Gertrudis, Schols M. G. A. Jos (2016). Limitations in activities of daily living in community-dwelling people aged 75 and over: A systematic literature review of risk and protective factors. *PLoS ONE*, 11(10): e0165127. [DOI: 10.1371/journal.pone.0165127]
- Zidrou, Christiana; Christos Kleisiaris, Theodoula Adamakidou (2021). Associations between disability in activities of daily living and social capital aspects among older adults: A scoping review. *Journal of Frailty, Sarcopenia and Falls*, 6: 119–130. [DOI: 10.22540/jfsf-06-119]

SOCIAL NETWORK AND FUNCTIONAL STATUS IN THE ELDERLY:
THE MEDIATING ROLE OF EXECUTIVE FUNCTIONS

by

ILIJA MILOVANOVIĆ
ilijamilovanovic@ff.uns.ac.rs
<https://orcid.org/0000-0001-5560-8695>

JASMINA PEKIĆ
jpekic@ff.uns.ac.rs
<https://orcid.org/0000-0003-4366-8484>

JASMINA KODŽOPELJIĆ
jasmina.kodzopeljic@ff.uns.ac.rs
<https://orcid.org/0000-0002-5294-3305>

Univesity of Novi Sad, Faculty of Philosophy
Department of Psychology
Dr Zorana Đinđića 2, Novi Sad, Serbia

SUMMARY: The present study aimed to investigate the mediating role of executive functions, particularly working memory and inhibition, in the relationship between social networks and functional abilities in older adults. A total of 293 individuals aged 65 and older [65.9% female] participated in the research. Functional abilities were assessed with the Groningen Activity Restriction Questionnaire, social network [family/friends] was measured using the Lubben Social Network Scale, while executive functions [working memory/inhibition] were evaluated with the Adult Executive Functioning Inventory [ADE-XI]. The results showed that difficulties in basic activities of daily living were strongly associated with limitations in more complex instrumental activities, consistent with the hierarchical model of functional decline. Furthermore, larger and more diverse social networks, particularly friendships, were related to fewer functional limitations, supporting previous evidence of the protective role of social integration in aging. Mediation analyses revealed that working memory functioned as a key protective factor, mediating the link between social networks and functional independence. Inhibition, although relevant, exhibited weaker effects. These findings confirm the intertwined role of cognitive and social resources in maintaining autonomy and delaying functional decline in late life. They also highlight the importance of considering both social and neurocognitive dimensions in interventions targeting older adults. Programs that encourage the maintenance and expansion of social networks, together with training aimed at strengthening working memory and inhibitory control, may therefore contribute to more successful aging and extended independence. Overall, the study provides evidence that executive functions, particularly working memory, represent a crucial pathway through which social networks exert their protective effects on functional status in older adults.

KEYWORDS: working memory; inhibition; social network; functional status; elderly

UDC 323(497.11)“2025”
<https://doi.org/10.2298/ZMSDN2596535A>
ОРИГИНАЛНИ НАУЧНИ РАД
Примљен: 12. 11. 2025.
Прихваћен: 27. 11. 2025.

ДА ЛИ ЈЕ У СРБИЈИ 2025. НА ДЕЛУ ОБОЈЕНА РЕВОЛУЦИЈА?¹

СЛОБОДАН АНТОНИЋ

Универзитет у Београду
Филозофски факултет, Одељење за социологију
Чика Љубина 18–20, Београд, Србија
santonic@f.bg.ac.rs
<https://orcid.org/0000-0002-5693-9952>

САЖЕТАК: На питање да ли данас у Србији имамо посла с обојеном револуцијом или не, још увек не можемо дати коначни одговор, будући да о деловању иностраног фактора и снази његовог уплива на студентско-грађански покрет тренутно нисмо у могућности да имамо поузданија сазнања. Међутим, у раду се наводи барем седам других одлика обојених револуција које препознајемо и у актуелним протестима у Србији. То још увек није довољно за неспорну класификацију, али јесте за постављање хипотезе о карактеру ових протеста. Наравно, и овај друштвени процес, као и други, није историјски затворен – због чега друштвени феномени умеју да нас изненаде својим неочекиваним кретањем или чак другачијим карактером у односу на класификацију коју смо поставили. Но, узбудљивост и лепота друштвених наука и крије се у баш тим неочекиваностима и скривеностима, као истинским изазовима нашим теоријама и истраживачким оруђима.

---

¹ Прва верзија овог рада припремљена је за међународну научну конференцију „Обојене револуције – извори, технологија, последице“, у организацији Института за политичке студије (Београд), која је требало да се одржи 20–21. маја 2025. године. Међутим, 12. маја стигло је обавештење да је конференција одложена „за септембар“, али она ни тада није одржана, нити се организатор, до данас, јавио пријављеним учесницима. Другу верзију овог рада затим сам приредио као поглавље за зборник *Србија после Нагсирешице: друшћиво у кризи суверености* (ур. Зоран Чворовић), који је припремљен за штампу у договору с издавачем „Народно дело“. Међутим, упознавши се са садржајем зборника, издавач је, у септембру 2025, писмено обавестио уредника зборника да одустаје од штампања публикације, при чему није навео шта је тачно у књизи то што је чини неприхватљивом. Ово је трећа верзија рада Слободана Антонића.

Питање обојене револуције у Србији 2024/2025. представља управо један такав отворени изазов.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: масовни протести, друштвени преврати, изборна демократија, медијска манипулација, афицирање масе

Када је патријарх Порфирије, у разговору с председником Путином, студентско-грађанске протесте у Србији назвао „обојеном револуцијом” [N1, 2025a], то је изазвало једнодушну осуду опозиционог дела наше јавности.

„Порфирије отворено пљунуо у лице студентима”, писао је један коментатор [Bursać 2025]; „на неподношљиво ружан и потказивачки начин говорио је о српској побуњеној младости”, рекао је други [Symptom 2025]; „денунцирао је вернике своје цркве, који су неким божијим или ђавољим чудом постали обојени револуционари”, оптужио га је трећи [Stojadinović 2025]. Патријарх је на *Novoj.rs* називан још и „мрачним агентом” и „мрачњаком из 13. века” [Vukelić 2025]; на *Peščaniku* „страначким калуђером” и „изаслаником нечастивог” [Stojadinović 2025]; у листу *Danas* писало се како је „патријарх СПЦ једна од највећих срамота српског народа” [Congradin 2025a]; док је *Autonomija.info* пренела мишљење да „без стигме садашњи патријарх неће моћи да прође када једног дана падне Вучићев режим” [Symptom 2025]. „Патријарха и његовог преводиоца (владика бачког, Иринеја – С. А.) као добродошлица морају дочекати јаја верника”, гневно се препоручивало у листу *Danas* [Dikić 2025a]; а патријарх Порфирије и владика Иринеј су у истом листу названи још и „двојицом цинкароша” [Stojčić 2025], а на *Novoj.rs* чак и „чиром на дупету” [Koprivica 2025].

После таквог вербалног линча патријарха, питање да ли су студентско-грађански протести у Србији обојена револуција или не – које је сасвим легитиман социолошки или политиколошки упит – практично се у нашој друштвеној науци више нико не усуђује отворено да постави, а камо ли да на њега одговори потврдно.

Међутим, у науци не може да буде забрањених питања, ма колико могући одговори на њих били неугодни. А највећи део неугодности долази услед перцепције самог појма обојене револуције, каква постоји у нашој јавности, као манипулативне друштвене акције програмиране из иностранства. Пошто се студентско-грађански протест у Србији 2024/2025. у великом делу домаће јавности доживљава као спонтан и оправдан, то онда подразумева да свако ко га евентуално класификује као обојену револуцију тиме ризикује да буде означен као „сарадник режима” – готово јер је сам Александар Вучић протесте оквалификовао као обојену револуцију, најавивши чак да пише књигу о томе под називом: „Како сам победио обојену револуцију у Србији” [*Вечерње новости*, 2025].

Председник републике тврди да је реч о „најбоље организованом обојеном револуцији у Европи”, те да је „много новца, много добре организације, много свега уложено у то” [*Полишика*, 2025b]. „Много пара је у питању, то ће се појавити, с прецизним бројевима, у мојој

књизи и то није лако победити, не боримо се против њих 30.000 или 300.000 на улици, већ против моћне машинерије различитих западних земаља које желе да слома кичму Србији” [РТ Балкан, 2025б]. „Сваки демонстрант добија 30 евра дневно само за храну”, навео је у једном интервјуу, „сада помножите ту цифру с бројем људи ... то су милиони и милиони евра” [Komireddi 2025]. Он процењује да је у Београду много странаца који „по хотелима обучавају блокадере” [Beta, FoNet 2025], запитавши се: „Колико је *Дојче веле* имало радионица у Србији у последње време, специјалаца из разних земаља, шта су радили у Београду у последњих шест месеци? Било их је на стотине” [Полиџика, 2025в]. Он је указао на трошкове за храну, током главног дела студентских блокада, „за 5.000 људи дневно – то је 45.000 пута 30, 150.000 (! – С. А.), па пута 30 дана, па да видите како то иде” [Исџо]. Међутим, власт још није изнела никакве конкретне податке о висини и примаоцима финансијске помоћи или начинима оперативне подршке које долазе из иностранства.

Но, аутор овог рада никада није избегавао „незгодна” питања, или да буде критичан према режиму [Антонић 2013; 2016; 2022а]. Стога ће се у овом раду испитати колико се кључних карактеристика обојених револуција може наћи у студентско-грађанским протестима у Србији 2024/2025, као и могу ли се ови протести, у свом досадашњем току, квалификовати као обојена револуција.

ОДЛИКЕ ОБОЈЕНЕ РЕВОЛУЦИЈЕ – СА ОСВРТОМ НА СРБИЈУ

Одмах треба рећи да обојене револуције нису револуције у социолошком смислу те речи, мада неке од њих могу имати и дубље социјалне последице. Социолози под револуцијама најчешће подразумевају првенствено друштвене револуције, у којима долази до „брзих и темељних преображаја (transformations) државних и класних структура једног друштва” [Skocpol 1979: 4], односно до „преображаја (...) доминантне идеологије” [Skocpol 1979: 3], што је све „праћено класно заснованим побунама одоздо” [Skocpol 1979: 4]. За разлику од таквих, друштвених револуција, међутим, „политичке револуције трансформишу државне али не и друштвене структуре, и не остварују се нужно кроз класне сукобе” [Исџо].

Обојене револуције су заправо подврста *йолийчких* револуција [Mitchell 2012: 10; Tadić 2021: 63], мада неке од њих могу да доведу и до каснијих дубоких друштвених промена – попут преокрета у доминантној власничкој структури у економији и до успостављања зависности од страног капитала. Управо то је био случај са Србијом после 5. октобра 2000. године, због чега смо овај преврат, након анализе, и назвали *колонијалном контрареволуцијом* [Антонић 2020а]. Међутим, код већине политичких промена које обично именујемо обојеном револуцијом не долази до дубљих друштвених преображаја [Mitchell 2012: 7–10; Младеновић и др. 2012: 520; Karganović 2014а: 11; Гриняев и др. 2015: 229]. Чак и оне политичке

промене које су извршене, најчешће се дешавају у постојећим уставноправним и институционалним оквирима [Младеновић и др. 2012: 519–520].

Те промене називају се револуцијама првенствено како би се нагласило да је до смене владајуће политичке елите дошло услед притиска маса [Mitchell 2012: 9]. Али, додатни придев „обојена” најчешће подразумева да је таква слика само привид [Манойло 2017: 146–147]. Наиме, притисак маса суштински је индукован деловањем иностраног чиниоца, то јест овде је реч о једној врсти прикривеног пуча с иностраном подршком [Karaganović 2014a: 11–12; Lebedeva 2014: 191; Вујовић 2019: 21; Медведев 2019: 3; Тлепцок 2019: 64; Ђурковић 2020: 321; Манойло 2021a: 243; Tadić 2021: 59; Parezanović 2024: 380]. Дакле, незадовољство маса нужан је фактор промене, али не и довољан [Манойло 2015: 5]. Пресудни чинилац је манипулација масом од стране спољних чинилаца – улога иностраног фактора је „кључна, чак и када је мала” (pivotal, even if minor) [Mitchell 2012: 10; слично и Spasojević 2010: 58].

Када су пак у питању дешавања у данашњој Србији, ваља нагласити да о деловању иностраног фактора и снази његовог уплива на студентско-грађански покрет још увек нисмо у могућности да било шта поузданије знамо. Да ли има некаквог значајнијег утицаја и у којој мери, о томе ћемо нешто више података имати тек с протеком времена. Оно што тренутно имамо само су индиције, али оне нису довољне за закључивање.

Рецимо, Љиљана Смајловић подозрева да неки организациони моменти студентско-грађанских протеста далеко надмашују чисту спонтаност.

„На почетку блокада на свим факултетима иста вода, иста храна, исти производи из истих ланаца... Ту имате елементе озбиљне организације, што захтева сталан прилив новца. Мени делује да постоји централа, неко ко вешто и координисано управља. Опозиционе телевизије представљају како баке и тетке доносе крофне студентима, али не верујем да је тако могуће организовати протест и нахранити све те људе” [Globalno, 2025].

Такође, и Коста Чавошки мисли да „постоји неки центар који то све организује, који руководи, и који је ’мастер мајнд’ који тиме управља” [Čavoški 2025: 11,27–11,48], називајући студентски покрет „обојеном револуцијом” [Čavoški 2025: 30,20–30,23]. Зоран Ћирјаковић процењује да „данас у Србији западни центри моћи подржавају, на различите начине, укључујући новчано, студенте и њихову селебрити и академску ’надградњу’”, те да „наша окаснела обојена револуција, која траје, има важне сличности с ранијим, ’успешним’ обојеним револуцијама у различитим западним друштвима” [Ћирјаковић 2025]. И Дарко Делић тврди да „ово јесте класичан пример обојене револуције” [Делић 2025: 1,10–1,20], као и Урош Шуваковић [2025b: 1,12–3,10], или Зоран Аврамовић [2025: 168–169, 172–73, 191, 213], који уз то каже:

„Нема никакве сумње да неко финансира храну, реквизите, жуте прслуке. Постоји невидљива рука блокада. (...) Није први пут да новац

тајним каналима стиже у Србију да би се остварили тајни политички планови. (...) Да и данас, 2025, делује нека тајна група са циљем де-стабилизације Србије – лако је констатовати голим оком” [Аврамовић 2025: 86].

Слободан Стојичевић такође мисли да је на делу обојена револуција [Стојичевић 2025: 56,18], доживљавајући је као средство слабљења Србије с циљем напада, у одговарајућем тренутку, из Хрватске и Федерације БиХ на Републику Српску [Стојичевић 2025: 1,15–1,17]. Патријарх Порфирије благословио је покретање подкаста Архиепископије београдско-карловачке, где је већ у првој епизоди тема била обојена револуција, а учесници су потврдили оцену патријарха [Православље, 2025]. Према извештају *NI*, протојереј-ставрофор Велибор Џомић је рекао: „У овом читавом процесу обојене револуције је најмање студената, они су тако злоупотребљени” [Mirković 2025b]. Међутим, тог дела нема у самом подкасту [Православље, 2025], због чега се тврди „да је овај део интервјуа изостављен, односно видљиво исечен” [Hofmeister 2025]. Без обзира на то, сама емисија је оштро нападнута, па је у листу *Данас* написано да су се у овом „подкасту, земаљско-небеском, аутори посрали по студентима у блокади” [Vidojković 2025a]. Треба рећи да је, још раније, епископ бихаћко-петровачки Сергије за закулисне актере студентско-грађанског покрета написао: „Њихова лица не видимо, јер негде из својих хајдучких јазбина управљају протестима у којима, осим студената, нема ништа студентско. Ни српско” [Епископ Сергије 2025]. Други учесник ове емисије, социолог Владимир Вулетић, оценио је касније у *Полицици* да је реч о „обојеној револуцији” [Вулетић 2025].

Обавештајни аналитичар Грегори Копли² (Gregory Copley), тврди да у Србији „најновије спонзорисани протести имају све карактеристике обојене револуције”, односно да је „реч о директном огледалу класичних обојених револуција, које се извршава по врло специфичним инструкцијама”. Према његовом мишљењу, „садашњи циклус студентских протеста у Србији резултат је операција страних обавештајних служби, које трају већ годинама”, при чему он претпоставља да „главна подршка протестима долази са Запада”, те да је обојена револуција у Србији „сасвим сигурно подржана од остатака претходне америчке администрације” [Микашиновић 2025]. И ирски новинар Чеј Боуз (Chay Bowes) оцењује да је Србија мета дугогодишње мултинационалне операције Запада којом се она ставља под контролу, сумњајући у спонтаност студентско-грађанске побуне у Србији 2024/2025 [Bowes 2025]. Он ове догађаје смешта у контекст сличних дешавања – попут збивања у Грузији [Bowes 2025], пишући још раније да је „ЦИА усредсређена на обојену револуцију и промену режима у Србији” [Bowes 2024]. Белгијски новинар Мишел Колон (Michel Collon) такође мисли да земље Запада „последњих месеци настоје да обојеном револуцијом дисциплинују Србију и запале искру грађанског рата”, дода-

² Међународни институт за стратешке студије – подружница у Вашингтону (International Strategic Studies Association).

јући како се нада „да то српски народ неће дозволити јер обојена револуција ниједном народу није донела ништа добро” [Симић 2025]. Трампов неформални саветник Роџер Стоун (Roger Stone) пишући о Србији каже да „глобалисти континуирано подстичу обојену револуцију у земљи, надајући се да ће свргнути протрамповску изабрану владу и заменити је пионом кога контролише Европска унија” [Stone 2025].

Подозрење да се у Србији можда дешава обојена револуција испољавају и истакнути руски политичари и теоретичари. Дмитриј Песков (Дмитрий Сергеевич Песков), портпарол руског председника Владимира Путина, изјавио је да се Србија налази „под невиђеним притиском”, и додао: „Не можемо искључити могућност да се тамо користе добро познате технологије за изазивање обојених револуција” [РТ Балкан, 2025a]. Шеф руске дипломатије, Сергеј Лавров (Сергей Викторович Лавров), изразио је наду да се земље Запада, када је Србија у питању, неће упуштати у „своје обојене револуције” [РИА Новости, 2025b]. Обе изјаве су из јуна 2025, а већ у августу руски амбасадор у Србији, Александар Боцан-Харченко (Александр Аркадьевич Боцан-Харченко), оценио је да су протести у Србији очигледно попримили карактер „обојене револуције” [РТ Балкан, 2025в].

„Студенти, који остају језгро протестног покрета, тешко да имају такве финансијске могућности да држе протесте већ десет месеци. Тиме се, пре ће бити, баве западни фондови и НВО. (...) Организација протеста постоји. Ја сам већ говорио о фазама. (...) Прва фаза, повезана с емоцијама грађана и захтевима за истрагом, прешла је у фазу са политичким захтевима, а сада наступа фаза која је повезана са нередицама, физичким насиљем и вандализмом. Присутни су сви фактори који су се појавили и у другим случајевима, било да је реч о Украјини (...) или Грузији. (...) Иза тога такође стоји јасна организација протеста или обојене револуције, ти знаци су очигледни” [РИА Новости, 2025в].

Ову амбасадорову оцену о обојеној револуцији подржао је руски аналитичар Јарослав Игњатовскиј (Ярослав Игнатовский) [Игнатовский 2025], док Александар Дугин (Александр Гельевич Дугин) сматра да је у Србији још увек реч о нечему што несумњиво личи на обојену револуцију, премда има и потенцијала да то не буде.³ Међутим, Андреј Манојло (Андрей Викторович Манойло), професор на Универзитету Ломоносов и стручњак за обојене револуције још је у априлу 2025. тврдио да је у Србији:

„по свим знацима, реч о класичној обојеној револуцији. У спонтаним протестима (...) нема активиста, нема логистике – хране, воде,

³ „Очигледно је да су протесте подржали и промовисали глобалисти (...). Они желе да на власт доведу потпуно контролисаног прозападног политичара који ће убрзати кретање Србије ка Западу. (...) Било би претерано поједностављивање свести протесте искључиво на махинације глобалиста (...) Колико ја видим и знам, у протесте су укључене још две моћне силе које отворено мрзе Вучића: српски патриоти који су спремни да жртвују своје животе за независност и суверенитет Србије и снажан русофилски покрет, што је од великог значаја. (...) Само они који се плаше обојене револуције уздржавају се од учешћа у протестима” [Дугин 2025].

шатора, ћебади – и других ствари које обезбеђују да се маса задржи и створи сталан притисак на власт. Када се горе наведено појави, као код вас у Београду, то више није спонтани протест, то је примена технологије обојене револуције” [Дамјановић 2025].

Коначно, у октобру 2025. и председник Путин изјавио је да „неки западни центри предузимају покушаје организовања обојене револуције, у овом случају у Србији” [РТ Балкан, 2025e]. Професорка Филозофског факултета у Скопљу, Биљана Ванковска, у тексту „Обојена револуција у Србији – још једном?” наводи да су и у Македонији:

„пре само десет година прошли кроз нешто веома слично: оно што је почело као широко распрострањено дивљење према студентским протестима завршило се такозваном Шареном револуцијом – покретом подстакнутим и оркестрираним из иностранства. (...) Чак су и македонски студенти касније признали да није све било тако спонтано како се чинило. (...) Постојао је унапред написан сценарио, прави глумци (не увек они у првим редовима), финансијска подршка, план и свеобухватни циљ – да се споља спроведе промена режима. (...) Праћећи упутства Стејт департмента, ЦИА-е, УНДП-а, НЕД-а и других, темељи су већ били постављени за оно што је мој драги амерички колега Гари Сасман (Gary Sussman) једном назвао шаблон-револуцијом (template revolution). (...) Пад Груевског и постављање владе спремне да прода све за чланство у НАТО-у била је права агенда сценаристе. Чак су и демократија или корупција биле само реквизити за оне који су камповали у шаторима – крајњи циљ је био да се што пре постане ”Запад” [Vankovska 2024].

У истраживању Центра за истраживање, транспарентност и одговорност *Црџа*, спроведеном 8–13. фебруара 2025, на питање „у којој мери се слажете са ставом: ”Протести су покушај обојене револуције у Србији””, 34% испитаника је одговорило да је сагласно, 12% је било неодлучно, а 54% се није сагласило са оценом да је у Србији на делу обојена револуција [Crta, 2025: 6]. У истраживању агенције *House of win*, спроведеном од 26. маја до 8. јуна, на питање „Какав је ваш претежни став о актуелним протестима?”, 47% испитаника се определило за одговор „протести су покушај обојене револуције”, 41% одабрао је одговор „протести су оправдани бунт против лоше власти”, а 12% било је неодлучно [Tašković 2025].

Међутим, учесници студентско-грађанских протеста у Србији 2024/2025, као и њима наклоњена јавност, одлучно одбијају и саму примисао да постоји било какав уплив страног порекла на ова дешавања. Они кажу да је „термин *обојена револуција* обична пропагандна флоскула коју користи руска пропаганда” [Владимир Вељковић, у: Karabeg 2025], да је у питању „јефтини трик за политички недорасле” [Kišjuhas 2025], те да је реч о „ширењу теорије завере”, као учинка „српског клеро-националистичког завереничког дискурса” [Hofmeister 2025]. Ипак, аутори који су проучавали обојене револуције још одраније су на становишту да у њима:

„огромна већина грађана уз помоћ разних трикова бива преваре-на и упрегнута да ради против интереса сопствене земље. Штавише, анализирајући обојене револуције претходних година дошли смо до закључка да је један од најважнијих циљева служби које оркестрирају ту врсту преврата да убеди што већи број непосредних извођача и уче-сника да заправо делују на сопствену иницијативу и за своје добро, а не на било какав наговор или подстрек са стране” [Вујовић 2019: 58].

Али, ако о овом чиниоцу засада не можемо рећи готово ништа, о дру-гим одликама обојене револуције већ сада има довољно грађе да се може донети одређеније мишљење.

Најпре, обојена револуција као смена владајуће елите уперена је обич-но првенствено према персонализованом носиоцу власти – председнику републике, премијеру, или према неком другом политичком моћнику на самом врху система [Spasojević 2010: 57; Младеновић и др. 2012: 520; Kar-ganović 2014a: 22–23; Вујовић 2019: 21]. И у Србији, иако су, формално, почетни захтеви студената били везани за утврђивање одговорности за пад надстрешнице у Новом Саду [FoNet, 2024a; N. V. O. 2024], са омасо-вљењем протеста свима је било јасно да је његов основни циљ обарање председника републике (од 2017) Александра Вучића са власти и најмоћ-није политичке личности у Србији још од 2012. године [Антонић 2022a].

Друго, најчешћа тема протеста у обојеним револуцијама су – наводно или стварно – покрадени избори [Spasojević 2010: 53; Младеновић и др. 2012: 520; Парезановић 2013a; Lebedeva 2014: 177–178; Movat 2014: 199–200; Манойло 2017: 16; Вујовић 2019: 18, 95; Чаевич 2020: 16; Tadić 2021: 58; Pa-rezanović 2024: 380]. Одмах иза изборних неправилности, као главна тема протеста долази корупција [Spasojević 2010: 58; Karganović 2014a: 18; Ма-нојло 2017: 144], безбедност [Парезановић и Жељски 2019: 416] и жеља за правдом [Соловей 2011: 34, 36]. У Србији су протести покренути због пада надстрешнице у Новом Саду, 1. новембра 2024, када је погинуло 16 људи. Овај догађај је објединио три важна мотива за побуну: корупцију, безбедност и жељу за правдом. Надстрешница која је пала на људе, акти-вирала је архетип лажног и издајничког заштитника, поставши симбол државе која, уместо да штити, убија. Србија је земља са готово највишом самоперцепцијом корупције у Европи (од суседа је виша само у БиХ, а у Европи још и у Украјини, Турској и Белорусији) [Beta, 2025a]. Стога је пад надстрешнице одмах приписан несолидној градњи услед корупције. Про-тести су се беспоговорно усредсредили на захтев да се кривци за коруп-цију, која је (сматра се) довела до пада надстрешнице, пронађу и казне – при чему је опште мишљење било да линија корупције у овом случају иде до самог врха власти.

Треће, основна покретачка снага масовних протеста у обојеним ре-волуцијама је омладина. „Међу главним карактеристикама сваке обојене револуције је диспропорционално високо учешће младих демонстраната, и то најчешће студената” [Вујовић 2019: 68]. „Главна покретачка снага класичне обојене револуције је омладина – најмобилнији део друштва, који поседује појачан осећај за правду и спремност да се за њу бори”

[Манойло, 2021а: 241]. „У свим ’револуцијама’, омладинске организације су играле нарочиту улогу. (...) Све масовне акције грађанског учешћа спроведене су уз помоћ младих људи (студената). (...) Управо је масовно учешће студената створило ауру ’истинске револуције’, представљајући студентски покрет као национални” [Гриняев и др. 2015: 218]. „Студентима је лако манипулисати, и на томе се заснивају технологије ’обојених револуција’ (...). А опозиција им је понудила узбудљив облик социјализације – да се боре против корупције, за све добро против свега лошег, за правду” [Манойло 2017: 145]. У обојеним револуцијама, и иначе, странке су у другом плану [Парезановић 2013а; Чаевич 2020: 16; Parezanović 2024: 380], док на позорницу протестних збивања ступају првенствено млади људи, било као активисти НВО, било као представници студентских или омладинских дружина [Соловей 2011: 37; Karganović 2014b: 50; Lebedeva 2014: 186–187; Movat 2014: 198–200; Манойло 2017: 146; Медведев 2019: 3; Vankovska 2020: 20–35; Tadić 2021: 60]. И студентски покрет у Србији 2024/2025. („Студенти у блокади”) постао је врло брзо кључни и доминантни политички чинилац у опозицији, задобивши место готово сакросанктног култа у опозиционој јавности.

„Студентски протести су најпозитивнија ствар која се догађа у Србији у последњих 30 година. Мислим да је то тренутно и најпозитивнија ствар која се догађа у Европи”, могло се рецимо чути на N1 телевизији [N1, 2025c1]. „Потпуно незаслужено, добили смо пружену руку од оних који су помало неочекивано видели боље колико дубоко смо пропали. Тај зрак светлости данас путује, и пешке и бициклом, кроз сва наша села, варошице и градове, осветљава обичне људе које нико никад ништа није питао” [Živković 2025]. „Свако ко је протеклих осам месеци живео у Србији, а богома и многи изван Србије, свестан је снаге коју студенти имају у мобилизацији људи, што овом покрету даје огроман и аутентични легитимитет, до сада невиђен у нашем друштву” [Stojković 2025].

Четврто, једна од основних одлика обојених револуција је инсистирање побуњеничког покрета, поготово у почетној фази револуције, на свом ненасилном карактеру [Соловей 2011: 33; Karganović 2014а: 26–27; Вујовић 2019: 22; Ђурковић, 2020: 311–313, 325; Чаевич 2020: 16; Parezanović 2024: 379]. Наиме, основна идеја побуне у обојеним револуцијама јесте да масовност негодовања – праћена општим штрајком и блокадом свих институција – у тој мери нарасте да омрзнути носиоци власти сами одступе са својих положаја. „Модел који лежи у основи ’обојене’ револуције је следећи: стварање протестног покрета и његова трансформација у политичку гомилу чија ће се агресија усмерити према актуелној влади, с циљем да је примора да добровољно поднесе оставку (...). Ако влада почне да се опире, ’обојена’ револуција прелази у фазу оружане побуне” [Манойло 2017: 146]. У Србији је на делу снажан опозициони притисак – кроз вишемесечне блокаде факултета, штрајкове по школама, масовна протестна окупљања (чак 300.000 људи у Београду, 15. марта 2025. или

преко 100.000 људи у Београду, 28. јуна 2025) и кроз два покушаја „генералног штрајка” (24. јануара и 7. марта 2025) – најпре да се образује прелазна („експертска”) влада, а онда и да се распишу ванредни скупштински избори. Власт се чувала од тога да полицијом разбија блокаде улица и факултета, тако да су протести протицали уз тек местимично насиље, све до Видовданског скупа (28. јуна). Он је, међутим, завршен имплицитним позивом на напад⁴, након чега је уследио јуриш на полицију, а затим и масовно блокирање раскрсница, по моделу „роја” описаном у литератури [Манойло 2021б: 117–118]⁵.

Пето, будући да је омладина покретачка снага бунта, а у фази омасовљења обојених револуција, као и у фази одржавања њиховог жара, тежи се карневализацији протеста. У односу на раније масовне демонстрације, обојене револуције „имале су неколико нових елемената – акценат је био на ненасилном окупљању праћеном различитим неформалним облицима забаве (концерти и перформанси)” [Spasojević 2010: 57]. Срђа Поповић, један од лидера покрета *Општор* (1998–2000), у књизи *Мустира за револуцију* пише: „Како је бренд Отпора јачао, наше мале демонстрације постајале су најбоље журке у граду – ако нисте били тамо, могли сте да се опростите од друштвеног живота” [Роровић и Милер, 2019: 16; нав. Вујовић 2019: 72]. Отуда се и сматра да су „најбоље организоване обојене револуције оне које највише личе на забаве, а не на класичне протесте” [Вујовић 2019: 73]. „Смех и забава више нису маргинални за стратегије протестних покрета – они су данас централни део активистичког арсенала” [Роровић and Joksić 2013; нав. Вујовић 2019: 80]. Део тога су и свечани дочеци сабораца, после различитих акција или након њиховог боравка у полицији:

„Замислите сцену кад су ухапшени коначно пуштени: чим изађу на улицу поздрави их гомила усхићених обожавалаца која виче из свег гласа, звижди и тапше; то смо звали тактика ’пријема рок звезде’ и сјајно је функционисала; хапшење је убрзо чинило да будеш seksi чак и ако си бледи, бубуљичави штребер” [Роровић и Милер 2019: 102; нав. Вујовић 2019: 103].

Иако су протести у Србији почели због смрти шеснаесторо људи под обрушеном надстрешницом, ти протести су убрзо, већим својим делом, добили карактер карневала: студенти и ученици су поскакивали и певали „Ко не скаче тај је ћаци” (ћаци – дерогативан назив за присталицу режима), ношени су транспаренти са шаљивим порукама или карикатурама⁶, а председник републике је у студентским саопштењима и порукама ху-

⁴ Емитована је порука: „Ми вам нећемо рећи шта да радите, не зато што не знамо већ зато што ви знате. Узмите слободу у своје руке. Верујемо у вас, имате зелено светло” [Полиџика, 2025а].

⁵ Метежници се скупе на једном месту, запрече улицу, а кад се појави полиција распу се, да би се поново састали на другој локацији.

⁶ Рецимо у Нишу: „Падежи не мењамо ал’ систем ће мењамо” [Инстаграм, 2025]. У Београду: „Мирно спавај нано све је блокирано”; „Остајемо у Србији али не под надстрешницом”; певање „Изађи мала” функционерима институција испред којих се протестује, итд.

мористички називан „ненадлежном предметном институцијом” [Beta, 2025b]. Такође су масовно приређивани свечани дочеци студената који су се враћали из свих већих акција – од пешачења између градова, до бицикличке вожње до Стразбура – тако да су и њихови јунаци „били секси чак и ако су бледи, бубуљичави штребери”. Само су ретки коментатори упозоравали да се слично, карневалско, „Ко не скаче тај је Москаљ” завршило бескрајним гробљима по Украјини [Игнатије 2025]⁷. А већ је и раније било примећено да је „револуционарна” карневализација „неретко употребљавана у највећим трагедијама, које су све само не смешне – па би ваљало бити на опрезу кад приметимо групу људи која говори о револуцији улажући велики напор да нас забави и насмеје” [Вујовић 2019: 89].

Шесто, у обојеним револуцијама кључну улогу имају опозициони медији. Режимски медији су својим великим делом и иначе компромитовани као необјективни, док се опозициони упорно представљају као „независни” и „професионални”. Међутим, као што је већ лепо примећено, „ако је реч о медијима и новинарским удружењима, у њиховим називима реч ’независни’ треба читати као ’другачије зависни’” [Ћирјаковић 2022: 97]. Они су окренути мрежи атлантистичких НВО и прозападној опозицији, тачније структурама које логистички стоје иза њих. У овим медијима успоставља се посебан режим истине у којима се, између осталог,

„питања која би могла подстакнути на критичко размишљање (се) не постављају, дијапазон гледишта која су присутна у јавним расправама драстично се сужава, носиоци ставова који се не уклапају у климу мишљења коју намеће ’невладин сектор’ систематски су искључени, минорне личности и организације, које без подршке са стране не би имали приметну тежину, по свим значајним питањима вештачки се изграђују у меродавне арбитраже” [Karganović 2014a: 16].

Током обојене револуције, основна функција ових медија постаје та да својим пристрасним, пропагандним приступом распаљују гнев масе против владајућег режима [Манойло 2021a: 193–240].

„Медији играју посебно важну улогу у архитектури обојених револуција. (...) Овде мислимо на негативну улогу, која се првенствено односи на необјективно и пристрасно информисање” [Parezanović 2024: 381].

„Информациона компонента је постала најважнија компонента савремених ’обојених револуција’” [Гринјев и др. 2015: 215].

„Обојене револуције више зависе од управљања утисцима, него од револуционарних услова, истине или чињеница” [Вујовић 2019: 131].

„За ’освајање душа људи’ и развијање њихове превратничке свести, са интенцијом да из тога проистекне и конкретна превратничка делатност, значај медија је непроцењив” [Парезановић и Жељски 2019: 413].

⁷ Временом је то скакање постајало све мање „карневалско”, а све више израз једне „изрежиране, масовне хистерије” [Pavlović 2025: 6].

У Србији, од Закона о електронским медијима из 2014, делују две изразито опозиционе ТВ, *NI* и *Nova S*, које су регистроване у Луксембургу, а које су се врло брзо развиле у активне заступнице радикалне атлантистичке идеологије (проЕУ, проНАТО, процендер и провоук). Тако и у Србији „аутоколонијална дубока држава има и свој ’јавни сервис’, с три телевизијска канала – *NI*, *Nova S* и *Newsmax Adria*” [Ћирјаковић 2021: 117]. Ове телевизије су упорно, десет година, и не без успеха, форсирале првенствено прозападну опозицију [Ћирјаковић 2021: 110, 117; 2022: 10], поставивши добар део опозиционе јавности под својеврсну „вишегодишњу телевизијску хипнозу” [Ћирјаковић 2024: 169]. Од самог почетка протеста, готово сав свој програм ставиле су у функцију његове популаризације (уредно преносећи готово сваку студентску или грађанску опозициону акцију), као и у функцију настојања да се изврши атлантистичко (пре)усмерење студентског покрета. „Написао сам то више пута, и поновићу: *NI* и *Nova* су кичма побуне у Србији”, вели стални колумниста *Peščanika* [Шић 2025b]. Утицај страног, западног фактора преко ових „луксембуршких медија” тешко да се може порицати.

И седмо, обојене револуције одликује изразита поларизација јавног мњења, у којој се друга страна третира као политички непријатељ [Манойло 2017: 146] – те с којим, онда, нема шта да се преговора. У обојеним револуцијама „интензитет политичке нетрпељивости одавно је превазишао облике демократске политичке борбе” [Парезановић 2013a]. „Грађани који подржавају обојене револуције наступају с месијанском убеђеношћу у исправност својих уверења, показујући апсолутно одсуство било какве толеранције или спремности да се саслуша, а камоли покуша схватити, став супротне стране” [Вујовић 2019: 63]. Свако другачије мишљење, чак и оно неутрално, третира се као служење режиму:

„Ово се нарочито ефикасно примењује против јавних личности (...). Уколико се такви појединци одлуче да изразе неслагање са било којим видом деловања опозиционих грађанских и политичких структура – па макар то било и неслагање с кршењем закона или применом насилних метода – такви појединци постају мета масовне и организоване дифamacије, с циљем да се ’именују и посраме’” [Вујовић 2019: 104–105].

Ово се код нас, на пример, видело када је глумац Ненад Јездић после представе, на позорници, једини од осамнаесточланог ансамбла избегао да подигне индекс у знак подршке студентско-грађанском протесту [Јовановић 2025]. Одмах је оштро нападнут на друштвеним мрежама [Јовановић 2025], а уследиле су и заједљиве колумне перјаница атлантистичког новинарства [Кулаџин 2025b; Petrović 2025], а Јездић је чак нападнут да његова уздржаност представља, дословце, „облик репресије који се догађа широм земље” [sic! Владимир Ђорђевић, у: *Mediji*, 2025].

Осим тога, „у масовну свест се уводе и у њој учвршћују једноставни и живописни стереотипи, који одговарају формули непоколебљиве истине: ’непријатељи против наших’. (...) Тиме се убрзава идентификација

обичних људи с 'нашима'. Бити 'наш' постаје модерно и престижно” [Гриняев и др. 2015: 207]. У Србији 2024/2025. управо смо имали посла с таквом друштвеном атмосфером коју одликује, како признаје и колумнисткиња листа *Danas*, „велика фанатизованост противника режима” [Лукаћ 2025]. На једној страни су студенти, који се описују најлепшим речима:

„Нама наша деца сада држе час. Студенти су најкреативнији део сваког народа, то је будућност народа” [FoNet, 2024б]. „Студенти су ваша и наша деца, и поносни смо на њих, јер се боре за вредности које су темељ сваког слободног друштва” [Nedeljnik, 2025]. „Студенти су будућност нашег друштва и чувари наших темељних вредности” [FoNet, 2025]. „Студенти су снага и будућност ове државе – и морају да се слушају” [В. В. 2025⁸]; „Студенти су снага која дефинише историју” [Bubnjević 2025]; „Студенти у блокади су ипак једини стварни, тачни и исправни у земљи где власт замагљује стварност и истину” [*Danas* (Redakcija), 2025]. „Студенти су наша деца. Знамо их. Ми смо их подигли. И ни слутили нисмо да смо у стању да нешто тако добро направимо” [Шић 2025а]. „Како деца кажу тако ће бити. 'Наша будућност су студенти’” [Mirković 2025а]. „То су наша деца, и у кога ћемо да имамо поверења ако не у њих?” [Kulačin 2025а]. „Данас су у Србији најближи и Христу и Богу студенти, јер пропагирају Христове вредности (...). Деца која шире љубав и доброту. Деца којој се диви цела Европа. Деца која су предложена за Нобелову награду. (...) Деца своје земље, која по целој Европи траже овоземаљску правду и заштиту целог свог народа” [Marković 2025]. „Студенти су одједном учинили да сви ми плачемо од среће, да *осећамо*. Почело је *трпење*, давно забрављена активност” [Radosavljević 2025]. „Изникла је нова патриотска снага – млади Ратници светлости, чувари истине у времену обмане. (...) Знају да је истина пут, да је циљ много већи од страха, и да су младост и светлост непобедива војска и снага која мења свет. (...) Пркосили су киши, снегу и ветровима, и остављали за собом само своју светлост и трагове љубави, на тешком путу до правде и за боље сутра. (...) Зато што се боре за свете вредности, уз храбре младе лучоноше земље ове, стали су њихови очеви, мајке, учитељи и многи други чисти и праведни људи. (...) Они ће заједно отерати таму и саградити мост до слободе и до истине – светлије и нове” [Petrović 2025а].

Наспрам њих стоји режим и његови подржаваоци, који се описују најцрњим изразима:

„Прекопута нас су гангстери, ратни злочинци, хушкачи и профитери, плаћене, масовне и серијске убице, пропагандисти, силеције, локалне кабадахије, силоватељи, свештеници у служби ђавола, среброљубни интелектуалци и идеолози овог зла, шљам заграбуљан испред драгстора, локалних бирцуза и стадионских трибина, свакојаке вуцибатине и сецикесе са ћошкова и још многа човеколика створења која дају последњи напор у одбрани господара” [Krstić 2025]. „Наспрам

⁸ Декан ФДУ Драгутин Ћирковић.

студената и побуњених житеља Србије стају злочинци из деведесетих” [Pić 2025a], „олоши који нам уништавају животе 13 година” [Diković 2025]. „У Србији се о томе ради. О мегдану између демократа и анти-демократа. На једној страни студенти, на супротној ђацији. На једној страни грађани, на супротној простаци. На једној страни учени, на супротној полуписмени. И ово сам их частио. Већином су елементарно неписмени” [Protić 2025b]. „Србијом ће на Видовдан ходити два света. Свет грађанске и народне Србије, (и) ...свет огрезао у корупцији и удобном животу. И биће то сусрет већинске, пристожне Србије и разобручене, наметљиве мањине која покушава да спаси отети плен, (...) биће то конфронтација режима са нормалношћу” [Pregradović 2025]. „Власт је у рукама криминалаца, ратних и поратних злочинаца, корумпираних разбојника, друштвеног талоба, (...) разбојничког режима (...), злочиначке банде која је узурпирала власт” [Marković 2025a], „ова људска фела једноставно не зна за границе у злочињењу” [Marković 2025b]. „Вучићи, Дачићи, Вулини и остали очито воле држати људе у логорским условима. Поред тога, навикли су и да протјерују, да етнички ’чисте’ или да спроводе геноцид. (...) организована криминална шовинистичка банда која је окупира државу у маниру сваког фашистичког окупатора” [Gruhonjić 2025a]. „Постоје две стране које се јасно разликују по схватању прошлости, по пројекцији будућности и по структури у садашњици. Поетски речено, на једној страни је ’ђациленд’, на другој страни су не блокадери, већ облакодери. Једни расту у блату Пионирског парка, други жуде за чистим висинама, далеко од блата, смрада и прљавштине. (...) Избор никада није био лакши” [Dikić 2025b]. „Мало је рећи да је Вациленд ’концентрат зла’, јер је то апсолутно зло (...). Вациленд ће крвавим словима бити записан у историји светског бешчашћа” [Divjak 2025]. „Вациленд је (...) настањено људима без срца и душе, главни град напредњачко-радикалско-социјалистичке земље у којој су Бог, разум, морал, човечност и саосећање одавно рекли лаку ноћ. (...) Умоболно, болесно, перверзно, изопачено, гадно, зверски, одвратно, страховно, накарадно, нечовечно, анимално, безочно, варварски, свирепе – све је преслабо, ниједан епитет не добацује до зла које се шепури у центру Београда” [Marković, 2025c]. „Ја њих не сматрам људима уопште, људи су са ове стране (ван Вациленда – С. А.) оно су неки демони, неки монструми” [Јелена Ступљанин, у: Nikolić, 2025b]. „Целокупна култура за ову разуларену банду представља напаст које се по сваку цену треба решити” [Radosavljević 2025].

Једна опозициона посланица и професорка Београдског универзитета, објашњавајући разлику између студената који протестују и омладине Српке напредне странке, наглашава да су *наши* млади „некако светски”, а *њихови* „провинцијални” [Nova S, 2024a: 12,06 и даље]. На насловној страни дневника *Danas*, на две трећине листа, стављен је наслов „Свако нормалан је уз студенте” [Danas, 2025] – што имплицира да они који нису уз студенте заправо нису ни нормални. У истом листу излази наслов „Le-кар је ili човек, ili напредњак” [Radovanović 2025a] – дакле, напредњаци фактички и нису људи. На *NI* се потпуно афирмативно цитира један грађанин који каже: „Ја верујем у студенте, али не смеју дозволити да убацују

бактерије међу њих, а те бактерије су ћаћинци” [Mirković 2025a]. Један новинар је некадашње присталице напредњака, а који сада подржавају протесте, назвао – само у једној реченици – „полуљудима”, „кукољем” и „пацовима”⁹. Један опозициони лидер сматра да треба отпустити све професоре Новосадског универзитета који „не подржавају студенте” [Ješić 2024: 43,49; 45,18; 45,30]. Други коментатор чак гласи: „Не знам да ли ће ми бити жао ако дође до линча политичара, тужиоца, судија, полицајаца, директора јавних предузећа” [Варагић 2025]. Пошто се сматра да су наши старији суграђани превасходно гласачи СНС-а, лист *Danas* држи да је сасвим у реду да стави наслов: „Забранила бих људима преко 65 година да гласају” [N1, 2025b].

На твитеру је уприличена „шаллива” продаја карата за јахање напредњака након револуције („Мартиновић 470 динара, Ана Брнабић 250 динара, Јована Јеремић 20 динара, Карлеуша цабе, а за јахање Аздејковића добијате 1000 динара”) [*Новости онлајн*, 2024], а један универзитетски професор је студентима који су блокирали Факултет драмских уметности симболички поклонили књигу *Учење јахања* [Васељенска ТВ, 2025]. Бакић је, такође, „студенте 2.0” и остале присталице режима окупљене у Пионирском парку („Ћациленд”) назвао „Мајмунарницом” [Radovanović 2025], а напредњачке активисте „људима који су изашли из септичких јама” [N1, 2025d]. Његова колегиница, такође социолог, с одобравањем је констатовала: „Да ли сте приметили да нико неће да буде ћаци? Деца не желе да буду на страни ћација у играма. Код одраслих то је постало опште место изругивања” [Milenković 2025a]. Стална колумнисткиња *Peščanika* предложила је да се уместо „ћацији” користи израз „какисти”, пошто сасвим адекватно асоцира на производ „срања” [Slapšak 2025]. У том стилу један опозициони новинар пише:

„Хијене бирају вођу чопора по смраду. Онај који убедљиво највише смрди тај постаје вођа. Око највећег смрдљивца се тако окупе разни смрадови и за кратко време они постану неподношљива опасност по околину. (...) Изгледа да су напредњаци од старта применили исти принцип. Постојање Ћациленда, одакле се шири месецима несносан смрад и начин како је устројена ова необична творевина то додатно потврђују” [Škoro 2025].

Између овако оцртаних непријатељских страна, није могло да буде ичега што би било нешто треће.

„У данашњој Србији немогућно је бити политички неутралан. Политички незаинтересован. Аполитичан. Јер, такви су, уствари, прећутни сарадници власти. ... Или си против власти или си за власт. Средине нема” [Protić 2025a].

⁹ Та реченица гласи: „Демонстрантима се придружују разни полуљуди – кукољ који се непогрешивим штакорским инстинктом пацова повлачи кад осјети олују и бродолом” [Bursać 2024].

„Када је реч о паду надстрешнице у Новом Саду, постоје само две стране – или подржавате режим који не жели никакву одговорност због пада надстрешнице или сте уз студенте који траже одговорност” [Владимир Вељковић, у: Karabeg 2025].

„Дошли смо до тачке у којој више није људски – а ни морално – бити неутралан. Данас се све своди на једно једноставно питање: јеси ли за наставак корупције и неправде, или за праведније и слободније друштво?” [Радмила Петровић у: Nikolić 2025a].

„Највиши патриотски налог је бескомпромисна борба против овога (...) ’штеточинског режима’. Или си против тог режима или си за њега. Трећа опција више не постоји. ’Нешто између’ је саучесништво” [Дивјак 2025].

„У овом тренутку, више нема простора за неутралне. Ћутање је саучесништво. Сви који и после свега што смо видели и доживели и даље не схватају размере зла којем смо изложени – одлучили су да не виде” [Маринковић Савовић 2025].

„Ко је у овим временима неутралан и покушава да одржи привид нормалности на друштвеним мрежама, тај је ћаци. Не смете имати милости у оваквим случајевима” [Vidojković 2025b].

„Нема ’али’ када студенти донесу одлуку о изборима. Или си уз њих, или си СНС. Нема ту велике дилеме” [Kulačin 2025a].

„Нема компромиса са џелатима. (...) Нема већих усташа од Вучића и осталих квислинга (...) Једино што помаже је потпуни слом” [Gruho-njić 2025b].

„Осећање беса побуњених грађана према неутралцима веће је него према ћацијима” [Cvrgović 2025].

„Оно што је највећи проблем, међутим, јесте чињеница да имамо и немали број – неутралних. Они су можда и најгори у целој овој причи” [Kulačin 2025b].

Хистерија против „неутралних” типичан је модел мишљења у време „револуционарне помаме”. У Француској револуцији монтањари су најпре ликвидирали монархисте, затим конституционалисте, па „умерене”, а онда су на ред дошли и жирондисти. На крају, монтањари су кренули да сатиру „неутралне”. Сен-Жист 1793. држи ватрени говор у Конвенту: „Треба казнити не само издајнице, већ и неопредељене. Јер, откако је француски народ јасно показао шта је његова воља, свако ко није са њим изван је суверености, а свако ко је изван суверености непријатељ је и мора се ликвидирати!” [нав. у: Sokol 1989: 182–183]. Стога, 17. септембра 1793, Конвент доноси чувени *Декрет о сумњивим особама*. По том декрету, свако на кога се може посумњати не само да је против Револуције, већ и да је можда према њој равнодушан, аутоматски је крив. Рецимо, сумњиви су „сви који су пореклом из племићких породица а не показују *сјшалну ѝриврженосиј* револуцији” [Sokol 1989: 183]. На основу тог декрета, ухапшено је 60 хиљада „сумњиваца”, а укупни број смртних казни попео се на 17 хиљада [Sokol 1989: 184].

У „револуционарној” Србији 2024–2025. само на медијској маргини могли су да се нађу критичари тако оштре поларизације, који су с правом упозоравали:

„Реч је о употреби пропагандне конструкције у облику *манхејској* дискурса, који почива на централној опозицији између добра и зла. Добро и зло су у њему схваћени у апсолутном смислу. (...) Таква слика света не дозвољава било какву рационалну расправу политичким аргументима, а историјски контекст се сасвим напушта” [Novaković 2025].

„Као што либералима и њиховом левом прикључку нису сметали украјински нацисти, тако одједном у употреби термина 'ћаци' либерали виде само обичну, невину шалу. То што се људи означени тим именом директно означавају као животиње, то што им се (д)оставља храна за псе, све се карактерише као невина шала, једна духовита играрија. Не треба трошити много речи на то да се овде ради о једном очигледном случају расизма. Шта је друго расизам него означавање другог као нехуманог или субхуманог, као дивљака или као животиње” [Drašković 2025].

Све у свему, без обзира на наше незнање о дубини и домашају утицаја спољњег чиниоца на протестни покрет у Србији 2024/2025, постоји више кардиналних одлика обојене револуције које препознајемо и у актуелним дешавањима у Србији. Али, да ли је то довољно да ове протесте можемо назвати обојеном револуцијом?

ИМАМО ЛИ У СРБИЈИ ПОСЛА СА ОБОЈЕНОМ РЕВОЛУЦИЈОМ?

Наше ограничено знање о упливу иностраног фактора на данашње догађаје у Србији свакако да утиче на коначну оцену карактера протестног покрета 2024/2025. Али, то не значи да о томе већ сад не можемо нешто више да кажемо. Најпре, често се може чути питање – а ко би тачно из иностранства радио на рушењу режима, ако Александар Вучић настоји да одржава добре односе са свим страним силама, а посебно са западним?

Начелно, треба имати у виду да је Србија на колективном Западу традиционално доживљавана као „мала Русија на Балкану” [Вуковић 2018/1: 24, 28, 252–256; Вуковић 2018/2: 276, 285; Ковић 2021: 204; Ћирјаковић 2022: 231], а чињеница да није увела санкције Русији, након агресије Русије на Украјину, још више је учврстила ту предрасуду [Антонић 2023: 201]. Иако друга Трампова администрација нема непријатељски став према Вучићевом режиму, током његове прве владе (2016–2020) могао се уочити знатан раскорак између политике председника САД и конкретних потеза делова америчког естаблишмента на терену [Адамовић 2021]. С друге пак стране, након 20. јануара 2025, заставу неолибералног атлантизма – дубоко русофобног и антисрпског – преузео је естаблишмент из Велике Британије и Европске уније. Он на Балкану почиње да игра независну улогу у односу на САД, а то се најбоље види по наставку безрезервне подршке Кристијану Шмиту, непризнатом Високом представнику за Босну и Херцеговину [уп. Периф Рамић (ур.) 2024]. Стога је сасвим могуће да, без обзира на релативно добре односе Вучића и Трампа, други моћни

делови евроатлантских структура учествују у поткопавању или чак у рушењу Вучићевог режима.

Урош Шуваковић износи сумњу да иза актуелне побуне стоји Британија, уз саслуживање Немачке и њеног сателита Хрватске [Шуваковић 2025а: 9,00–9,30; 2025б: 12,53–13,32]. Да иза свега стоји „британска обавештајна служба” тврди и Срђа Трифковић [2025]. Председник Александар Вучић вели да је „уложено 4 милијарде долара” у његово рушење и да „главни организатор долази споља. (...) То су припадници различитих обавештајних агенција из више земаља. Знамо бар три земље да су се посебно ангажовале и њихове обавештајне мреже” [В. Н. 2025]. Чедомир Антић каже да је из свог овог метежа јасно „да су судство, у извесној мери, и универзитет, потпуно, у рукама друге силе”, односно да „ми имамо традицију туђинских агената овде у Србији” [Antić 2025б: 21,31 и 22,03]. Министар спољних послова Мађарске, Петер Сијарто оценио је, у августу 2025, да се ради на „смени власти у Србији, Словачкој и Мађарској”, те да је „координациони центар ових покушаја свргавања власти у Бриселу, а у овој операцији учествује и пропала америчка левица, америчке демократе” [РТ Балкан, 2025г].

Руски амбасадор у Србији Александар Боцан-Харченко сматра да је „нестабилност у Србији потребна бриселским структурама и бриселским институцијама, које су незадовољне Вучићем” [РТ Балкан, 2025в]. Он помиње „немачке структуре, фондове, који се и специјализују за подстицање револуционарних покрета – у негативном смислу. И Британци”. „САД су, пак, под садашњом администрацијом ослабиле пажњу према региону, па иза протеста сада стоје искључиво Европљани”, оцењује руски амбасадор [РИА Новости, 2025в]. Како год, „постоји жеља да се Вучић уклони и да се на његово место доведе један од лидера који би био сличан онима који формално стоје на власти у другим земљама, али су у потпуности потчињени Европској унији”, подвукао је Боцан-Харченко [РТ Балкан, 2025д]. И Спољна обавештајна служба Русије (СВР) у свом септембарском саопштењу процењује да су грађански немири у Србији у великој мери „производ субверзивних активности ЕУ и њених држава чланица”. „Циљ европског либералног мејнстрима је да на власт у овој највећој балканској земљи доведе руководство које је послушно и лојално Бриселу”, категоричан је СВР. Брисел рачуна на то да ће финансијска подршка „независним” медијима и невладиним организацијама „мобилисати протестно бирачко тело, извести људе на улице и завршити ’српски Мајдан’ по сценарију који је више пута одрађен” [РТ Балкан, 2025ђ].

Ни прокламована војна неутралност Србије и настојање званичног Београда да „седи на две столице” – западној (ЕУ и САД) и источној (Русија и Кина) – не мора да буде препрека за активан рад западних структура на обарању Вучићевог режима. Дobar пример су Лукашенко и Белорусија 2020. године.

И Лукашенко је играо на својеврсну еквидистанцу са Западом и Русијом пре 2020. године. Чак је, 24. децембра 2019, изјавио да „Запад и НАТО неће дозволити Русији да крши суверенитет Белорусије” [нав. Ма-

нойло 2021б: 122]. Државни секретар САД Мајк Помпео, 1. фебруара 2020, на састанку с Лукашенком у Минску обећава пуну подршку Белорусији „да очува свој суверенитет и независност од Русије (тако што ће САД испоручивати Белорусији течни гас, у случају да Русија почне да користи ’гасоводну дипломатију’)” [Манойло 2021б: 123]. КГБ Белорусије, на пријаву САД, у ноћи 29. јула 2020. хапси 32 руска држављанина – „вагнеровце” на пропутовању у Сирију – под оптужбом да су уочи председничких избора дошли да „организују државни удар”. Лукашенко захтева званично објашњење од Москве „у вези с притвореним милитантима” [Исто]. Део ових вагнероваца претходно је био на ратишту у Донбасу, па је Украјина тражила њихово изручење сматрајући их терористима. Лукашенко 6. августа 2020. наређује „да се у земљу позову генерални тужиоци Русије и Украјине” како би се „средила ситуација са притвореним милитантима” [Исто, 124].

Међутим, 9. августа су председнички избори, након којих опозиција објављује да су избори покрадени, отпочиње обојена револуција, а Светлана Тихановска, с 10% добијених гласова, проглашава се у Литванији „изабраном председником” Белорусије (тврдећи да је освојила 60% гласова!). То Сејм Литваније признаје 10. августа 2020, након чега следе састанци Тихановске „на највишем нивоу” – према председничком протоколу – с лидерима Француске (29. септембра 2020) и Немачке (6. октобра 2020). Стејт департмент САД званично, 11. августа 2020, саопштава да САД не признају председничке изборе у Белорусији [Манойло 2021б: 120–121, 126]. Видевши како је узвраћено на његову политику еквидистанце, Лукашенко прави одлучан заокрет према Русији, обезбеђује јамство Русије да ће војно интервенисати у случају покушаја оружаног обарања власти у Минску [Манойло 2021б: 127] и затим успева да сломи обојену револуцију.

Дакле, не могу се искључити снажни утицаји атлантистичких структура на протестни покрет у Србији 2024/2025. Уосталом, као што је један историчар још раније приметио, „ниједан преврат у нововековној Србији до данас није изведен без наговора, новчане и логистичке подршке споља” [Јовановић 2010: 243]. Ово је данас тим пре очекивано имајући у виду да се Србија налази у положају (нео)колонијалне зависности, од економске до културне, у односу на ЕУ и САД [Хофбауер 2012; Шуваковић 2014: 297–309; Ломпар 2016: 110, 119, 196, 221; Катић 2018: 358–360; Руџић 2017; Ломпар 2018: 17, 75, 104, 107, 119, 143; Антонић 2022б; Ћиријаковић 2022; Ђукић 2023]. То наравно не значи да је цео студентско-грађански покрет у Србији 2024/2025. теледиригован из иностранства. Као и сваки други велики догађај, и студентска побуна 2024/2025. садржи елементе спонтаности, искрене тежње да се сазна истина и оствари правда, као и много еманципаторских порива у правцу изградње друштва с више једнакости и демократије (што показује афирмација пленума и зборовна као облика непосредне демократије). Али, такође, као и други велики догађаји, тако и студентска побуна 2024/2025. несумњиво да садржи елементе пројектног деловања, нејавних активности организованих структура (како домаћих

тако и страних) – у смислу преузимања контроле над покретом и његовог усмеравања у жељеном правцу. У типичним обојеним револуцијама,

„већина учесника су (...) корисне будале режираних нередa. Њихово присуство је декоративно и служи производњи утиска да је преврат одраз расположења већине, или бар знатног дела друштва” [Karganović 2014a: 20]. С успехом преврата, „обманути протагонисти ’демократске револуције’ обавили су свој задатак и, са пробраним изузетцима, постали су непотребни. (...) На сцену ступају професионалци, преузимају освојене полуге власти и предају их поверљивим локалним сарадницима. Инфраструктура преврата се убрзано демонтира, а искоришћене масе се шаљу кући” [Исто 27]. Заправо, иако се у оваквим превратима користи маса, а за циљ проглашава унапређење јавног интереса, истински циљ је промена власти извршена у корист једне уске интересне групе – због чега су они само врста пуча [Исто 11].

С друге стране, велики утицај на појаву елемената обојене револуције је и њихово све приметније присуство у студентско-грађанском покрету, имају и структурални фактори – првенствено објективна слабост режима Александра Вучића. Уопште, када је реч о обојеним револуцијама, „оне се дешавају у земљама где су из различитих разлога држава и влада слабе” [Mitchell 2012: 10], односно „у државама где режим пре ужива прећутну подршку (acquiescence) него популарност” [Polese and Beacháin 2011: 115]. Као главне слабости Вучићевог режима, које се показују као кључне за избијање или за успех обојене револуције, могу се навести:

1. Одсуство демократског политичког консенсуса елита, пре свега због честог изигравања парламентаризма од стране владајуће странке, читаве културе вређања опозиције у владиним медијима (таблоидима), као и због ауторитарног стила политичке управе [Антонић 2016].
2. Одсуство знатније идеолошке привлачности, због честе непринципијелности и макијавелистичке прагматичности режима – тако да је резултат такав да га суверенисти сматрају „издајничким”, а евроентузијаста „антиевропским”.
3. Одсуство унутрашњих аутономних друштвених савезника – режим је непромишљено радио на систематском преузимању или уништавању свих самоуправних сектора грађанског друштва, тако да су, с избијањем побуне, све преостале аутономне структуре или заузеле став неутралности (бизнис елита, културне и научне установе), или су заузеле отворено непријатељски став (Универзитет).
4. Несолидни мотивационо-регрутациони темељ – основни начин на који је режим настојао да задобије подршку био је преко (материјалне) корупције; али кад корупција постане мета бунта, као што се то збило у Србији после 1. новембра 2024, такав мотивационо-регрутациони покретач заправо је аутодеструктиван по режим.
5. Изразита некомпетентност већине сарадника и намештеника режима, који су до положаја дошли првенствено преко странке и личним везама – што онда подразумева и веома ограничену ефикасност држав-

ног апарата, који је практично слабо шта више у стању да уради како ваља.

6. Набусит и одбојни стил руковођења врха режима – вероватно мотивисан неспособношћу администрације, констатованом у претходној тачки – у којој се често јавно демонстрира ниподаштавање према нижим деловима корпоративне хијерархије; то тешко да може донети снажнију персоналну лојалност оних истински способних припадника државног апарата, тако потребну у кризним ситуацијама [Младеновић и др. 2012: 520].
7. Потцењивање и десетогодишње толерисање токсичног утицаја хиператлантистичких медија, као што су N1 и Nova S, на српско јавно мњење. За то је већ речено да је „једна од највећих грешака – не бих се изненадио да постане најскупља, па и да се једног дана покаже фаталном – које је Вучић направио од доласка на власт” [Ћирјаковић 2024: 173].
8. Социјална база режима је, у односу на опозицију, старија, сиромашнија, необразованија, пасивнија и апатичнија¹⁰ – што је у условима масовне побуне јак хендикеп, будући да се из такве базе знатно теже могу регрутовати одрешити идеолошки и политички борци. „Искуство показује да релативно мали број људи – обично неколико десетина хиљада – обара власт пред милионима пасивних и анестезираних грађана” [Parezanović 2024: 379].

Режим је био уверен да је добра економска политика и пораст стандарда његова кључна снага. Мерење задовољства животом у Србији (World Happiness Report) од 2012. године бележи непрекидни раст [WHR, 2025]. Просечна плата – показатељ који најбоље осликава стање средње класе (док је медијана свакако бољи индикатор за ниже класе) – у децембру 2011. била је 43.887 динара, а у децембру 2024. износила је 108.312 динара [Pargraf, 2025]. То је номинални раст од 147%, а ако одбијемо инфлацију од 81% [Valorizacija, 2025], остаје раст од респектабилних 66%. Динарска штедња крајем 2024. била је 11 пута већа у односу на 2012. годину. И док је она сада достигла вредност од 1,6 милијарди евра, девизна штедња се у периоду 2012–2024, готово удвостручила – од 8,3 милијарде на 15,4 милијарде евра [Brkić 2025]. Анкета ИПСОС-а показала је да је 2024. половина грађана Србије путовала у иностранство [24 sedam, 2025]. Само преко електронског плаћања, грађани Србије 2024. потрошили су у иностранству 2,2 милијарде евра [Brkić 2025]. Посебно су порасле зараде ситне буржоазije, тј. самосталних занатлија (керамичара, водоинсталатера,

¹⁰ Према једној сондажи јавног мњења из марта 2025, подршка владајућој коалицији међу испитаницима старијим од 61 године износи 59%, док код бирача старости од 18 до 40 година она пада на свега 8% [Нова српска политичка мисао, 2025]. Слично је и с образовањем: 69% испитаника с основном школом подржава владајућу коалицију, док је тај удео међу високообразованима свега 18% [Исто]. Подршка режиму из ових слојева је веома важна, будући да особе с основним образовањем или без школе, по попису из 2022, чине преко 24% пунолетне популације, а грађани старији од 60 година чине 30% пунолетног становништва (бирача).

електричара, пекара...). Увећао се и слој рентијера – људи који приходују од имовине (стамбеног и пословног простора) и капитала (акције, фондови). „Голим оком може да се примети нарастање средње класе. (...) Можда би између 30 и 35 одсто становника могло да се уброји у средњу класу” [Brkić 2025]. А она све боље живи. „Ресторани и кафићи врве од гостију. Гужве су у салонима аутомобила и у салонима лепоте. Станови се продају ’ко алва’. Штедни рачуни набрекли су од евра и долара. Туристичке агенције пребукиране су жељама за сунчањем, скијањем и кратким обиласцима занимљивих градова” [Brkić 2025].

Међутим, управо је ова све богатија средња класа била носилац побуне против режима. Она је, током више претходних деценија, изградила својеврсну идеологију прилежног опслуживања система, заузврат очекујући „заслужене” богате награде. Тако је било у социјализму, кога је верно служила, да би га онда без милости рушила када су јој у изглед биле стављене још богатије награде, које ће наводно добити у западном капитализму. Милошевића је, дакако, својски обарала већ од 1992, јер је за његове владе као класа несумњиво осиромашила. А затим је била непрестанно увређена под Ђинђићем, Коштуницом и Тадићем, будући да њен материјални положај није поправљан онолико брзо колико је то она желела. Иако је под Вучићем, као што се види из бројки, наша системско-опслужујућа буржоазија збиља доживела осетан успон, најљући демонстранти били су управо „припадници урбане средње класе који одавно себи могу да приуште летовање на Халкидикију, скијање на Копаонику и пролећне обиласке европских метропола” [Грбић 2025]. И побуњени студенти били су махом деца из средње класе, јер је након пада социјализма студентски састав у Србији постао изразито средњокласни. Истраживање из 2012. међу нишким студентима показало је да свега 20,4% њих има очеве који су радници или сељаци [Марковић Крстић и Милошевић Радловић 2015: 488]¹¹.

Премда је, дакле, у односу на доба пре СНС-а стандард системско-опслужујуће буржоазије несумњиво порастао, испоставило се још једном да бољи стандард механички не доноси политички мир. У случају Србије 2024/2025. није се као тачна показала Лењинова поставка – да криза и осиромашење рађају револуцију. Далеко више је радила Токвилова хипотеза – да побољшање економског положаја доводи до пораста очекивања, па када она не буду задовољена, то рађа незадовољство и побуну [в. Соловей 2011: 35]. Као што је раније већ примећено [Владушић 2017], када се споје незадовољена потрошачка очекивања, и перцепција власти као изразито корумпиране, обојена револуција је на прагу. „У потрошачком друштву опрашта се велеиздаја – јер потрошач ионако нема своју државу – али не и корумпираност” [Владушић 2017]¹². Тако се и у Србији поновио

¹¹ Некако баш у време кад је објављен наведени чланак, на првом часу вежби из „Теорије друштвене структуре” позвао сам студенте социологије да процене сопствено класно порекло и затим га запишу на папирић. Међу стотинак цедуљица које сам добио, у само два случаја писало је „из радничке”, односно „из сељачке” класе.

¹² Зато се наша средња класа није много бунила због Косова, али је била спремна да љутито скочи на ноге због корупције.

случај с Наранцастом револуцијом у Украјини 2004, којој је претходио „невиђени економски раст 12–14% годишње, у две до три године пре; овај раст је створио велику украјинску средњу класу, пробудио њене политичке амбиције и подигао тежње украјинског друштва” [Соловей 2011: 36]. Па ипак, власт је у Кијеву оборена. Тако је и наша тржишно продуктивна средња класа била озлојеђена што, и поред мноштва такси, дажбина и пореза, мора да плаћа још и поприлично коруптивну ренту члановима режима¹³. А наша системско-опслужујућа буржоазија била је озлојеђена што се напредовање у служби не одвија по начелу меритократије, већ првенствено преко партијске линије. Њихове амбиције и аспирације биле су у изразитом раскораку с реалношћу једног све ригиднијег партијско-клијентелистичког режима.

У том смислу било је неважно што се испоставило да је надстрешница вероватније пре пала због нехата, него због корупције [Павловић 2025]¹⁴. Али, и нехат се доживљава као колатерала у систему корупције, у коме влада општи грабеж за личном добити, па нико нема времена да озбиљније ради свој посао. Ученици XIV београдске гимназије снимили су кратки видео, с питањима и одговорима, који гласе отприлике овако: „– Зашто је у реконструкцију надстрешнице уграђен лош материјал? – Због корупције. – Зашто је реконструкција коштала десет пута више него што је предвиђено? – Због корупције. – Зашто није уочено да надстрешница пуца? – Због корупције. – Зашто се надстрешница срушила? – Због корупције. – Зашто је погинуло 15 људи? – Због корупције”. Уопште није важно колико је ово тачно. Битно је да су људи у то масовно и чврсто поверовали. Уверење да су напредњаци направили дубоко корумпиран систем и раније је постојало. Али, пад надстрешнице био је за велики део јавности коначна потврда карактера тог система. У том смислу, када говоримо о легитимитету, више није важно колико је убедљива била Вучићева победа на председничким изборима 2022. [в. Антонић 2022а: 223–249], или пак победа СНС на скупштинским изборима 2023. године [Парламентарни избори у Србији, 2023]. Пад надстрешнице за велики део друштва делегитимисао је систем, а тиме и целокупни режим.

Такође, треба имати у виду и да наша системско-опслужујућа буржоазија мрзи СНС корупцију не зато што је она нешто посебно гора од раније „жуте” корупције, већ зато што уз помоћ ње напредњаци одвећ лако успевају да њу саму класно прескоче. Озлојеђена системско-опслужујућа буржоазија, заправо, жели чвршће класне границе, презирући „напредњачке неандерталце”, како их је именовао један аутор *Peščanika* [Илић 2025], као људе из ниже класе који су заборавили где им је место. И заиста, ехо

¹³ Рецимо, опозициона јавност је оптуживала Драгану Сотировски, градоначелницу Ниша (2020–2024), да је за издавање грађевинских дозвола узимала од 70.000 до 100.000 евра по згради. Она је за градоначелника дошла као власница четири стана, да би затим, по оптужбама опозиције, купила толико некретнина да су је у Нишу прозвали „комшиница” – јер је наводно имала толико станова да је била комшиница с пола града [Todorović 2023; N1, 2024; Miladinović 2022; Miladinović 2025].

¹⁴ Штавише, изгледа да је реч о дуготрајној корозији која се, заправо, уопште није ни могла уочити [Ненад Иванишевић у: Смајловић 2025].

тог класног презира може се препознати у ставу једне истакнуте универзитетске професорке да су „у праву они који кажу да је Вучић направио социјалну револуцију и на место елите довео људе који су претходно били на дну друштва” [Ђорђевић 2025]. Други пак припадник београдске културне елите описује „орангутанолике колеге из (напредне – С. А.) странке” [Marković 2019] – један „примитивно изгледа” [Marković 2020a], другом ни „сви захвати пластичне хирургије” не би помогли „да колико толико почне да личи на људско биће” [Исто], трећи је обична „креатура” [Marković 2020b], четврти је некад личио „на бизона” а сада је права свиња... [Исто]. Објашњавајући парадокс да је „политика Александра Вучића највише подигла животни стандард управо онима који не могу да га смисле”, Грбић [2025] одлично уочава да је „њихова мржња према Вучићу више естетска, него политичка”. Баш из угла тог класно заснованог естетског расизма [уп. Калик 2008] постаје разумљива и она чувена изјава судије из ПроГласа, који се згражава над „мешањем карата социјалних, где се заправо и дан данас дичимо тиме како су (некада – С. А.) сви са основном школом могли сваке године на летовање – што није нормално, то нигде не постоји, то једноставно није реално” [Полићика, 2023].¹⁵

Иако је наша системско-опслужујућа буржоазија већим делом уз студентско-грађански покрет, ударну борбену групацију овог покрета – и на улици, и у медијима – ипак чини *лумпенбуржоазија*, коју чине лица без праве професије. Осим студената, који „још нису факултетски образовани” због чега су „персоне без професије” (ПБП, тј. PWP = people without profession), овдашњи побуњени „ПБП су најчешће људи који припадају медијима, дакле новинари, па затим разни менаџери, пословни људи без школе, политиколози, некад чак и људи с организационих наука и слично, једноставно особе без прецизних специјалних знања, који верују да знају све, а обично знају веома мало. (...) Немају факултет или имају новинарство, организационе науке, менаџмент или сличне курсеве... Некад и кратак боравак у иностранству и пијачно знање бар два језика. Покушавају да

¹⁵ Но, нису само напредњачки *nouveau riche* предмет класног презира системско-опслужујуће буржоазије – то су и сви они који се преваре да гласају за суверенистичке, „десне” странке. Рецимо, за листу Бранимира Несторовића. Она је на изборима 2023. године добила 178.830 гласова. Али, ево шта смо о тих пар стотина хиљада људи имали прилику да читамо у *Vremenu*. „Сигурно је да се међу онима који су доктору Нестору поклонили политичку тежину налази и грађани који су гласали по принципу 'што луђе, то боље' јер 'сви су они (политичари) исти', али је то свеједно огроман резервоар гласова, и у Београду и у Србији, људи који ће се женити или удавати за партнере зелених очију не би ли браком стекли услове за марсовско држављанство па да могу да пале из Србије, ако загусти. Можда се међу њима налази и неки српски умишљени Ziggy Stardust, неко ко ће на следећим изборима својом појавом деловати на Србе као ванземаљац кога су његове марсовске колеге оставиле код Немањића да се појави међу Србима када Стефану буду подigli достојан споменик, а кога је призвао међу Србе доктор Нестор” [Ivanji 2024]. Буквално су сви који су гласали за Несторовићеву листу означени као примитивне будале, уз занемаривање свих других аспеката могуће привлачности ове политичке групе. И ја сам, те 2023, отишао код нотара како бих оверио потписану подршку Несторовићевој листи, јер ми се допала њихова критика како власти, тако и западне опозиције – помисливши да им треба дати шансу на изборима. Тек читајући *Vreme* схватио сам да сам то урадио не бих ли добио држављанство Марса и нашао жену зелених очију.

суде о свему, али о свему знају мало више од ништа” [Pavlović 2025: 5]. А како је масовност протеста почела да опада, тако су управо „особе без праве професије” из српске лумпенбуржоазије почеле да доминирају, како на улици, тако и у опозиционим медијима¹⁶.

Ипак, да ли се уопште може говорити о обојеној револуцији ако власт фактички није оборена? Може, јер постоје како успеле, тако и неуспеле обојене револуције. У прву групу спадају рушење Мечијара у Словачкој 1998. [Polese and Beacháin 2011: 116; Iljčenkov 2014: 61; Lokland 2014: 150], српски Пети октобар 2000. [Iljčenkov 2014; Lokland 2014: 150–155; Movat 2014: 194–195; Вујовић 2019; Ђурковић 2020: 311; Tadić 2021: 60], грузијска Револуција ружа (2003), Наранцаста (2004) и Мајданска револуција у Украјини (2014), Револуција лала у Киргистану (2005), македонска Шарена револуција (2016) [Vankovska 2020], револуција у Јерменији (2018)...¹⁷ У неуспеле обојене револуције спадају оне у Белорусији 2006. и 2020. [Lebedeva 2014: 192; Манойло 2021б: 120–127], Русији 2012, Републици Српској 2018, Хонг-Конгу 2014. и 2019. [Вујовић 2019: 29, 53], Венецуели 2019. [Манойло 2021б: 113–116], Казахстану 2022. године итд.

Српски протести 2024/2025, са захтевом студената од 5. маја 2025. – да се распишу ванредни скупштински избори – прелазе тиме у модел изборних контроверзи. Опозиција може, какви год били ти избори, увек да оптужи режим за изборну крађу, а онда следи обнова масовних демонстрација, генералног штрајка и друштвеног притиска да се одступи с власти. Управо таква превиђања износе поједини критичнији аналитичари наше политичке сцене [Grbić 2025: 21,53–22,09; Antić 2025а: 23,38–23,52]. Заправо, суочени смо с процесом који је у току и не можемо пре његовог краја да будемо сигурни какав му је карактер – а за неке важне истине о њему потребно је да прође још доста времена како би се у потпуности откриле. То је, наравно, због саме природе обојених револуција.

„Операција нема изгледа на успех ако није камуфлирана фасадом поткупљених домаћих сарадника и успут мобилисаних корисних будала, кооптираних комбинацијом амбиције, сујете, мита и претњи. Џин Шарп у свом приручнику *Самоослобођење* нашироко и сасвим исправно указује на штету коју би претрпели локални поборници ’де-

¹⁶ Дobar пример је Биљана Лукић, честа гошћа опозиционих телевизија, коју представљају као „новинарку” – мада се нико не сећа ни њених новинарских радова, нити ико може да каже која су њена специфична знања. Али, за њу је већ раније примећено да медиокритетски савршено изражава идеологију и политичко становиште наше више средње класе [Антонић 2020б]. Зато је радо виђен гост у медијима усмереним не само ка тој публици, већ и ка аспирационим слојевима – онима који хоће да се попну у вишу средњу класу. Управо телевизије какве су *Nova S* или *N1* учестало позивале Лукићеву да тумачи идеје и намере студентско-грађанског покрета [Nova S, 2024б; 2025; N1, 2025с; KTV, 2025, итд.]

¹⁷ Поједини аутори набројаним превратима додају и све револуције „Арапског пролећа” (Тунис, Египат, Јемен итд.) [Ђурковић 2020: 322], као и све „плишане револуције” из 1989. у Источној Европи [Манойло, 2021а: 241]. Али, ови преврати ипак донекле одступају од уобичајеног модела: Јемен, Либија и Сирија одмах су прешле на оружану побуну, а „баршунасте револуције” нису се догодиле због покрадених избора или корупције, већ због жеље да се обнове капитализам и вишестраначки систем.

мократске револуције’ уколико би се открила њихова веза са страним достављачима материјалне подршке, обуке и стратешких упутстава [Sharp 2009: 22]. Зато отисци прстију страног фактора – правих аутора преврата – морају остати невидљиви већини учесника и широкој јавности” [Karganović 2014b: 40].

Но, оно што је већ сад извесно јесте да власт о обојеној револуцији не говори само из пропагандних разлога, него заиста верује како има посла управо с обојеном револуцијом, и придржава се разрађених начина борбе против ње. Доказ за то је запоседање Пионирског парка и простора испред Скупштине (тзв. Таџиленд). Људи се често питају шта је смисао тога, и зашто је цео тај простор постао неприступачан. Али, у литератури о обојеним револуцијама указује се да је „стварање територијалне енклаве”, као „одскочне даске за ширење и консолидацију власти опозиције” један од кључних стратешких потеза превратника [Гриняев и др. 2015: 206–207]. Као примери се наводе Мајдан у Украјини, Трг слободе у Тбилисију, трг Тахрир у Каиру или „Камп слободе” испред зграде владе у Скопљу [Vankovska 2020: 39], одакле се кретало на околна државна здања, или се пак побуна зракасто ширила по целој земљи. Централна територијална енклава побуне важна је не само из стратешких, оперативно-превратничких разлога, већ и из пропагандних.

„Маса се најпре згусне на једној микроскопској географској тачки, (...) затим се тај простор пропагандно претвара у једину позорницу где се ишта значајно одвија и на коју је концентрисана сва пажња, да би, на крају, телескопским сочивима та тачка била вештачки увеличана до гигантских размера” [Karganović 2014a: 24].

Енклава, наиме, постаје слика целокупног друштва, његовог расположења и његове воље. А ако је воља народна хитна смена власти – ко сме да буде против тога. Да би се то предупредило, препоручује се превентивно блокирање простора – и то је управо оно што власт ради, још од 6. марта, полако ширећи запоседнуто земљиште испред Скупштине. Као што је то објаснио министар полиције Ивица Дачић, „Пионирски парк им треба за радикализацију протеста, за блокаду целог тог простора испред Скупштине, за блокаду Председништва, и свега осталог” (Скупштина града Београда, Уставног суда, Поште Србије/Телекома, итд.). А „нешто што би угрозило витално функционисање државе, животе грађана, ми не можемо да дозволимо” [Milošević 2025]. И сам председник Вучић је то индиректно потврдио када је, у вези са обојеном револуцијом у Србији, испричао: „Онда сам се чуо са једним странцем са Истока. И он ми је рекао – добро сте ово хендловали, али не довољно добро. Онда ми је рекао – видите председниче, не смете да им пустите цео терен да се они играју” [Екипа политике, 2025].

Други показатељ да наша власт озбиљно доживљава протесте као обојену револуцију јесте њен однос према изборима. Иако су напредњаци сваки час расписивали ванредне скупштинске изборе (2014, 2016, 2022.

и 2023), чим су их студенти затражили (5. маја) власт их је одмах одбила¹⁸. Опозиција је то одбијање протумачила страхом власти од студентске изборне листе, као и истраживањима која, по претпоставкама опозиције, показују да власт овога пута несумњиво губи изборе.

Тако је у листу *Danas* објављен наслов: „Студентска листа је цунами који чисти политичку сцену” [Congradin 2025b], као и „Вучић пада као крушка” [Congradin 2025c] – с образложењем да „најновија истраживања јавног мњења показују да је Вучић већ заправо на коленима” [Congradin 2025c]. Трећи чланак у истом листу у наслову има: „Да су сутра избори, студенти би ’покосили’ Вучића” [Congradin 2025d], а у четвртном генерални секретар *Сйранке слободе и правде* самоуверено износи тврдњу да „напредњаци (...) никада више неће добити ниједне парламентарне изборе у Србији” [Mitrović 2025]. Иначе, све ове тврдње изнете су на основу само једног истраживања, које је с доста разлога оспорено у јавности [Kurir Web, 2025].

Међутим, пре ће бити да је посреди увид људи из власти, а који се стиче и из литературе о обојеним револуцијама (на коју смо већ указали), по коме су најчешћа тема превратничких протеста били – наводно или стварно – покрадени избори. Наша власт се једноставно боји да ће студентско-грађански покрет, чак и уколико његова листа не победи, објавити да су избори покрадени – ма колико да су избори били поштени. Тај страх није сасвим неоправдан, јер се у опозиционој штампи тврди да су напредњаци покрали буквално све изборе које су досада добили – чак и оне из 2012. које је уприличила Демократска странка.

„Ни Томислав Николић, ни Александар Вучић нису легално изабрани ни 2012, нити на било којим изборима након тога. Њихова криминална узурпација власти је почела 2012. године истресањем лажних цакова са фалсификованим гласачким листићима између два круга председничких избора, поступком који је остао некажњен од тужилаштва и правосуђа Србије. (...) Једини легални избори на којима је Вучић учествовао су они које је закономерно губио” [Videnović 2025].

„Није председник свих грађана Србије добио ниједне изборе у животу (...) На поштеним и слободним изборима Вучић Александар никада није имао никакве шансе. Никакве шансе не би имао ни данас. (...) Сасвим је, наравно, извесно да ће да краде. Човек није навикао другачије” [Milenković 2025b].

¹⁸ Иначе, промена нагласка у захтевима сама по себи такође може да указује на обојену револуцију. „У одговарајућем тренутку тежиште протеста неопажено се пребацује са првобитних захтева, који су послужили као мамац за масовно окупљање, на сасвим нове, који су у ствари прави и одговарају потребама режисера из сенке. У Тузли 7. фебруара 2014. почело је протестом против затварања фабрика и беспослице, да би прерасло у захтев за ’унитарну Босну чврсто инкорпорирану у трансатлантске структуре’; у Кијеву је почело паролом усвајања приступног уговора са ЕУ, да би еволуирало у захтев не само за промену власти већ и темељну политичку реоријентацију Украјине” [Karaganović 2014a: 22].

Ако су за опозицију „једини легални избори” они које власт изгуби, онда то значи да сваки избори могу бити подлога за извођење обојене револуције. Зато власти чекају да се бунтовници уморе, а блокаде и протести, временом, издувају, па да тек онда закажу изборе.

Треба такође знати да у врху наше власти постоје професионалци који одлично познају литературу о обојеним револуцијама. Рецимо, Марко Парезановић, начелник Безбедносно информативне агенције и професор на Академији за националну безбедност, објавио је књигу о политичким превратима, на српском [Парезановић 2013б] и руском језику [Парезановић 2018], а доцније и више чланака о обојеним револуцијама [Parezanović 2024; Парезановић и Жељски 2019]. Исто тако, српске и руске безбедносне службе још су 2021. године образовале заједничку Радну групу за борбу против обојених револуција [АР, 2021]. Нема никакве сумње да Руси имају врхунске стручњаке из ове области, те да су развили практична знања о ефикаснијим методама превазилажења обојених револуција. Након што се велико окупљање студенско-грађанског покрета у Београду, 15. марта, релативно безболно завршило по власт, потпредседник владе Александар Вулин изјавио је да је „Србија захвална руским службама на помоћи у борби против обојене револуције” [РИА Новости, 2025а]. То подразумева да је таква сарадња на делу, као и да се на врху власти озбиљно размишља како да се савлада појава коју они виде као обојену револуцију.

Остаје, наравно, отворено и питање колико је студентски покрет истински аутономан, а колико је теледиригован споља, првенствено из иностранства. Пленуми су затворени за јавност, у студентском покрету влада атмосфера конспирације и анонимности, тако да се не види колико су се издвојиле *вође мишљења* и да ли се почем разликују од обичних студената. Покрет воли да се представља као нелидерски, спонтан и дифузан, али колико је то заиста тако, тешко је рећи. Пленуми су углавном одбијали молбе да се дозволи дубинско истраживање учесника протеста (истраживање које није онлајн), те о актуелном студентском покрету више знају само припадници обавештајне заједнице.

Међутим, располажемо једним занимљивим истраживањем младих револуционара из времена 5. октобра, чији су налази речити и за данашње услове. Социолог Владимир Илић, у другој половини октобра 2000. године – дакле одмах после револуције – анкетирао је 573 активиста „Отпора” [Илић 2001]. Иако данас о „Отпору” углавном мислимо као о инструменту колонијалне контрареволуције [Антонић 2020а], ово истраживање показује да је маса његових активиста била заправо суверенистичка („национална”) – без обзира што је то била генерација која се родила у СФРЈ, живела у СРЈ, још увек слушала химну „Хеј Словени” и гледала подизање југословенске заставе, била без веронауке у школи итд.

Рецимо, најзначајнији догађај из прошлости српског народа за активисте „Отпора” била је Косовска битка [Илић 2001: 20], а најзначајнија личност био је Свети Сава [Илић 2001: 18].

На питање која држава се доживљава као најнепријатељскија према нашој земљи, на првом месту биле су САД (први одговор 29%),

затим су следиле Албанија (18%), друге земље Запада (9%) и Хрватска (8%) [Пић 2001: 14]. Од пријатељских земаља, прва је била Грчка (22%), друга Русија (9%), па Румунија (6%), Бугарска и Македонија (по 3%) [Пић 2001: 13].

Пожељно решење косовског питања релативна већина „отпораша” видела је у стварној аутономији у оквиру Србије (31%), затим у потпуном укидању аутономије Косова у Србији (11%), или се залагала да Косово буде трећа федерална јединица у оквиру СРЈ (7%)... Свега 1% њих било је за независност Косова [Пић 2001: 23].

На питање да ли би припадницима националних мањина у Војводини и централној Србији требало дати нека нова права, 31% отпораша сматрало је да они имају исувише права, 15% се изјашњавало за обезбеђивање свих (уобичајених) грађанских права, а свега 10% је мислило да им треба обезбедити додатна колективна права [Пић 2001: 22].

Када је реч о Републици Српској, највише „отпораша” било је за њено припајање Србији (28%), за чисто конфедерални статус РС у БиХ било је њих 15%, а за јачу интеграцију РС у БиХ свега 8% [Пић 2001: 24].

И у свом јавном деловању „Отпор” је неговао „национално обојен приступ” [Пић 2001: 3]. Тако је њихова главна девиза била „Отпор јер волим Србију”, у Крагујевцу су певали као своју химну *Боже њравде*, палили су свеће у Храму Светог Саве у Београду, посетили патријарха и добили његову подршку и благослов [*Blic*, 17. 6. 2000; Пић 2001: 49–50].

Дакле, и онда је „револуционарна” омладина била „национална” – каква нам се ових месеци показивала и садашња побуњена студентска генерација.¹⁹ Ипак, најзанимљивији део Илићевог истраживања тиче се финансирања „Отпора”. Обични активисти били су убеђени да главнина средстава долази из српског расејања по иностранству [Пић 2001: 2]. А када је реч о руководству „Отпора”, Илић у свом истраживању региструје „готово опседивно понављање тврдње да се организација финансира искључиво из средстава српске дијаспоре” [Пић 2001: 4]. У том смислу, Илић наводи и јавне изјаве вођа „Отпора” – рецимо, Вукашина Петровића, да „ни динара не добијамо из иностранства, осим од наше дијаспоре” [Врзић 2000], или Бранка Илића, који „изричито тврди да нема финансирања од влада западних земаља” [*Blic*, 14. 5. 2000; Пић 2001: 38]. Но, обични активисти „Отпора”, за које смо видели да су САД сматрале најнепријатељскијом земљом на свету, свакако да би били прилично изненађени да су знали да је главни извор финансирања „Отпора” била управо та најнепријатељскија земља.

¹⁹ Занимљиво је да је Илић утврдио присуство несразмерно мало одличних ученика у „Отпору”, као и несразмерно много студената старијих од 25 година – који су још увек били четврта година студија или и даље апсолвенти [Пић 2001: 7]. „Ова оријентација омладине на политику уместо на учење деловала би одбојно у некој другој земљи”, био је ауторов благодоклоничан коментар [Пић 2001: 7], док је други коментатор Илићевих налаза закључио да „доминирају немарљиви студенти и школарци са прилично ниским оценама” [Пљешковић 2014: 89]. Не верујем да би истраживач, 25 година доцније, смео да постави питање школског успеха младим револуционарима, или још горе да га прокоментарише на сличан начин. Јер, како се сасвим озбиљно пише у још озбиљнијим новинама: „данас су, у Србији, најближи и Христу и Богу – студенти” [Marković 2025].

За то се сазнало одмах после 5. октобра из опширног истраживачког текста објављеног у *Њујорк ѿајмс мајазину* (*New York Times Magazine*) [Cohen 2000]. Из њега се видело да је „Отпор” у 2000. години, само од америчког Међународног републиканског института (International Republican Institute), добио 1,8 милиона долара. Такође, ту се наводило да је од 3 милиона долара које је Национални фонд за демократију (National Endowment for Democracy) потрошио у Србији 1998/99, „Отпор је свакако био највећи прималац”, при чему је „новац отишао на рачуне Отпора ван Србије” [Cohen 2000]. Још у августу 2000. године Царед Израел је, на основу расправе у Сенату САД [Senate 1999], проценио да су САД уложиле преко 100 милиона долара у обарање режима Слободана Милошевића [Israel 2000] – цифру коју је доцније потврдио и Вилијем Монтгомери, тадашњи амбасадор САД за Савезну Републику Југославију [Шварм и Тебић 2015: 40,48–41,07]. То је огромна сума имајући у виду да је просечна месечна плата у то време у Србији била 40 долара – па је то онда било равно 2,5 милиона месечних плата (или преко милијарду долара, кад се прерачуна у данашње вредности). Дobar део ових средстава припао је „Отпору”, који је отуд могао да отвори своје представништво у 123 града у Србији [*Глас јавности*, 2000; 4], у Београду да закупи велики стан у Улици кнеза Михаила (и још најмање један тајни стан у близини Зеленог венца) [Вујошевић и Radovanović 2000: 109], итд. Када је полиција пленила пропагандни материјал „Отпора”, били су потребни камиони да би се он превезао – само уочи избора 2000. „Отпор” је штампао 60 тона предизборне пропаганде [Cohen 2000]²⁰.

Иако су челници „Отпора” изричито порицали да имају редовне контакте с функционерима из САД и ЕУ, или да су пролазили било какву западну обуку [Шић 2001: 2], после 5. октобра сазнало се да ни то није тачно. Већ из чланка у *Њујорк ѿајмс мајазину* видело се да су се лидери „Отпора” састајали „7 до 10 пута”, почев од октобра 1999. године, с представником Међународног републиканског института (International Republican Institute) на територији Мађарске и Црне Горе. Пол Макарти (Paul McCarthy), тадашњи службеник Националног фонда за демократију, држао је низ састанака с вођама „Отпора” у Подгорици, Сегедину и Будимпешти, међу којима је Слободан Хомен био задужен за међународну сарадњу. У јуну 2000. године Хомен се састао у Берлину с министром спољних послова САД Медлин Олбрајт, а у Будимпешти с амбасадором Монтгомеријем, који је изразио уверење да ће, након обарања Милошевића, управо из „Отпора” доћи нова генерација политичара у Србији. „То би био фер повраћај америчких инвестиција у покрет”, писао је *Њујорк ѿајмс мајазин* у новембру 2000. године [Cohen 2000]. Доцније се испоставило да је с лиде-

²⁰ Једном новом члану покрета који је предложио оснивање огранка у Владичином Хану, било је унапред исплаћено 130 долара за организационе трошкове и дат мобилни телефон [Cohen 2000]. Мобилни телефони су 1999. у Србији били нарочита вредност, док је месечна плата радника износила 28 долара, а плата полицајца 65 долара [Пјешков 2014: 88]. Тако је тих 130 долара у Србији вредело као данас можда неких 2.000 евра – поприличан новац за младе људе и важан подстицај за политички активизам.

рима „Отпора” „стратешки радио” обавештајни центар у Будимпешти, преко оперативаца Џина Шарпа и Роберта Хелвија [Sharp 2009: 12]. Пуковник Хелви је, иначе, био ветеран америчке војне обавештајне службе и специјалиста за рад с побуњеним студентима у више земаља [Lebedeva 2014: 179; Movat 2014: 201, 205, 207]. Хелви је био један од предавача на тренинг семинару за 25 истакнутих активиста „Отпора” у Будимпешти. „Тек 2004. бивши чланови руководства Отпора званично су признали чињенице о учешћу на семинарима које је водио пуковник Хелви” [Пљџенков 2014: 85].²¹

Дакако, све ово што је речено за „Отпор” не значи да исто вреди и за данашњи студентски покрет²². Закључивање по асоцијацији једна је од честих логичких грешака, присутна у нашем острашћеном јавном животу, где се на основу само једног става, чак једне мисли, људи сврставају у непријатељски табор и дисквалификују. Међутим, ваља свагда имати у виду разлику која у свим покретима или организацијама постоји између пешадије и генерала. „Не иде војска где жели пешадија, већ где хоће генерали”. Премда има много разлога за дивљење ономе како изгледа и шта је урадио студентски покрет у Србији 2024/2025, многе од његових важних одлика и даље су нам непознате. Иако је и „Отпор” инсистирао на „концепту организације без лидера” [Пић 2001: 3], односно спонтаности и дифузности, требало је, после 5. октобра, да прође доста времена како бисмо склопили поузданију слику о карактеру и улози овог покрета. И док ће се једни према актуелном студентском покрету опредељивати емоционално (интуитивно), други ће се више држати разборите опрезности – свако према свом темпераменту и сопственом искуству. А занимљиво ће бити да се види и ко ће у овој ствари мање да погрешити.

Ипак, да ли је студентско-грађански протест у Србији 2024/2025. обојена револуција или не, то засада не можемо са сигурношћу да знамо. Али, као што је показано у овом раду, постоје сличности с моделом обојених револуција до ког се дошло током проучавања неких од досадашњих случајева тог феномена. И као што о људима не судимо по ономе што они сами о себи кажу, тако и о великим друштвеним појавама не можемо судити по изјавама њихових носилаца – поготово оних с нижих ешалона.

„Један од кључних елемената овог мита (о обојеним револуцијама као о аутентичним покретима маса – С. А.) очито је идеја да иза

²¹ На тим семинарима активисти „Отпора” учили су и да направе мрежу „пријатељских” НВО преко које ће спроводити акције у којима не треба да буду јавно присутни – попут кампање „Изађи и гласај!”, коју је „Отпор” урадио са 37 НВО [Пљџенков 2014: 101]. Такође, „отпораши” су вежбали учешће у демонстрацијама, „где ко треба да буде; шта ради ударна група; шта позадина наоружана каменицама ако полиција интервенише; како сачувати најважније људе; како комуницирати; где са опремом...” [Вујошевић и Радовановић 2000: 27, 65].

²² Основна разлика тиче се састава – студенти су сачињавали већину активиста и у „Отпору” (51%), али било је и доста ученика (30%), па и нешто радника (5%), незапослених (4%), стручњака (4%) и службеника (3%). Но и „отпораши” су били првенствено деца стручњака (35%) – што је изразита надзаступљеност ове средњокласне групације у односу на просек становништва, премда су такође били и деца КВ радника (31%) и службеника (15%) [Пић 2001: 6].

ових догађаја стоји 'народ' и да се они догађају спонтано. У ствари су то, наравно, врло брижљиво организоване операције, често намерно инсцениране за медије, које обично финансирају и контролишу међународне мреже тзв. НВО, које су саме по себи оруђе западних сила. Поражава чињеница да мит о спонтаној народној револуцији опстаје, с обзиром на обимну литературу о пучу и главним факторима и тактикама помоћу којих се изазива" [Lokland 2014: 134].

Наравно, поређења и класификације у друштвеним наукама немају ону снагу као у природним, будући да нисмо увек у стању да сагледамо сву особеност неке сложене и еволутивне појаве [Шуваковић 2014: 11–23; Калик 2024: 29–32] – због чега она уме да нас изненади својим неочекиваним кретањем или чак другачијим карактером у односу на класификацију коју смо поставили. Али, узбудљивост и лепота друштвених наука и јесу управо те неочекиваности и скривености, као изазов нашим теоријама и истраживачким оруђима. Питање обојене револуције у Србији 2024/2025. представља један такав отворени изазов.

ЦИТИРАНИ ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Аврамовић, Зоран (2025). *Универзитет и год открићем блокадера*. Београд: Културно-просветна заједница Србије.
- Адамовић, Саша (2021). *Ефекај Трај*. Нови Сад: Архив Војводине [https://sn.rs/t3864]
- Антонић, Слободан (2013). *На бриселским шинама: њолијичке анализе*. Београд: Чигоја штампа.
- Антонић, Слободан (2016). Избори под сумњом: како је дошло до избора 2016. и шта се тада збило. У: *Избори у Србији 2016. године: „историјска“ или „Пирова“ њобега* (ур. Милан Јовановић и Душан Вучићевић). Београд: Институт за политичке студије, 9–45. [https://sn.rs/e3jxh]
- Антонић, Слободан (2020а). О карактеру 5. октобра: револуција, али каква? *Двадесет њодина 5. октњобра*. Београд: Факултет политичких наука, Центар за демократију и Hanns Seidel Stiftung. Уредници: Славиша Орловић и Деспот Ковачевић, 47–70. [https://sn.rs/cplot]
- Антонић, Слободан (2022а). *Може би њи само један: њовес њ ѡреседничких избора у Србији 1989–2022*. Андрићград–Вишеград: Андрићев институт. [https://sn.rs/bhk4v]
- Антонић, Слободан (2023). *Украјински рај – буђење Царсњва*. Београд: Catena mundi, [https://sn.rs/04tjt].
- Вуковић, Слободан (2018/1). *Срби у нарајиву Зайага, „Хуманијарна“ НАТО и њ ѡпервенција*, књ. 1. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића; Београд: Институт друштвених наука.
- Вуковић, Слободан (2018/2). *Срби у нарајиву Зайага, „Хуманијарна“ НАТО и њ ѡпервенција*, књ. 2. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића; Београд: Институт друштвених наука.
- Гриняев, Сергей Николаевич и др. (2015). *Иррегуларные конфликты: «цветные революции» – Анализ и оценка форм, приемов и способов ведения операций по смене режимов в суверенных государствах*. Москва: Центр стратегических оценок и прогнозов. [https://tinyurl.com/2317a4t] (авторский коллектив).
- Ђурковић, Миша (2020). Обојене револуције као део хибридног рата. *Зборник Мајице срњске за друшњвене науке*, LXXI(175): 309–327. [https://sn.rs/c5jvr]

- Јовановић, Небојша (2010). *Кнез Александар Карађорђевић (1806–1885). Биографија*. Београд: Албатрос плус и Службени гласник.
- Калик, Марио (2024). *Криза модерне цивилизације и сјасење: Шелеров пројекат*. Вишеград: Андрићев институт. [https://sn.rs/gyuat]
- Катић, Небојша (2018). *Сурови нови свеј*. Београд: Catena mundi.
- Ковић, Милош (2021). *Велике силе и Срби: (1496–1833)*. Београд: Catena mundi.
- Ломпар, Мило (2016). *Полихисторска исјраживања*. Београд: Catena mundi.
- Ломпар, Мило (2018). *Слобода и истина: белешке о промени свессти*. Београд: Catena mundi.
- Манойло, Андрей Викторович (2021a). *Стратегическије информационе операције и оперативне игре спецслужб*. Москва: Горячая линия – Телеком. [https://sn.rs/g7mi1]
- Марковић Крстић, Сузана и Лела Милошевић Радуловић (2015). Социјално порекло и образовне оријентације студентске омладине: компаративна анализа на примеру студентске популације у Србији, Македонији и Бугарској. *Социолошки ирејлег*, XLIX(4): 469–512. [https://sn.rs/7819j]
- Младеновић, Мирослав; Јелена Пономарева и Зоран Килибарда (2012). Теорија и пракса „шарених револуција”, *Социолошки ирејлег*, XLVI(4): 513–533. [https://sn.rs/lrfy2]
- Парезановић, Марко (2013б). *Полиитички иреврај: савремени ирисију*. Београд: Нова српска политичка мисао.
- Парезанович, Марко (2018). *Политическије иреверот: савременније подход*. Београд: М. Парезановић.
- Парезановић, Марко и Реља Жельски (2019). Улога пропагандних активности у политичким превратима. *Срјска ипоиитичка мисао*, год. XXVI, 65, 3: 409–426. [https://sn.rs/6zdyo]
- Перић Ромић, Ранка (ур.) (2024). *Полиитичке и иравне иосљедице дјеловања високоје ирегсипавника у Босни и Херцеговини*. Уредник: Ранка Перић Ромић. Бања Лука: Факултет политичких наука.
- Ћирјаковић, Зоран (2021). *Оићкривање ауишоцовинизма: од ипојаве до ипојма*. Београд: Catena mundi.
- Ћирјаковић, Зоран (2022). *Неоколонијална Србија: држава и груштво у време Александра Вучића*. Београд: Филип Вишњић.
- Ћирјаковић, Зоран (2024). *Прошвв дома сиремни: срјски ауишоцовинизам, њејови корењи и иоследице*. Београд: Пешић и синови.
- Хофбауер, Ханес (2012). *Наручена истина – куиљена иравда: колонијализам Евројске уније*. Београд: Јасен.
- Шуваковић, Урош (2014). *Транзиција: ирилоје социолошким ироучавању груштивених иромена*. Косовска Митровица: Филозофски факултет.
- Вујошевић, Драган и Иван Радовановић (2000). *5. октобар: двадесет четри сата преврата*. 2. изд. Београд: Медија центар.
- Ђукић, Ђорђе (2023). *Србија – од санкција до неоколонијалне привреде*. Нови Сад: Prometej.
- Илјченков, Пјотр (2014). „Експрес-револуција” у Србији. у: Каргановић, Стефан; Пјотр Илјченков, Дџон Локланд, Ирина Лебедева, Дџонатан Моват, Небојша Малић, *Рушење Републике Српске: теорија и технологија преврата* (прев. Д. Кокотовић, М. Војводић Јовановић). Бања Лука: Бесједна. Бања Лука: Бесједна, 61–130. [https://sn.rs/ik4xg]
- Каргановић, Стефан (2014а). Како се припрема пућ? Технологија „обојених револуција”, у: С. Каргановић и др., *Рушење Републике Српске: теорија и технологија преврата*. Бања Лука: Бесједна. (Прев.: Дејана Кокотовић, Маја Војводић Јовановић), 11–28. [https://sn.rs/ik4xg]
- Каргановић, Стефан (2014б). Предстојећи покушај преврата и одбрана Републике. у: С. Каргановић и др., *Рушење Републике Српске: теорија и технологија преврата*. Бања Лука: Бесједна. (Прев.: Дејана Кокотовић Маја Војводић Јовановић), 29–60. [https://sn.rs/ik4xg]
- Лебедева, Ирина (2014). Брокери „дџанк-револуција”. у: С. Каргановић и сар., *Рушење Републике Српске: теорија и технологија преврата*. Бања Лука: Бесједна, 161–191. [https://sn.rs/ik4xg]

- Lokland, Džon (2014). Tehnika puča. u: S. Karganović i sar., *Rušenje Republike Srpske: teorija i tehnologija prevrata*. Banja Luka: Besjeda, 131–159. [https://sn.rs/ik4xg]
- Mitchell, Lincoln A. (2012). *The Color Revolutions*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press. [https://sn.rs/b58od].
- Movat, Džonatan (2014). Prurušeni puč: vašingtonska muštra za „demokratizaciju” novog svetskog poretka. u: S. Karganović i dr., *Rušenje Republike Srpske: teorija i tehnologija prevrata*. Banja Luka: Besjeda, 193–211. [https://sn.rs/ik4xg]
- Parezanović, Marko (2024). Colored Revolutions as a Mean to Cause Changes in International Relations. *Global Security and International Relations After the Escalation of the Ukrainian Crisis*. Co Editors Dušan Proroković, Paolo Sellari, Rich Mifsud; Belgrade: Institute of International Politics and Economics, Faculty of Security University; Rome: Sapienza University, Department of Political Science; Clarksville: Austin Peay State University, 379–393. [https://sn.rs/31ucx]
- Polese, Abel and Donnacha Ó Beacháin (2011). The Color Revolution Virus and Authoritarian Antidotes: Political Protest and Regime Counterattacks in Post-Communist Spaces. *Demokratizacija*; Spring, XIX(2): 111–132. [https://sn.rs/yzvuw]
- Popović, Srđa i Metju Miler (2019). *Muštra za revoluciju: kako da uz pomoć sutlijaša, lego kockica i ostalih nenasilnih tehnika pokreneš zajednicu, srušiš diktatora, ili prosto promeniš svet*. 2. izd. Beograd: Albion books (prevod Ana Roland).
- Ružičić, Danijela (2017). *Ekonomska kolonijalizacija Srbije*. Beograd: D. Ružičić.
- Skocpol, Theda (1979). *States and Social Revolutions: A Comparative Analysis of France, Russia, and China*. Cambridge: Cambridge University Press. [https://sn.rs/85cu6]
- Sharp, Gene (2009). *Self liberation: A Guide to Strategic Planning for Action to End a Dictatorship or Other Oppression*. Boston: Albert Einstein Institution. [https://sn.rs/l65cm]
- Sokol, Smiljko (1989). *Politička i ustavna povijest jakobinskog razdoblja Francuske revolucije*. Zagreb: Globus i Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Spasojević, Dušan (2020). Peti oktobar u kontekstu „šarenih revolucija”. *Razvoj demokratskih ustanova u Srbiji: deset godina posle*. Prir. Dušan Pavlović, Beograd: Fondacija Heinrich Böll, Regionalna kancelarija za Jugoistočnu Evropu u Beogradu, 53–63. [https://sn.rs/uxxfp].

ЕЛЕКТРОНСКИ ИЗВОРИ

- Антонић, Слободан (2020б). Српски твитер-селебритији као овдашње секуларно свештенство. *Искра*, 31. јули 2020. Доступно на: <http://skr.rs/z0Ct>. Приступљено: 15. 4. 2025.
- Антонић, Слободан (2022б). Компрадори као део ТНKK: Случај Србије. *Социолошки истраживања*, LVI(4): 1169–1191. Доступно на: <https://sn.rs/szyc>. Приступљено: 1. 7. 2025.
- В. Н. (2025). Четири милијарде уложено у рушење Србије! *Вечерње новостии*, 12. септембар 2025. Доступно на: <https://sn.rs/r36mg>. Приступљено: 1. 10. 2025.
- Варагић, Никола (2025). Кад употребите оружје против народа, имате среће ако вас гађају само јајима и поливају водом. *Стање ствари*, 24. март 2025. Доступно на: <https://stanjestvari.com/2025/03/24/nikola-varagic-kad-upotrebite-oruzje-protiv-naroda-imate-srece-ako-vas-gadjaju-samo-jajima-i-polivaju-vodom/>. Приступљено: 1. 9. 2025.
- Васељенска ТВ (2025). Студенти у блокади ФДУ се похвалили идеолошким штивом добијеним од Јове Бакића: Упутство за јахање политичких противника! *Васељенска ТВ*, 22. јануар 2025. Доступно на: <https://sn.rs/97um9>. Приступљено: 1. 4. 2025.
- Вечерње новостии* (2025). Вучић ће до Видовдана написати књигу: „Како сам победио обојену револуцију у Србији”. 8. фебруар 2025. Доступно на: <https://sn.rs/5ayu6>. Приступљено: 25. 2. 2025.
- Владушић, Слободан (2017). Мегалополис – Рецепт за обојену револуцију. *Печай*, 458, 17. фебруар 2017. Доступно на: <https://sn.rs/v762g>. Приступљено: 1. 9. 2025.

- Врзић, Никола (2000). Песничење Србије. *НИН*, 2576, 11. 5. 2000. Доступно на: <https://www.nin.rs/2000-05/11/12664.html>. Приступљено 1. 9. 2025.
- Вујовић, Александар (2019). *Обојене револуције као савремени облик субверзивној деловања*. Београд: Универзитету у Београду. Мастер рад. Доступно на: <https://sn.rs/olInf>. Приступљено: 1. 9. 2025.
- Вулетић, Владимир (2025). Пунпај, пунпај! *Политика*, 5. август 2025. Доступно на: <https://sn.rs/zhz38>. Приступљено: 15. 8. 2025.
- Глас јавносии* (2000). 6. јули 2000, 4.
- Грбић, Филип (2025). Политика мирољубиве рестаурације. *Нови сјандарг*, 26. фебруар 2025. Доступно на: <https://sn.rs/7qpr1>. Приступљено: 1. 9. 2025.
- Дамјановић, Игор (2025). Људи у маси тешко схватају да учествују у обојеној револуцији. *Политика*, 6. април 2025. Доступно на: <http://skr.rs/z0Jn>. Приступљено: 15. 4. 2025.
- Делић, Дарко (2025). Наступ у емисији „Нирилица”, епизода „Како да се навикнемо на нову реалност – Сведочимо тектонским променама у свету”, TV Нарру, 16. септембар 2025. Доступно на: <https://sn.rs/yfkux>. Приступљено: 1. 9. 2025.
- Дивјак, Слободан (2025). Српски интелектуалци, пропаст Запада и крај историје, *Нова срјска йолийичка мисао*, 10. октобар 2025. Доступно на: <https://sn.rs/u8og0>. Приступљено: 25. 10. 2025.
- Дугин, Александр (2025). Трамп против Маска и цветные волнения в Европе (Эскалация). *Катехон*, интервју Татьяна Ладяева, 3 июля 2025. Доступно на: <http://skr.rs/z0r3>. Приступљено: 1. 9. 2025.
- Епископ Сергије (2025). Епископ Сергије: Србија какву је не дамо. *Политика*, 28. јануар 2025, Доступно на: <http://skr.rs/z0ob>. Приступљено: 1. 4. 2025.
- Игнатије (Шестаков) (2025). „Ко не скаче – тај је...” студентима убацили неки провокатори. *Сјање сивари*, 31. март 2025. Доступно на: <https://sn.rs/jmrlm>. Приступљено: 1. 9. 2025.
- Игнатовски, Ярослав (2025). Протесты в Сербии не являются стихийными. *Центр прикладных исследований и программ (ПРИСП)*, 31. 8. 2025. Доступно на: <https://tinyurl.com/2dcافلhf>. Приступљено: 15. 9. 2025.
- Калик, Марио (2008). Либерални фашизам и расизам у Србији. *Нова срјска йолийичка мисао*. Доступно на: <https://tinyurl.com/2b2aerпq>. Приступљено: 1. 9. 2025.
- Манойло, Андрей Викторович (2015). „Цветные” револуции и проблемы демонтажа политических режимов в меняющемся мире. *Вестник Московского государственного областного университета* (електронный журнал), 2: 1–14. Доступно на: <https://tinyurl.com/27nnhrwu>. Приступљено: 1. 9. 2025.
- Манойло, Андрей Викторович (2021б). Информационная война и новая политическая реальность (II). *Вестник Московского государственного областного университета* (електронный журнал), 2: 110–148. Доступно на: <https://tinyurl.com/293tr5g6>. Приступљено: 1. 9. 2025.
- Манойло, Андрей Викторович (2017). „Цветные” револуции как „отмычка для демократии”, *Гражданин. Выборы. Власть*, научно-аналитический журнал, 3: 142–154. Доступно на: <https://tinyurl.com/2ddрсаou>. Приступљено: 1. 9. 2025.
- Маринковић Савовић, Гордана (2025). Ово више није протест – ово је почетак слободe, *Двери*, 15. август 2025. Доступно на: <https://sn.rs/yxzvi>. Приступљено: 1. 9. 2025.
- Медведев, Иван Александрович (2019). Молодежь и „цветные револуции”: тенденции взаимодействия в современном обществе. *Гуманитарный вестник*, Московский государственный технический университет им. Н. Э. Баумана, 6: 1–14. Доступно на: <https://tinyurl.com/237kbn8п>. Приступљено: 1. 9. 2025.
- Микашиновић, Бранко (2025). Припреме за обојену револуцију у Србији трајале су годинама. Интервју с Грегори Коплијем. *Политика*, 29. март 2025. Доступно на: <http://skr.rs/z0гН>. Приступљено: 15. 4. 2025.
- Нова срјска йолийичка мисао* (2025). Истраживања јавног мњења: Србија, март 2025. 18. април 2025. Доступно на: <https://sn.rs/91уог>. Приступљено: 25. 4. 2025.

- Новосћи онлајн* (2024). Нацистички програм опозиције: јахање политичких неистомишљеника! 25. децембар 2024. Доступно на: <https://sn.rs/43331>. Приступљено: 30. 1. 2025.
- Павловић, Бранко (2025). Студентски захтеви. *РТ Балкан*, 7. фебруар 2025. Доступно на: <https://sn.rs/ib3uo>. Приступљено: 1. 9. 2025.
- Парезановић, Марко (2013а). Обојене револуције у вртлогу прекомпоновања међународних политичких односа. *Нова српска њолиџичка мисао*, 24. фебруар 2013. Доступно на: <https://sn.rs/un72a>. Приступљено: 1. 9. 2025.
- Парламентарни избори у Србији 2023. (2023). *Википедија. Слободна енциклопедија*, на српском. Доступно на: <https://sn.rs/j8cet>. Приступљено: 1. 9. 2025.
- Полиџика* (2023). Мајћ: Није нормално да људи са основном школом сваке године иду на летовање (видео). *Полиџика*, 11. новембар 2023. Доступно на: <https://sn.rs/wc46k>. Приступљено: 1. 4. 2025.
- Политика (2025а). Блокатори кренули у јуриш на полицију. *Полиџика*, 28. јуни 2025. Доступно на: <http://skg.rs/z0j9>. Приступљено: 1. 9. 2025.
- Политика (2025б). Вучић у обиласку радова на мосту на Дунаву у оквиру Фрушкогорског коридора. *Полиџика*, 12. јули 2025. Доступно на: <http://skg.rs/z0oF>. Приступљено: 1. 9. 2025.
- Политика (2025в). Председник Вучић у „Хит твиту”: Неће доћи до грађанског рата и сукоба у Србији. *Полиџика*, 20. јули 2025. Доступно на: <http://skg.rs/z0Cw>. Приступљено: 1. 9. 2025.
- Православље (2025). *Православље – подкаст Архиепископије београдско-карловачке. Информативна служба Српске Православне Цркве*, 21. мај 2025. Доступно на: <https://sn.rs/xkpiq>. Приступљено: 1. 6. 2025.
- РИА Новости (2025а). Вулин: Србија захвална руским службама на помоћи у борби против обојене револуције. *РТ Балкан*, 21. март 2025. Доступно на: <https://sn.rs/1xplj>. Приступљено: 1. 4. 2025.
- РИА Новости (2025б). Лавров: Русија се нада да Запад неће извести обојену револуцију у Србији. *Полиџика*, 30. јуни 2025. Доступно на: <http://skg.rs/z0jp>. Приступљено: 15. 7. 2025.
- РИА Новости (2025в). Руски амбасадор о протестима: Запад је од почетка био умешан у кризу у Србији. *РТ Балкан*, 23. август 2025. Доступно на: <https://tinyurl.com/unwkrdbc>. Приступљено: 1. 9. 2025.
- РТ Балкан (2025а). Кремљ: Могући трагови обојене револуције у Србији, имамо поверења у Београд. *РТ Балкан*, 30. јун 2025. Доступно на: <https://tinyurl.com/2dzjwo5>. Приступљено: 15. 6. 2025.
- РТ Балкан (2025б). Вучић о протестима: ЕУ више неће моћи да се понаша лицемерно, све време хоће насиље. *РТ Балкан*, 14. август 2025. Доступно на: <https://tinyurl.com/284s6fcu>. Приступљено: 1. 9. 2025.
- РТ Балкан (2025в). Боцан-Харченко: Протести у Србији попримили карактер „обојене револуције”. *РТ Балкан*, 20. август 2025. Доступно на: <https://tinyurl.com/yszqtteo>. Приступљено: 1. 9. 2025.
- РТ Балкан (2025г). Сијарто: ЕУ покушава да свргне власти у Мађарској, Србији и Словачкој. *РТ Балкан*, 21. август 2025. Доступно на: <https://sn.rs/ejр7x>. Приступљено: 1. 9. 2025.
- РТ Балкан (2025д). Амбасадор Русије открио зашто Запад жели да увуче Србију у НАТО. *РТ Балкан*, 24. август 2025. Доступно на: <https://sn.rs/ofz3w>. Приступљено: 1. 9. 2025.
- РТ Балкан (2025ђ). СВР: Европска унија спрема „српски Мајдан”. *РТ Балкан*, 15. септембар 2025. Доступно на: <https://sn.rs/utbhv>. Приступљено: 25. 9. 2025.
- РТ Балкан (2025е). Путин: Неки у ЕУ хоће обојену револуцију, омладина родољубива, револуционарне промене, а не преврат. *РТ Балкан*, 2. октобар 2025. Доступно на: <https://sn.rs/jkilj>. Приступљено: 15. 10. 2025.
- Симић, Јованка (2025). Интервју – Трамп разуме да рат против Русије не може да се добије: Мишел Колон, белгијски новинар и есејиста. *Вечерње новосћи*, 16. март 2025. Доступно на: <http://skg.rs/z0J7>. Приступљено: 25. 3. 2025.

- Смајловић, Лљилана (2025). „Релативизација” о паду надстрешнице: Ухапшени инжењери су колатерална жртва, интервју с професором Грађевинског факултета у Београду и судским вештаком Ненадом Иванишевићем. *Релативизација*, РТ Балкан, 5. јун 2025. Доступно на: <https://tinyurl.com/yk7hw7sy>. Приступљено: 1. 9. 2025.
- Соловей, Валерий Дмитриевич (2011). „Цветные революции” и Россия. *Сравнительная политика*, II, 1(3): 33–43. Доступно на: <https://tinyurl.com/29a59ot9>. Приступљено: 1. 9. 2025.
- Стојичевић, Слободан (2025). Интервју: Hrvati i Vošnjaci će vojno napasti Republiku Srpsku!, *HelmCast*, 8. октобар 2025. Доступно на: <https://sn.rs/7autr>. Приступљено: 15. 10. 2025.
- Тлепцок, Руслан Асланович (2019). „Цветные революции”: теоретический концепт и политическая практика. *Вестник Адыгейского государственного университета*, выпуск 4 (249): 60–71. Доступно на: <https://tinyurl.com/29qbort3>. Приступљено: 15. 4. 2025.
- Трифковић, Срђа (2025). Куга на обе ваше куће! *Нови сџангарг*, 12. септембар 2025. Доступно на: <https://sn.rs/r8is1>. Приступљено: 1. 10. 2025.
- Ћирјаковић, Зоран (2025). Маже ли се обојена револуција на палачинке? *Нејисмени ђавољи адвокати* (ауторов блог), 4. јануар 2025. Доступно на: <http://skr.rs/z0VB6>. Приступљено: 1. 9. 2025.
- Чаевич, Александр Владимирович (2020). Технологии „цветных революций” и национальная безопасность России. *Теории и проблемы политических исследований*, IX(1A): 14–20. Доступно на: <https://tinyurl.com/2y2dc93n>. Приступљено: 1. 9. 2025.
- Шварм, Филип и Радослав Тебић (2015). *Коначни обрачун*: документарни филм о Петом октобру или како је срушен Милошевић, продукција *Време*, 2010, дагум постављања: 25. фебруар 2015. Доступно на: <https://sn.rs/v8ec7>. Приступљено: 1. 9. 2025.
- Шуваковић, Урош (2025a). Гостовање у ТВ емисији *Info jutro*, „Огроман novac uložen u rušenje Srbije!”, *TV Informer*, 16. август 2025. Youtube. Доступно на: <https://sn.rs/lm27h>. Приступљено: 1. 9. 2025.
- Шуваковић, Урош (2025b). Гостовање у ТВ емисији *Info jutro*, „Zapad želi da opet padne srpska krv”, *TV Informer*, 5. октобар 2025. Youtube. Доступно на: <https://sn.rs/r2z6g>. Приступљено: 10. 10. 2025.
- 24 sedam (2025). Grčka nije više prvi izbor Srba za putovanje u inostranstvo. *24 sedam*, 17. јануар 2025. Доступно на: <https://sn.rs/33rh7>. Приступљено: 1. 9. 2025.
- Antena M* (2025). Bešlin: Porfirije na tacni Putinu posluživao suverene države Srbiju, BiH i Crnu Goru. *Antena M*, 26. април 2025. Доступно на: <https://sn.rs/kod8x>; пренето у: *Autonomija info*, 26. април 2025. Доступно на: <https://sn.rs/lb6g2>. Приступљено: 30. 4. 2025.
- Antić, Čedomir (2025a). Ko raspiruje tenzije u društvu? Euronews Jutro, *Euronews.Serbia*, 15. август 2025. Доступно на: <https://sn.rs/jd0p7>. Приступљено: 1. 9. 2025.
- Antić, Čedomir (2025b). Škole kao politički poligon. Uranak1, *K1 Televizija*. 1. септембар 2025. Доступно на: <https://sn.rs/77yuf>. Приступљено: 15. 9. 2025.
- AP (2021). Srbija i Rusija u zajedničkoj borbi protiv „obojenih revolucija”, *NI*, Beograd, 3. децембар 2021. Доступно на: <https://sn.rs/qactx>. Приступљено: 1. 3. 2025.
- В. В. (2025). Studenti su snaga i budućnost ove države – i moraju da se slušaju. *Vreme*, 2. новембар 2025. Доступно на: <https://sn.rs/96lcb>. Приступљено: 15. 11. 2025.
- Beta (2025a). Корупција расте, а Србија наставља да пада на rang listi indeksa percepcije корупције. *NI*, 11. фебруар 2025. Доступно на: <https://sn.rs/6issu>. Приступљено: 1. 9. 2025.
- Beta (2025b). Studenti: Nenadležni student se sastao sa nenadležnom predmetnom institucijom. *Danas*, 28. фебруар 2025. Доступно на: <https://sn.rs/ruw1x>. Приступљено: 1. 9. 2025.
- Beta, FoNet (2025). Vučić: Pobili smo blokadere, gotovo je – prohuјalo sa vihorom. *NI Beograd*, 12. јул 2025. Доступно на: <http://skr.rs/z0ov>. Приступљено: 1. 9. 2025.
- Blic* (2000). 14. мај 2000.
- Blic* (2000). 17. јун 2000.
- Bowes, Chay (2025). War in the shadows: Serbia. *RT*, Мај 19, 2025. Доступно на: <https://sn.rs/aslm6>. Приступљено: 1. 6. 2025.

- Bowes, Chay (2024). Твитер налог @BowesChay, Aug 20, 2024. Доступно на: <http://skr.rs/z0Ja>. Приступљено: 10. 9. 2025.
- Brkić, Miša (2025). Socijala neće oboriti režim. *Danas*, 26. maj 2025. Доступно на: <https://sn.rs/vu8ca>. Приступљено: 1. 9. 2025.
- Bubnjević, Slobodan (2025). „Istorijska istina”. *Autonomija info*, 2. novembar 2025. Доступно на: <https://sn.rs/c016t>. Приступљено: 15. 9. 2025.
- Bursać, Dragan (2025). Porfirije, duhovnik ruske sekte i pljuvač srpske mladosti! *Radio Sarajevo*, 23. April 2025. Доступно на: <https://sn.rs/0torf>. Приступљено: 1. 6. 2025.
- Bursać, Dragan (2024). Srbijo, ako vam litijaši dođu na vlast, džaba ste krečili. *CdM*, 25. decembar 2024. Доступно на: <https://sn.rs/69u3o>. Приступљено: 15. 4. 2025.
- Cohen, Roger (2000). Who Really Brought Down Milosevic? *New York Times Magazine*, 26 November 2000. Доступно на: <https://sn.rs/ldfmq>. Приступљено: 1. 9. 2025.
- Crta (2025). Stavovi građana Srbije o protestima i blokadama fakulteta. *Crta*, 19. februar 2025. Доступно на: <https://sn.rs/kams4>. Приступљено: 1. 3. 2025.
- Čavoški, Kosta (2025). Intervju: Kosta Čavoški – 1968. su studenti odlučivali, danas ih vode mentori iz senke. *Balkan info*, 11. 7. 2025. YouTube. Доступно на: <http://skr.rs/z0BP>. Приступљено: 1. 9. 2025.
- Čongradin, Snežana (2025a). Patrijarh SPC je jedan izuzetan lik, bog mu je Vučić. *Danas*, 25. april 2025. Доступно на: <https://sn.rs/f45op>. Приступљено: 1. 9. 2025.
- Čongradin, Snežana (2025b). Dušan Lj. Milenković o istraživanjima da Vučić ubedljivo gubi izbore: Studentska lista je sunami koji čisti političku scenu. *Danas*, 18. juli 2025. Доступно на: <https://sn.rs/wxaar>. Приступљено: 19. 2025.
- Čongradin, Snežana (2025c). Vučić pada kao kruška. *Danas*, 18. juli 2025. Доступно на: <https://sn.rs/pm49u>. Приступљено: 1. 9. 2025.
- Čongradin, Snežana (2025d). Da su sutra izbori, studenti bi „pokosili” Vučića: Ko je najpoželjniji kandidat na studentskoj listi? *Danas*, 17. juli 2025. Доступно на: <https://sn.rs/nltm0>. Приступљено: 1. 9. 2025.
- Čvorović, Vojkan (2025). Za razliku od ćacija, neutralce – ne razumemo. *Danas*, 13. oktobra 2025. Доступно на: <https://sn.rs/3noku>. Приступљено: 1. 11. 2025.
- Danas* (2025). Слика насловнице: <https://sn.rs/elli>; чланак: Aleksandra Ćuk: Svako normalan je uz studente: „Putujuće pozorište” od „Hrama” do „Ateljea 212”, *Danas*, 11. februar 2025. Доступно на: <https://sn.rs/9841e>. Приступљено: 1. 9. 2025.
- Danas* (Redakcija) (2025). Nedelja kakvu Srbija ne ramti: Pucnji i požar u Ćacilendu, šamar iz Evrope i blesak svetla iz Novog Pazara. (Redakcijski komentar), *Danas*, 25. oktobar 2025. Доступно на: <https://sn.rs/byo2y>. Приступљено: 1. 11. 2025.
- Dikić, Aleksandar (2025a). Patrijarh Porfirije je „izašao iz ormara”. *Danas*, 26. april 2025. Доступно на: <https://sn.rs/gfa3z>. Приступљено: 1. 9. 2025.
- Dikić, Aleksandar (2025b). Na jednoj strani je „ćacilend”, na drugoj strani su oblakoderi. *Danas*, 10. avgust 2025. Доступно на: <http://skr.rs/z09b>. Приступљено: 1. 9. 2025.
- Diković, Jelena (2025). Kosjerić ispružio Vučića: Dnevnik Jelene Diković. *Danas*, 14. juni 2025. Доступно на: <https://sn.rs/b1yw5>. Приступљено: 1. 9. 2025.
- Divjak, Slobodan (2025). Ćacilend i amputirana savest, *Danas*, 12. novembar. Доступно на: <https://sn.rs/j452h>. Приступљено: 15. 11. 2025.
- Drašković, Darko (2025). „Ćacilend”, rasistički antirasizam i autorasizam. *Opseg*, 27. mart 2025. Доступно на: <https://sn.rs/dcqhu>. Приступљено: 15. 4. 2025.
- Đorđević, Tatjana (2025). Dubravka Stojanović: Studenti su pokrenuli lavinu. *Novosti*, 7. januar 2025. Доступно на: <https://sn.rs/cd50e>. Приступљено: 1. 9. 2025.
- Ekira politike (2025). Vučićev veliki intervju za Informer TV: Ne mogu da me zaustave, jedino da me ubiju. *Informer*, 12. septembar 2025. Доступно на: <https://sn.rs/pgx2k>. Приступљено: 1. 9. 2025.
- FoNet (2025). Osude nasilja nad studentima Pravnog fakulteta, *Vreme*, 14. januar 2025. Доступно на: <https://sn.rs/z9raj>. Приступљено: 1. 9. 2025.

- FoNet (2024a). Završen plenum studenata u Rektoratu Univerziteta u Beogradu, izglasano nekoliko zahteva. *Danas*, 29. novembar 2024. Dostupno na: <https://sn.rs/iogva>. Pristupljeno: 1. 9. 2025.
- FoNet (2024b). Branko Kovačević: Nama naša deca drže čas. *Danas*, 5. decembar 2025. Dostupno na: <https://sn.rs/7zxwg>. Pristupljeno: 1. 9. 2025.
- Globalno (2025). Političko lice Srbije: Da li se studenti u blokadi spremaju za izbore? Kad je kraj krize?, Globalno, *BN televizija*, Youtube, 30. april 2025. Dostupno na: <https://sn.rs/2zrv1>. Pristupljeno: 1. 9. 2025.
- Grbić, Filip (2025). Filip Grbić u prelistavanju štampe. Euronews Jutro. *Euronews Serbia*, 13. avgust 2025. Dostupno na: <https://sn.rs/ri7k5>. Pristupljeno: 1. 9. 2025.
- Gruhonjić Dinko (2025a). Profesorica Marija Vasić – junakinja našeg doba. *Autonomija info*, 17. maj 2025. Dostupno na: <https://sn.rs/og5sz>. Pristupljeno: 1. 9. 2025.
- Gruhonjić, Dinko (2025b). Murali ratnim zločincima su Vučićev državni grb. *Radio Sarajevo*, 27. jul 2025. Dostupno na: <https://sn.rs/njz3c>. Pristupljeno: 1. 9. 2025.
- Hofmeister, Karin Roginer (2025). Ko je sada plaćenik? SPC protiv „naše dece”, *Peščanik*, 12. juli 2025. Dostupno na: <http://skr.rs/z0ou>. Pristupljeno: 25. 7. 2025.
- Ilić, Dejan (2025a). Padaj silo i nepravdo. *Peščanik*, 14. mart 2025. Dostupno na: <https://sn.rs/ny17i>. Pristupljeno: 10. 4. 2025.
- Ilić, Dejan (2025b). Virus izdaje. *Peščanik*, 22. avgust 2025. Dostupno na: <https://sn.rs/fmk1y>. Pristupljeno: 10. 9. 2025.
- Ilić, Saša (2025). Urbanista noćne more. *Peščanik*, 21. maj 2025. Dostupno na: <https://sn.rs/saw6n>. Pristupljeno: 1. 9. 2025.
- Ilić, Vladimir (2001). Između Evrope i retradicionalizacije – narodni pokret „Otpor”. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava. Dostupno na: <https://sn.rs/eylrh>. Pristupljeno: 1. 9. 2025.
- Instagram (2025). Pobunitese. 3. mart 2025. Dostupno na: <https://sn.rs/io86e>. Pristupljeno: 15. 3. 2025.
- Israel, Jared (2000). Otpor is an American Tragedy. *Emperor’s Clothes*, August 9. Dostupno na: <https://sn.rs/2m87y>. Pristupljeno: 1. 9. 2025.
- Ivanji, Andrej (2024). Da li verujete u vanzemaljce? *Vreme*, 3. januar 2024. Dostupno na: <https://sn.rs/46a2l>. Pristupljeno: 15. 4. 2025.
- Ješić, Goran (JPJ-193) (2024). „Tebe niko ništa nije pitao” je jako duboka politička poruka: Goran Ješić. Još podkast jedan, JPJ-193, Youtube.com, 26. decembar 2024. Dostupno na: <https://sn.rs/h05rt>. Pristupljeno: 15. 4. 2025.
- Jovanović, Viktorija (2025). Na sceni 17 glumaca podiglo indeks u znak podrške studentima, a pogledajte kako je Nenad Jezdić reagovao: Glumca kritikuju zbog ovog poteza. *Nova.rs*, 5. oktobar 2025. Dostupno na: <https://sn.rs/xhpud>. Pristupljeno: 1. 9. 2025.
- Karabeg, Omer (2025). Da li je uzdrman Porfirijev tron zbog „obojene revolucije”? *Slobodna Evropa*, 18. maj 2025. Dostupno na: <http://skr.rs/z0j5>. Pristupljeno: 25. 5. 2025.
- Kišjuhas, Aleksej (2025). Revolucija, pa šta? *Danas*, 3. avgust 2025. Dostupno na: <http://skr.rs/z0Au>. Pristupljeno: 15. 8. 2025.
- Komireddi, Kapil (2025). The West needs this embattled Trump ally to succeed. *New York Post*, Aug. 24, 2025. Dostupno na: <https://sn.rs/c579g>. Pristupljeno: 15. 5. 2025.
- Koprivica, Jelena (2025). Svetislav Basara: Nema bolje reklame za bezbožništvo od Irineja i Porfirija. *Nova.rs*, 30. april 2025. Dostupno na: <https://sn.rs/hyjwf>. Pristupljeno: 15. 4. 2025.
- Krstić, Nikola (2025). Poslednji zov gospodara. *Danas*, 21. januar 2025. Dostupno na: <https://sn.rs/f6035>. Pristupljeno: 10. 6. 2025.
- KTV (2025). *Bez ustručavanja* – Biljana Lukić: Vučić se vratio u trbuh Vojislava Šešelja! *Bez Cenzure*, KTV televizija, 5. jul 2025. Youtube.com. Dostupno na: <http://skr.rs/z0Cy>. Pristupljeno: 1. 9. 2025.
- Kulačin, Nenad (2025a). Nema više „ALI”. *Danas*, 13. maj 2025. Dostupno na: <https://sn.rs/1mzpx>. Pristupljeno: 1. 9. 2025.

- Kulačin, Nenad (2025b). Budi sada „neutralan”. *Danas*, 7. oktobar 2025. Dostupno na: <https://sn.rs/811sg>. Pristupljeno: 1. 9. 2025.
- Kurir Web (2025). Naručilac nepostojeća fondacija, jedan zaposleni ispitaio 1.500 ljudi metodom „licem u lice”? Da li bi bilo ko mogao da poveruje ovakvom „istraživanju”? *Kurir*, 17. juli 2025. Dostupno na: <https://sn.rs/tfc36>. Pristupljeno: 1. 9. 2025.
- Lukač, Jasmina (2025). Može li rektor Đokić da bude lider srpske opozicije? *Danas*, 22. juli 2025, Dostupno na: <http://skr.rs/z0WI>. Pristupljeno: 1. 9. 2025.
- Marković, Bratislav Braca (2025). Kamo dalje, Prvoslave Periću?. *Danas*, 10. maj 2025. Dostupno na: <https://sn.rs/w2dsb>. Pristupljeno: 10. 5. 2025.
- Marković, Goran (2019). Pevač bez sluha (jedna karijera). *Peščanik*, 18. oktobar 2019. Dostupno na: <https://sn.rs/w17no>. Pristupljeno: 1. 9. 2025.
- Marković, Goran (2020a). Tetovirane obrve. *Peščanik*, 29. januar 2020. Dostupno na: <https://sn.rs/14yb8>. Pristupljeno: 1. 9. 2025.
- Marković, Goran (2020b). Misterija Vulin. *Peščanik*, 20. februar 2020. Dostupno na: <https://sn.rs/ilmq0>. Pristupljeno: 1. 9. 2025.
- Marković, Tomislav (2025a). Ograđivanje zatvorskim zidinama, licemerjem i ćutanjem. *Nomad.ba*, 21. mart 2025. Dostupno na: <https://sn.rs/8217u>. Pristupljeno: 1. 9. 2025.
- Marković, Tomislav (2025b). Velika rasprodaja glasova. *Nomad.ba*, 17. jun 2025. Dostupno na: <https://sn.rs/svaky>. Pristupljeno: 1. 9. 2025.
- Marković, Tomislav (2025c). Ćacilend, Velika Srbija u malom: Prvo robiju sinove, potom se rugaju majkama. *AntenaM*, 10. novembar 2025. Dostupno na: <https://sn.rs/g09u8>. Pristupljeno: 1. 9. 2025.
- Mediji (2025). Parandilovićev lažni student udario na Nenada Jezdića: Razlog banalan – nije podržao blokadere, B92, 7. oktobar 2025. Dostupno na: <https://sn.rs/1lrf6>. Pristupljeno: 20. 10. 2025.
- Miladinović, Zorica (2025). Šta je Dragana Sotirovski, koja se sada „brani ćutanjem”, prethodno za *Danas* rekla o slučaju zbog kojeg je uhapšena? *Danas*, 24. februar 2025. Dostupno na: <https://sn.rs/82821>. Pristupljeno: 1. 9. 2025.
- Miladinović, Zorica (2022). Koliko apartmana ima gradonačelnica Niša. *Danas*, 11. januar 2022. Dostupno na: <https://sn.rs/zo54r>. Pristupljeno: 1. 9. 2025.
- Milenković, Ivan (2025a). „Zašto tek sad i kako dalje?”. *Vreme*, 16. jul 2025. Dostupno na: <https://sn.rs/uebra>. Pristupljeno: 1. 9. 2025.
- Milenković, Ivan (2025b). Biće izbora, biće krađe, ali od Vučića ništa ne zavisi. *Vreme*, 1. septembar 2025. Dostupno na: <https://sn.rs/xegzo>. Pristupljeno: 1. 9. 2025.
- Milošević, Milana (2025). Dačić: „Znamo za šta im treba Pionirski park”, *Nedeljnik*, 25. maj 2025. Dostupno na: <https://sn.rs/t5lo9>. Pristupljeno: 1. 9. 2025.
- Mirković, Jelena (2025a). Naša budućnost su studenti i odlazak Rio Tinta: U Loznici studentski, ali – i antilitijumski protest, *NI*, 9. maj 2025. Dostupno na: <https://sn.rs/okash>. Pristupljeno: 20. 5. 2025.
- Mirković, Jelena (2025b). Krštena prva epizoda podkasta SPC, a u njoj o studentima i obojenoj revoluciji, *NI Srbija*, 23. maj 2025. Dostupno na: <http://skr.rs/z00j>. Pristupljeno: 1. 6. 2025.
- Mitrović, Peđa (2025). Zato nikada više neće dobiti izbore u Srbiji. *Danas*, 17. juli 2025. Dostupno na: <https://sn.rs/9vuro>. Pristupljeno: 1. 9. 2025.
- N. V. O. (2024). „Prvi zahtev nije ispunjen”: Studenti objavili šta nedostaje od dokumentacije i zašto vlast nije u pravu. *NI*, 26. decembar 2024. Dostupno na: <https://sn.rs/4kb08>. Pristupljeno: 15. 1. 2025.
- NI (2024). Đorđe Stanković o Sotirovski: Zovu je „komšinica” jer navodno ima mnogo stanova, tužilaštvo mora da ispita. *NI Beograd*, 24. septembar 2024. Dostupno na: <https://sn.rs/naqzt>. Pristupljeno: 1. 9. 2025.
- NI (2025a). Patrijarh Porfirije se Putinu žalio na obojenu revoluciju u Srbiji: Kako je izgledao seo razgovor. *NI*, 22. april, Dostupno na: <https://sn.rs/rq914>. Pristupljeno: 1. 10. 2025.

- N1 (2025b). Vesna Čipčić: Zabranila bih ljudima preko 65 godina da glasaju. *Danas*, 4. januar 2025. Доступно на: <https://sn.rs/bqfgu>. Приступљено: 1. 9. 2025.
- N1 (2025c). Biljana Lukić: Režim izvršio teroristički napad na svoje građane, ovo je „nadmrešnica 2.0”, N1, 17. mart 2025, *Youtube.com*. Доступно на: <http://skr.rs/z0CV>. Приступљено: 1. 9. 2025.
- N1 (2025c1). Beljanski: Studentski protesti su najpozitivnija stvar u Evropi. *N1 Srbija*, 15. maj 2025. Доступно на: <https://sn.rs/f2slu>. Приступљено: 1. 6. 2025.
- N1 (2025d). Jovo Bakić: Faza dinstanja je gotova, sada gržimo i mi i sunce. *N1 Beograd*, 15. jul 2025. Доступно на: <https://sn.rs/qxca1>. Приступљено: 1. 9. 2025.
- Nedeljnik (2025). Zahvaljujući studentima 15. marta izbegnuta tragedija: Nastavnici, istraživači i saradnici sa Filozofskog osudili nasilje nad građanima. *Nedeljnik.rs*, 25. mart 2025. Доступно на: <https://sn.rs/eoayw>. Приступљено: 1. 9. 2025.
- Nikolić, Bratislav (2025a). Intervju: Radmila Petrović, pesnikinja: Ako je jezik oruđe, onda je pesnikinja ona koja ga iznova oštri. *Vreme*, 16. jul 2025. Доступно на: <http://skr.rs/z0hQ>. Приступљено: 31. 7. 2025.
- Nikolić, Maja (2025b). Dijana Hrka protiv mašinerije: Na zahteve jedne majke odgovaraju pesmom Bajе Malog Knindže. *N1*, 3. novembar 2025. Доступно на: <https://sn.rs/9t6a1>. Приступљено: 15. 11. 2025.
- Nova S (2024a) Vučić gradi ovo društvo na mržnji između nas i njih – Prof. dr Biljana Stojković, *Nova S*, 16. decembar 2024, *Youtube.com*. Доступно на: <https://sn.rs/kwqha>. Приступљено: 1. 9. 2025.
- Nova S (2024b). Studenti ovaj sistem lome kao dete zvečku – Biljana Lukić. *Nova S*, 31. decembar 2024, *Youtube.com*. Доступно на: <http://skr.rs/z0Cх>. Приступљено: 1. 9. 2025.
- Nova S (2025). Biljana Lukić: Studenti-oslobodioci izvode revoluciju bez ispaljenog metka. *NovaS*, 15. 2. 2025, *Youtube.com*. Доступно на: <http://skr.rs/z0CZ>. Приступљено: 1. 9. 2025.
- Novaković, David (2025). S one strane zvučnog tora. *Opseg*, 20. mart 2025. Доступно на: <https://sn.rs/0p312>. Приступљено: 15. 4. 2025.
- Paragraf (2025). Prosečna mesečna zarada po zaposlenom u Republici Srbiji (2000–2025), *Paragraf*. Доступно на: <https://sn.rs/vbpie>. Приступљено: 10. 9. 2025.
- Pavlović, Dragan (2025). Dosada: uzroci protesta u Srbiji (2024–2025). *ResearchGate*, March 2025. Доступно на: <http://skr.rs/z0Wo>. Приступљено: 15. 4. 2025.
- Petrović, Draža (2025). Nenad Jezdić – ili jesi ili nisi. *N1*, 10. oktobar 2025. Доступно на: <https://sn.rs/jajdu>. Приступљено: 1. 9. 2025.
- Petrović, Zorica D. (2025a). Oda našoj Deci svetlosti, istine i ljubavi. *Danas*, 19. juni 2025, Доступно на: <https://sn.rs/1cn1x>. Приступљено: 1. 9. 2025.
- Popović, Srdja and Mladen Joksic (2013). Why Dictators Don't Like Jokes. *Foreign Policy*, April 5, 2013. Доступно на: <https://sn.rs/keq5u>. Приступљено: 1. 4. 2025.
- Preradović, Zoran (2025). Vidovdan – Vučićev sudar sa normalnošću. *Radar*, 26. juni 2025. Доступно на: <http://skr.rs/z0jA>. Приступљено: 1. 9. 2025.
- Protić Milan (2025a). Studentski plan delovanja – wishful thinking ili na vrbi svirala. *Danas*, 17. maj 2025. Доступно на: <https://sn.rs/7cj6p>. Приступљено: 1. 9. 2025.
- Protić, Milan (2025b). A šta smo očekivali? *Danas*, 14. juni 2025. Доступно на: <https://sn.rs/zeqdi>. Приступљено: 1. 9. 2025.
- Radosavljević, Radmila (2025). Intervju Goran Marković: „Nisi nadležan” je rečenica koja ga je porazila i od koje se nije oporavio. *Danas*, 14. juni 2025. Доступно на: <https://sn.rs/tlahw>. Приступљено: 1. 9. 2025.
- Radovanović, Vojin (2025b). „To što ja mislim, nije za javnost”: Jovo Bakić o tvrdnjama studentata u „Čacilendu” da će biti žrtve napada na Vidovdan. *Danas*, 15. juni 2025. Доступно на: <https://sn.rs/zxbds>. Приступљено: 1. 9. 2025.
- Radovanović, Zoran (2025a). Lekar je ili čovek, ili naprednjak. *Danas*, 6. februar 2025, Доступно на: <https://sn.rs/rt2py>. Приступљено: 1. 9. 2025.

- Senate (1999). Prospects for Democracy in Yugoslavia. *Hearing of the European Affairs Subcommittee of the Senate Foreign Relations Committee*, July 29, 1999. Доступно на: <https://sn.rs/dn9hz>. Приступљено: 1. 9. 2025.
- Slapšak, Svetlana (2025). Kakisti. *Peščanik*, 21. juni 2025. Доступно на: <https://sn.rs/jix8t>. Приступљено: 1. 9. 2025.
- Stojadinović, Ljubodrag (2025). Hodočašće inoka Prvoslava. *Peščanik*, 25. april 2025. Доступно на: <https://sn.rs/cl4je>. Приступљено: 30. 4. 2025.
- Stojčić, Siniša (2025). Njega nije strah od Boga, nego od srpskih studenata. *Danas*, 29. april 2025. Доступно на: <https://sn.rs/tun3n>. Приступљено: 15. 5. 2025.
- Stojković, Biljana (2025). Vera ili empirija. *Peščanik*, 28. juli 2025. Доступно на: <https://sn.rs/55k33>. Приступљено: 1. 9. 2025.
- Stone, Roger (2025). Foreign Globalists Use Color Revolutions, Albanian Islamic Terror to Destabilize Serbia. *Stone Cold Truth*, Oct 27, 2025. Доступно на: <https://sn.rs/epdoj>. Приступљено: 1. 11. 2025.
- Škoro, Srđan (2025). Strategija hijena. *Glas javnosti*, 24. avgust 2025. Доступно на: <https://sn.rs/3maj1>. Приступљено: 1. 9. 2025.
- Tadić, Dejan (2021). Application of Colour Revolution Methodology in Contemporary Political Practice. *Наука и друштво*: часопис за друштvene науке, VIII(1): 56–81. Доступно на: <https://sn.rs/um6iq>. Приступљено: 1. 9. 2025.
- Tašković, Marko (2025). Šta građani misle o vlasti, opoziciji i studentima. *Blic*, 12. jun 2025. Доступно на: <https://sn.rs/gtasv>. Приступљено: 20. 6. 2025.
- Todorović, T. (2023). Imovina i primanja nižih funkcionera: Perišić najplaćeniji, Sotirovski vlasnica najviše nekretnina. *Južne vesti*, 5. april 2023. Доступно на: <https://sn.rs/dbuqm>. Приступљено: 1. 9. 2025.
- Valorizacija (2025). Valorizacija prema indeksu potrošačkih cena u Republici Srbiji (do 2011. godine prema indeksu cena na malo). *Cekos in*. Доступно на: <https://sn.rs/14xvg>. Приступљено: 1. 9. 2025.
- Vankovska, Biljana (2020). The Chimera of Colorful Revolution in Macedonia: Collective Action in the European Periphery. *Balkanologie* [Online], XV(12). Доступно на: <http://skr.rs/z0BN>. Приступљено: 25. 7. 2025.
- Vankovska, Biljana (2024). A Colored Revolution in Serbia: Once Again? *Biljana Vankovska* (blog), Dec 28, 2024. Доступно на: <http://skr.rs/z0BT>. Приступљено: 15. 7. 2025.
- Videnović, Ivan (2025). Profesore, Vučić nikada nije legalno izabran. *Danas*, 10. juli 2025. Доступно на: <https://sn.rs/gfdwr>. Приступљено: 25. 7. 2025.
- Vidojković, Marko (2025a). Bлагосloven bio Podkast SPC. *Danas*, 26. maj 2025. Доступно на: <https://sn.rs/gt3y2>. Приступљено: 10. 6. 2025.
- Vidojković, Marko (2025b). Vreme je za čišćenje. *Danas*, 5. novembar 2025. Доступно на: <https://sn.rs/gb6vy>. Приступљено: 15. 11. 2025.
- Vukelić, Milan (2025). Ispovest jednog srpskog ateiste: Zašto će mi Franja zauvek biti u srcu, a Porfirije više nikad. *Nova.rs*, 23. april 2025. Доступно на: <https://sn.rs/tb3ap>. Приступљено: 15. 5. 2025.
- WHR (2025). *The World Happiness Report*, Country: Serbia. Доступно на: <http://skr.rs/z062>. Приступљено: 1. 9. 2025.
- Živković, Milan (2025). „Šesti oktobar” se jedino računa kao pobeda. *Danas*, 21. maj 2025. Доступно на: <https://sn.rs/xo2s3>. Приступљено: 1. 9. 2025

IS A COLORED REVOLUTION UNDERWAY IN SERBIA IN 2025?

by

SLOBODAN ANTONIĆ
University of Belgrade
Faculty of Philosophy
Department of Sociology
Čika Ljubina 18–20, Belgrade, Serbia
santonice@f.bg.ac.rs
<https://orcid.org/0000-0002-5693-9952>

SUMMARY: We cannot yet give a definitive answer to the question of whether we are dealing with a colored revolution in Serbia today or not, since we are currently unable to have more reliable information about the actions of a foreign factor and the strength of its influence on the student-civic movement. However, the paper lists at least seven other characteristics of colored revolutions that we also recognize in the current protests in Serbia. This is still not enough for an indisputable classification, but it is enough to establish a hypothesis about the character of these protests. Of course, this social process, like others, is not historically closed – which is why social phenomena can surprise us with their unexpected movement or even a different character compared to the classification we have established. But the excitement and beauty of social sciences lies in these very unexpectedness and hiddenness, as true challenges to our theories and research tools. The issue of a colored revolution in Serbia in 2024/2025 represents just such an open challenge.

KEYWORDS: mass protests; social upheavals; electoral democracy; media manipulation; mass agitation

UDC 728.9(497.6)''18/19''
<https://doi.org/10.2298/ZMSDN2596579K>
ОРИГИНАЛНИ НАУЧНИ РАД
Примљен: 8. 4. 2025.
Прихваћен: 14. 4. 2025.

СОБРАШИЦЕ (ЧАРДАЧИЋИ) У СРБИЈИ И БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ У 19. И 20. ВЕКУ

ДУШКО Р. КУЗОВИЋ

Спортска академија Београд
Мајке Јевросиме 15, Београд, Србија
dusko.kuzovic@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-5191-7818>

САЖЕТАК: Собрашице су објекти грађени поред цркава током 19. и прве половине 20. века. Имале су велики значај у архитектури и друштвеном животу тек ослобођеног народа. Локација собрашица је у близини цркве, а њихов положај је одређивало неколико фактора: значај и бројност породице у локалној средини, допринос изградњи цркве, итд. При лоцирању собрашица није угрожавана зона потребна за функционисање цркве и одржавање светковина. Организационо, собрашице су једноставни објекти: сто са клупама са две или четири стране, са или без крова, са отвореним или делимично затвореним зидовима. Собрашице показују градитељску способност и ниво инжењерског знања Срба и оне су документ о сазревању заједнице и начинима како су превазилажени проблеми наталожени током турске окупације. У првој половини 20. века собрашице губе улогу, полако се урушавају и нестају.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: собрашице; родовске трпезе; чардак; традиционална архитектура Срба; вернакуларна архитектура Срба

УВОД

Собрашице су посебни облици традиционалне архитектуре Балкана. Састоје се од стола-трпезе око кога се налазе клупе. Сто и клупе могу бити ограђени, постављени на низак под или покривени. Такође, могу бити делом затворених зидова, приземни и на спрат. Могу имати и приземље и спрат за смештај људи, али и имати простор за смештај коња и

опреме у приземљу, а за људе на спрату. Могу бити специфично организовани са јавном чесмом у темељном зиду или приземљу.

Собрашице су грађене у близини православних црквених објеката, намењене боравку породица током верских празника. Боравак у њима могао је трајати од једног до неколико дана. Временом, развијено је неколико архитектонских концепција овог објекта, у зависности од величине породице, њене економске снаге и периода градње. Градња собрашица започета је у другој половини 18. века на простору западне Србије и источне Босне да би процват доживела у 19. веку. С развојем саобраћаја и изградњом путева лакше се путовало, па је дужи боравак поред црквених средишта постао све мање потребан. Другу улогу собрашица у комуникацији заједнице временом је умањила изградња школа и сеоских центара и, корак по корак, променила улогу окупљања поред цркве.

Примери објеката су прикупљени на терену из снимака надлежних завода за заштиту споменика културе, литературе, фото-документацијом архива и приватних збирки. Велики допринос познавању конструкције и улоге у јавном животу собрашица имају описи из литературе. Циљ рада је прикупити историјску документацију о собрашицама ради њихове архитектонске и урбанистичке анализе. Такође, још један важан циљ рада је презентовати документацију помоћу које је могуће разумети начине лоцирања објекта, избор конструкције, начин изградње објекта како би се могли једноставно и лако реконструисати. Посебно је битно потпуно разумевање начина размишљања и градитеља и наручиоца. Стога је потребно прикупити грађу која ће омогућити анализу локације, конструкције, употребљеног материјала, тесарских веза, занатских знања и употребљеног алата. Просторно, рад је ограничен на десну и леву обалу реке Дрине, односно простор западне Србије до реке Велике Мораве. На левој обали реке Дрине анализиран је уски појас од Фоче до ушћа Дрине у реку Саву.

ДОКУМЕНТАЦИЈА

Собрашице [Филиповић 1949/50, IV–V: 95–103]¹ или *чаргачићи* [Цвијић 1922, I: 381] могу бити један сто и две до четири клупе око њега или низ столова са клупама дуж њих. Сто и клупе постављени су под отвореним небом или под кровом. Служе за боравак породице и пријем гостију током верских празника или давања помена душама мртвих. Сваки имућнији сељак код цркве или манастира имао је своју собрашицу. Називи који се јављају за ову врсту објеката су: „соврашица”, „софа”², „софра (совра)”³

¹ Термин који Миленко Филиповић користи је „родовске трпезе”.

² Софа ф (ар), 1. тријем: уздигнути простор пред џамијом уз сами џамијски зид на коме се клања ако нема довољно мјеста у џамији; 2. наткривено или уздигнуто сједиште у башчи; хладњак – „ниже њих су два јаблана, / под њим је софа начињена” (М. X. III 216) [Škaljić 1966: 568].

³ Софра (совра, сопра) ф. (ар) трпеза, синија. – „Те једоше па софре дигоше” (Лорд 11)... „Под кулом су совре постављене”, „гди је сопра – ту је долибаша” (Вук II 460, I 466) [Škaljić 1966: 568].

„чардаци”,⁴ „ћелије”, „шатре”,⁵ „сенице”, „клубе”, „трпезара”, „колиба”, „клуба”, „кревет”. Објекти се називају различитим именима мада имају идентичну функцију и архитектуру.

Сабори су имали велики друштвени значај: на њима су се договарали послови и нису били организовани само на верске празнике. О значају сабора за друштвени живот говори Владимир Карић:

„Сабор није само маса богомољаца који су дошли да падну Богу на молитву, да траже опроштаја гресима и благодати радовима својим; ... Ови су сабори у неком погледу Србима оно, што старим Грцима беху олимпијске игре... Но, пре ослобођења од Турака на саборима су се у Србији вршили и послови много озбиљније природе и већег значаја, послови који су били од одсудног утицаја на будућност целога народа” [Карић 1997: 174–178].

Собрашице, поред улоге у животу породице током црквених празника, омогућавале су комуникацију са заједницом: удомљавале су чланове домаћинства или задруге, пружале коначиште и биле место пријема гостију. Архитектонски, показивале су снагу и друштвени ауторитет домаћинства. Биле су препорука за момке и девојке, као и слика друштвене вредности коју има домаћин.

Грађене су у непосредној близини цркава и манастира, као и остали објекти на окућници: од дрвета, камена и мало металних делова (шарке на вратима, браве, ексери, клинови, звекири). Архитектура објекта је једноставна и састоји се од једне просторије. Конструктивно су једноставне: на каменом темељу се налазе дрвени стубови (са укрућењем од косника) који носе хоризонталне греде и кров. Кров може бити двоводан или четвороводан. Јован Цвијић описује собрашице на следећи начин:

„Собрашице и чардаци су поглавито зградице западне Србије од Мораве до Дрине, а има их једино око цркава и манастира. Оне су од дрвене грађе, или као мале кућице, или само на високим сојама има кров; увек од једне просторије у чијој је средини велика совра а око ње клубе. Негде их, као у селу Бресници недалеко од Чачка, има у тако великом броју, да изгледају као шатре на вашарима. То су зградице сабора и народног весеља. Сваки имућнији сељак има код цркве или манастира своју собрашицу, у којој прима и гости сроднике и пријатеље о саборима (Скица с. 382)” [Цвијић 1922: 381].

На графици Владислава Тителбаха, *Сабор код манастира Каленић*, у позадини се виде густо постављене собрашице у близини цркве [Карић 1997: 115].

⁴ Чардак – ака м. (перс.) 1. лијепа, обично двоспратна, кућа, окружена башчама, дворца, лијетниковац. – „На чардаку, на високу, / крај џам пенџера” (нар. пј.); 2. дрвена зграда на стубовима. – „Чардак му је од тридес’т дирека” (Ф. Ј. II 367), „Над авлијом чардак од дрвета” (М. X. III 234); 3. у Србији споредна зграда или тријем. тур. чардак. перс. čartaq (čar-taq) „зграда на четири свода” (перс. čar „четири” + taq „свод, лук у градитељству”) [Škaljić 1966: 164].

⁵ Шатра ф. (перс.) наткривена тезга у облику шатора на вашарима [Škaljić 1966: 581].

Слика 1. Сабор код манастира Каленић (аутор Владислав Тителбах)

Кнез Милош Обреновић је 1859. године покренуо државну иницијативу за изградњу собрашица на сабориштима и вашариштима:

„...препоручити Попечитељствима Просвете и Внутрени дела, да се она постарају о томе, како да се при црквама удаљенима од села саграде по могућству кућице, где би се долазећи на богомољу народ од зла времена могао склонити” [Кнежевина Србија, 1859: 5280].

На планини Златибору велике територије су гравитирале месту где се налази црква, удаљености су биле велике, а боравак код цркве или вашаришта је трајао по неколико дана. Да не би спавао под отвореним небом, народ је почео да гради собрашице не чекајући државну наредбу: „Код цркава имућније породице имају своје чардачиће, шатре за мејанисање” [Мићић 1925: 426].

У селу Горња Добриња код Пожеге, поред сеоске цркве подигнуте су собрашице. То су објекти који су дрвеним стубовима уздигнути од земље. Стубови су, уједно, главни конструктивни скелет објекта, носе венчаницу на коју се наслања кров. Између стубова се налази ограда. Кров је двоводни (великог нагиба) и четвороводни (благог нагиба). Сви објекти су покривени дрвеном шиндром [Зотовић 1978, I: 199].

Слика 2. Собрашице у Горњој Добрињи [Пешић-Максимовић 1997, XXIX: 213–224]

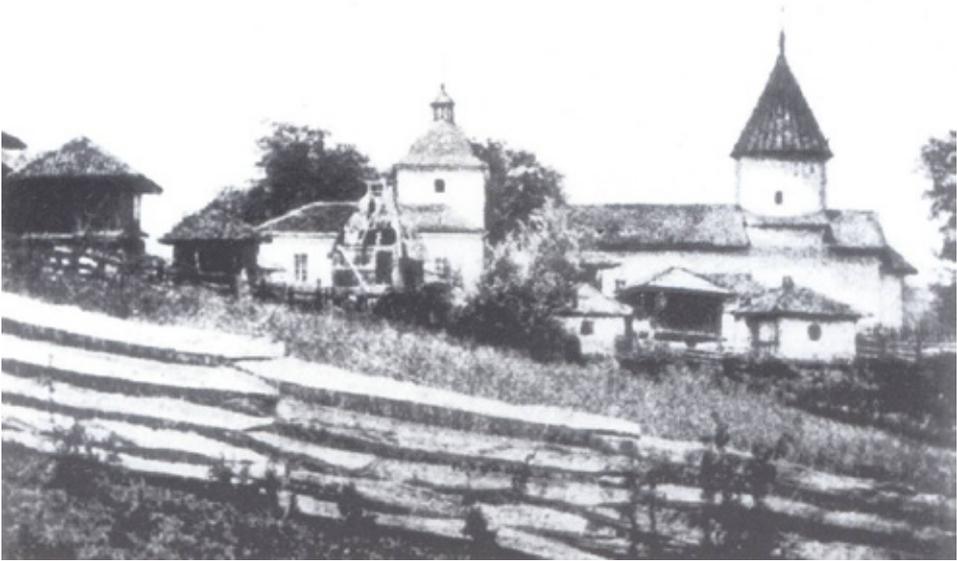
За собрашице у селу *Горња Добриња* Ото Дубослав Пирх, 1829. године, бележи:

„Црква је подигнута на једној отвореној узвишици, на главном путу, поред једног извора, који је познат са своје добре воде. Више чардака подигнути су унаоколо, да за време врућина, нарочито кад је слава цркве, могу послужити за ладовито склониште” [Пирх 2012: 139–143].

У селу *Каран* поред Ужица, Јован Цвијић је забележио собрашице око цркве. Саграђене су ван црквеног дворишта на површини намењеној за саборе. То су правоугаони објекти на дрвеним стубовима уздигнути од земље. Дрвени стубови су основна конструктивна структура. До пола висине стубови су затворени хоризонталним талпама или вертикално нанизаним даскама. Поједини објекти имају у целости затворене зидове. Кров је четвороводан, веома великог нагиба, покривен шиндром. Кровови малог нагиба покривени су ћерамидом [Цвијић 1922: 311].

У *Подибру* и *Гокчаници* забележена је собрашица („шатра”) у дворишту куће:

„У истом селу, у дворишту Аксентија Пандрца, поред куће и зграда и салаша, има мала зграда коју зову „шатра”. То је зграда на ниским темељима од сухозидине, с подом од земље. Унутра има дугачак и узан сто и клупе. Ограђена је оградом од дасака високом један

Слика 3. Собрашице у Карану

метар. Остали део до крова је отворен. Кров је на две воде и покривен је даском. Шатра има улогу сенице (хладњака)” [Павловић 1948: 28].

У селу *Дуб*, поред Бајине Баште, Феликс Каниц 1858–1860, забележио је собрашице покривене лубом:

„Да бисмо поштедели коње, стрмим путем ка Дубу спуштали смо се углавном пешице. Око тамошње дрвене црквице, која се налази у једној шумовитој удолини, стајале су корама дрвета покривене софре, спремљене за дочек побожних верника из целе околине, који се овде окупљају на сабору о Спасовдану” [Каниц 1986, II: 545].

У селу *Дуб* код Бајине Баште, протојереј је 1858. молио начелство да му одобри увођење додатог пореза ради поправке дрвене цркве која је толико била *софрама иришецињена* да затварају улаз у цркву [Живковић 1981: 112].

У *Лејеници* Т. Радивојевић описује собрашице („трпезаре”):

„Трпезара се диже у црквеној или манастирској порти, у дворишту школе или суднице, ређе на ком другом месту, које се у том случају зове порта. Сва је подигнута на високе дрвене стубове, који су подупрти ћоркама; покривена је даском или ћерамидом и сем дрвена скелета, нема других дуварова. Трпезара је дугачка од 6–50 м.; целом њеном дужином иде сто, а одасвуд око ње клупе су од дрвета. И сто и клупе укопане су у земљу. Најимућнији домаћини имају обично своју трпезару, где скупљају своје рођаке и пријатеље на гозбу о црквеној

или сеоској слави. Трпезара се друкчије зове: софра и ћелија” [Ради-војевић 1911: 152].

У селу *Бресница* код Чачка, поред сеоске цркве забележене су собрашице. Оне су према конструктивном и архитектонском решењу сличне оним у Пожеги, Гучи и Ариљу. Једина разлика је што сви објекти у групи нису уједначеног габарита, као што су то собрашице у Карану и Горњој Добрињи [Цвијић 1922: 313].

Слика 4. Собрашице у селу Бресница код Чачка.⁶

У селу *Лужница*, код Крагујевца, поред сеоске цркве до данас сачуване су собрашице саграђене око 1873. године. Постављене су у низу око црквене зграде и формирају правоугаоник. Објекти су дугачки, са софром и клупама целом дужином објекта. Тачно се зна ко је власник одређеног дела континуалне трпезе и зграде. Конструкција се састоји од снажне дрвене греде постављене по темељима, стубови су учвршћени косницима и носе венчаницу и кров. Кров је двоводан, а покривач је ћерамида [Радић 1981].

Миленко Филиповић је забележио, да су у селу *Закуџа* у Грузији забележене собрашице код сеоске цркве, без зидова, у форми обичних столова са две клупе и кукама за остављање хране и одеће, потом код цркве у *Савинцу*, саграђене 1819. године, „око дванаест чардака” саграђених од

⁶ Етнографски музеј у Београду.

брвана и покривених шашовцем и код *цркве брвнаре у Такову* забележене су собрашице испод којих је народ ручавао и склањао се од кише:

„Доле је било одељење које је служило као остава, а на спрату, на 'чардаку' се спавало. Улази се у зграду кроз врата у приземљу. На чардак воде дрвене степенице постављене изнутра. Сам 'чардак' (спрат) је отворен са страна. Ту су ручавали, остављали ствари, па и ноћивали када дођу цркви. Још стоје само чардак кнеза Милоша и чардак Петровића, али је овај померен 1916. за неколико десетина метара са првобитног места, те је сада изнад, а био је некада испод пута. Оба су покривена ћерамидом. Остали чардаци су били својина родова Матковића, Меркељића, Баралића, Јовановића, Ковачевића и др.” [Филиповић 1950: 96].

У селима *Прањани, Горњи Бањани, Брезна, Љутовница* код Горњег Милановца, Филиповић бележи много „соври” или „собри” које су имућније куће подизале код цркава или код записа:

„Совре су биле или обичне две клупе, а међу њима сто, или зграда, уствари шиндрани кров на четири стуба изнад таквих клупа; негде је био и зид од дасака до пола видине, тако да су клупе и сто споља заклоњени, односно и сами гости кад седну, са стране се не виде...Било је доста собра и око цркава у Прањанима, Горњем Бањанима, Брезни (око 12), Љутовници. У Семедражи биле су совре под грмовима: под левим грмом била је совра Сретенова а под десним Пантова, односно тих родова.“

У *Такову*, М. Филиповић бележи шатре, привремене објекте начињене од дрвених облица и покривене грањем:

„Код цркава недељом и већим празницима, особито о саборима, подизане су – па и сада се подижу – шатре: кров од грања, ослоњен на четири сохе. Шатре праве продавци пића и јестива” [Филиповић 1960: 74].

У селима *Бољковци* код Горњег Милановца и Качеру (област у Шумадији), код цркве, забележене су собрашице: Свака фамилија је имала своју софру и уз њу стубове за вешање торби са јелом [Павловић 1928: 183].

У областима *Левач* и *Темнић* забележене су собрашице. Једна породица или крај села има своју засебну софру коју користе када су задушнице [Мијатовић 1907: 100–101].

Код цркве у *Брезни* код Горњег Милановца забележене су собрашице на стубовима и покривене ћерамидом. Код цркве *манастира Ловница (Ломница)* у Бирчу, забележена је само једна зграда за „софру” и у њој дугачка „софра” (сто са два реда клупа), али је свака породица имала свој део за софром, за којом су се сакупљали о црквеној слави и великим празницима. Ту зграду подигао је поп Јосиф Савић, највероватније осамдесетих година 19. века [Филиповић 1940: 38; Филиповић 1950: 96–98].

У селу *Бранковина* код Ваљева до данас је сачувано неколико собрашица и оне су и данас део споменичког комплекса. Објекти су правоугаони, на ниском темељу, са скелетом од дрвених стубаца, појасном гредом у нивоу оgrade, испуном од шашоваца, једним фасадним зидом у целости затвореним, четвороводним кровом и покривачем од бибер creпа [Вујовић 1983].

Собрашица у селу *Цвейке* код Краљева. Почетком 20. века забележено је 40 до 50 собрашица, које су током Другог светског рата у потпуности срушене:

„Свака фамилија из Цветака, Милочаја и Лађеваца имала је своју собрашицу... Године 1915. Немци су их рушили и користили брвна за градњу мостова... Старији мештани памте око 45–50 и називају их собрашицама, а чешће чардацима. Потпуно су срушене за време Другог светског рата, око 1943. Собрашице су коришћене за колективне гозбе приликом црквених празника, црквене и сеоске славе, када је свака породица примала госте” [Гвозденовић 2004: 97].

Код цркве у *Осечини* забележена је група од три спратне собрашице. Фотографија је непознатог аутора.

Слика 5. Собрашице у Осечини⁷

⁷ Етнографски музеј у Београду.

Собрашице у селу *Јабланица*, на Златибору, саграђене су око цркве, око 1840. године, непосредно након њене изградње. Неке собрашице су потпуно затворене, а неке су отворене са надстрешницом [Споменици културе у Србији: Црква брвнара са старим гробљем и собрашицама – Доња Јабланица, Општина Чајетина].

Собрашица у селу *Ковачевац* код Младеновца је велики објекат који се састоји од отвореног и затвореног дела и налази се у порти цркве [Дробњаковић 1925].

Поред *манасџира Јежевица* код Чачка 1875. године Валтровић је забележио неколико објеката који по положају и архитектури личе на собрашице [Валтровић и Милутиновић 2006: 266].

У селу *Водице* код Прокупља Јован Ердељановић бележи да је код сеоског „записа” свака породица имала своју софру (сто), а да су ту крстоноше добијале јело и пиће. Код цркве брвнаре у *Павловцу* код Крагујевца биле су „совре” од шест околних села, али су касније напуштене. Код цркве у селу *Даросави* код Аранђеловца Јован Ердељановић је забележио да је постојала „софра”. У *Горњој Грузи* код Кнића, Ердељановић је такође забележио да се у „новије време” граде (прва половина 20. века) „трpezаре”:

„...врло дугачке зграде, ’трpezаре’ које имају само једно одељење, нпр. Милоша Вељковића у Гривцу. Она има 13 м дужине 5 м ширине и 3 м висине. Унутра су клупе и ’трpezа’ (сто) за свечане прилике, а и госте ту дочекују (али их воде на спавање кући). Трpezар се зида од камена и од опеке... Има их четири, за сваки већи род по један трpezар који се употребли приликом опште сеоске славе. Затим, фотографисао дрвене ’совре’ на гробљу села Клоке. Уз њих седе кадгод донесу на гробље ручак, па једу (о задушницама и др. приликама); сваки род има своју совру. Фотографисао ’совре’ у реду према према цркви села Бање, у Јасеници (са дирекцима, свега једна од цигала). Софре код цркве у селу Влачки су појединих родова. Постављене су у четири реда” [Ердељановић 1951: 30, 82, 119, 156].

Републички завод за заштиту споменика културе у Београду забележио је собрашице у селу *Бовдин* код Смедерева, селу *Лужница* код Књажевца, *Пејировцу на Млави*, итд.⁸

На левој обали реке Дрине, Миленко Филиповић је забележио велики број објеката са улогом собрашица [Филиповић 1950: 97].

У селу *Сасе* код Сребренице поред цркве, 1933. године забележен је велики број софри у виду ниских клупа од мало затесаних брвана са оградом око њих.

Код *манасџира Тамна* 1938. године забележене су софре у форми ограђених дрвених платформи без крова са клупама.

⁸ Захваљујем се Републичком заводу за заштиту споменика културе Београд и етнологи Естели Радоњић на документацији стављеној на располагање.

Слика 6. Софре код цркве у селу Сасе код Сребренице

Код цркве у *Драјаљевцу* у Семберији, забележене су собрашице на стубовима висине око 1,5 метар, са оградом са свих страна, а понека је имала кров.

Код цркве у *Пожарници* у Спречи су забележени „кревети”, односно столови са клупама који су понегде имали изнад саграђене кровове. Између собрашице посађене су воћке.

Код цркве у *Возући* подно Озрена (Босна) забележене су собрашице у форми правих колиба. Свака задруга у периоду 1859–1865. године подигла је по једну овакву грађевину. До 1938. године саграђено је педесет пет таквих објеката. То су мање зграде од брвана или дебелих дасака покривене дрветом. У њима су остављане торбе са јелом када се долази током великих црквених празника, служиле су за склањање током невремена или за спавање када се долази током великих празника. Ближе цркви су објекте градиле оне породице које су се прилозима и радом истакле током градње цркве.

Код и изнад *манасџира Светиої Николе* на Озрену, као и око пута и потока, забележено је преко стотину колиба у виду вајата и мањих кућа. Порушене су у периоду 1923–1930. године када је старешина манастира био игуман Данило Билбија. Мали број објеката је остао до 1938.

Код *манастира Госиовић* у Жепчу, забележено је 1938. године осам собрашица у виду колиба. Код цркве у *Прибоју* је забележено више собрашица „кревета” у виду малих колиба издигнутих високо на стубовима, толико да се испод пода може оставити коњ. Горе, на спрату, „на кревету” се о празницима сакупљају укућани.

На Мајевици, поред цркве на *Мачковцу*, забележени су „кревети” на сохама.

ЗАКЉУЧАК

Собрашице су део традиционалне архитектуре Балкана који интензивно нестаје. Обележиле су цео 19. и прву половину 20. века, како кроз архитектуру, тако и кроз улогу у друштвеном животу тек ослобођеног народа. Након ослобођења од турског ропства, разбијено друштво је требало окупити као заједницу, обновити комуникацију између породица и појединаца на сасвим другим основама. За то су добро послужили црквени празници, вашари и собрашице. Додатни разлог за њихову изградњу био је у малом броју црквених објеката у функцији, потом лоша комуникација и недовољна и непоуздана превозна средства. Није било једноставно путовати пола дана да би се од куће дошло до цркве. Локација собрашица је у близини цркве, а њихов положај је одређивало неколико фактора: значај и бројност породице, допринос изградњи цркве, значај у локалној средини, итд. Наравно, при лоцирању собрашица, зона потребна за функционисање црквеног обреда и одржавање светковина није смела бити угрожена. Собрашице су функционално једноставни објекти: трпеза са клупама са њене четири или две стране, постављена на ниску платформу, са или без крова, са отвореним или делимично затвореним зидовима. Са порастом броја цркава, променом организације вашара, који не трају по неколико дана, изградњом путева и развојем превозних средстава, потреба за собрашицама постала је све мања, а потом и престала. Губитком функције у животу, собрашице губе потребну пажњу за њихово одржавање и тако се полако урушавају и нестају. Не смемо да дозволимо да се потпуно изгубе битни документи наше архитектонске прошлости. Собрашице показују ширину градитељских способности, као и ниво инжењерског знања наших предака. Поред тога, друштвена улога собрашица је битна информација о сазревању нашег друштва и начинима којима су превазилажени проблеми наметнути окупацијом и терором над становништвом.

ЦИТИРАНИ ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Валтровић, Михаило и Драгутин Милутиновић (2006). *Валићровић и Милутиновић, документи 1 – ѿеренска траја 1871–1884*. Приредили: Слађана Бојковић и Тања Дамјановић. Београд: Историјски музеј Србије.
- Вујовић, Бранко (1983). *Бранковина*. Београд: Републички завод за заштиту споменика културе.

- Гвозденовић, Ирена (2004). Улога и значај цркве брвнаре у селу Цветке код Краљева у нашој традиционалној култури. *Гласник Етнографског музеја у Београду*, 67–68: 97.
- Дробњаковић, Боривоје (1925). *Смедеревско подунавље и Јасеница, антирройџеографска истраживања*, Београд: Српска краљевска академија.
- Ердељановић, Јован (1951). *Етнолошка трага о Шумадинцима*: (са 12 скица у тексту, 1 картом и 19 табли фотографија у прилогу) / Јован Ердељановић; по пищевим белешкама с пута средио Петар Ж. Петровић. Београд: Научна књига; Збирка: Српски етнографски зборник / Српска академија наука, Одељење друштвених наука, књ. 64. Расправе и грађа књ. 2.
- Живковић, Новак (1981). *Ужице 1862: о једном раздобљу из историје ужичког краја*. Титово Ужице: Самоуправна интересна заједница културе, 112.
- Зотовић, Михаило; Стеван Игњић, Драгољуб Муњић (1978). *Пожега и околина*. I, Пожега: Општински одбор Савеза удружења бораца народноослободилачког рата Пожеге и Титово Ужице: Градска библиотека.
- Каниц, Феликс (1986). *Србија земља и сјановништво: од римског доба до краја XIX века*. Књ. 2. Предео Глигорије Ерњаковић. Београд: Српска књижевна задруга – Рад.
- Карић, Владимир (1997). *Србија, опис земље, народа и државе*. Београд: Култура, 174–178.
- Кнежевина Србија (1859). *Сборник закона и уредба и уредбени указа: издани у Књажеству Србији*. 12, (Од почетка до конца 1859. године), број 5280. Београд: Правителствена књигопечатна.
- Мијатовић, Станоје М. (1907). *Обичаји народа српскога: Левач и Темнић*. Београд: Српска краљевска академија.
- Мићић, Љубомир (1925). Златибор. *Српски етнографски зборник*. Прво одељење, Насеља и порекло сјановништва, XXXIV, 19: 426.
- Павловић, Јеремија (1928). *Качер и Качерци: етнолошка истраживања Јеремије М. Павловића*. Београд: „Св. Сава”.
- Павловић, Радослав Љ. (1948). Подибар и Гокчаница. *Насеља и порекло сјановништва*, књига 30: 28.
- Пешић-Максимовић, Надежда (1997). Центар Горње Добриње – споменичка целина. *Саопштења*, XXIX: 213–224.
- Пирх, Ото Дубислав (Pirsh, Otto Dubislav von) (2012). *Путовање по Србији у години 1829*. Београд: Службени гласник, 139–143 (предео Драгиша Т. Мијушковић)
- Радивојевић, Тодор (1911). *Лейеница*. Посебан отисак из *Српског етнографског зборника*, Београд: Српска краљевска академија.
- Радић, Бранислав (1981). *Елаборација за конзерваторске радове собраници у Лужници*, Крагујевац 1981.
- Филиповић, Миленко (1949/1950). Родовске трпезе, колибе или собранице, *Гласник земаљског музеја у Сарајеву*, 4–5: 95–103.
- Филиповић, Миленко С. (1940). Доњи Бирач. *Гласник Етнографског музеја*, XV: 38.
- Филиповић, Миленко С. (1960). *Таково*. Београд: Београд: Српска академија наука.
- Цвијић, Јован (1922). *Балканско полуострво и јужнословенске земље: основе антирройџеографије*. Књ. 1, Београд: Државна штампарија Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.

Škaljić, Abdulah (1966). *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: Svjetlost.

ЕЛЕКТРОНСКИ ИЗВОРИ

Споменици културе у Србији: Црква брвнара са старим гробљем и собраницама (Доња Јабланица, Општина Чајетина). Доступно на: <http://spomenicikulture.mi.sanu.ac.rs/spomenik.php?id=804>. Приступљено 13. 5. 2022.

SOBRAŠICE (ČARDAČIĆI) IN SERBIA AND
BOSNIA AND HERZEGOVINA IN THE 19TH AND 20TH CENTURIES

by

DUŠKO R. KUZOVIĆ

Higher College of Vocational Studies

“Sports Academy” Belgrade

Majke Jevrosime 15, Belgrade, Serbia

dkuzovic@gmail.com

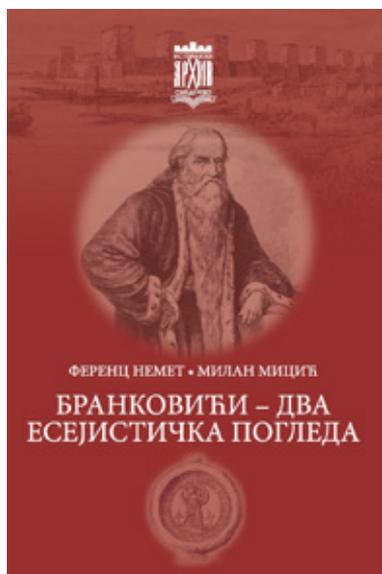
<https://orcid.org/0000-0002-5191-7818>

SUMMARY: “Sobrašice” are buildings built next to churches during the 19th and first half of the 20th century, which had great importance in the architecture and social life of the liberated people. The location of the “sobrašice” is near the church, and it was determined primarily by the importance of the family in social life and the contribution to the church’s construction. It did not endanger the area necessary for holding celebrations. Functionally, “sobrašice” are simple buildings: a table and benches on two or four sides, with or without a roof, with open or partially closed walls. In the first half of the 20th century, “sobrašice” lose their role, slowly collapse and disappear. “Sobrašice” demonstrate the construction ability and level of engineering knowledge of the Serbs, and they are a document of the maturation of the community and how the problems accumulated during the Turkish occupation were overcome.

KEYWORDS: “sobrašice”; family tables; “čardak”; traditional Serbian architecture; vernacular Serbian architecture

ЈЕДАН ЗНАЧАЈАН ДОПРИНОС ПРОУЧАВАЊУ СРЕДЊОВЕКОВНЕ ПОРОДИЦЕ БРАНКОВИЋ

(Ференц Немет, Милан Мицић, *Бранковићи – два есејистичка погледа*,
Историјски архив у Смедереву, Смедерево 2024; 142 стр.)

Дело *Бранковићи – два есејистичка погледа* написала су два угледна аутора, проф. др Ференц Немет, хунгаролог и др Милан Мицић, историчар и књижевник. На тај начин наставили су успешну сарадњу која је пре три године изнедрила њихову прву заједничку публикацију, дело од завидне научне вредности, *Срби у Банату (1411–1594) – два есејистичка погледа*. На овај поменути подухват одлучили су се као етаблирани и веома компетентни истраживачи банатског простора којим се сваки од њих бави већ дуги низ година. Занимљива је и сама форма у којој су аутори стварали, тим пре што је историјски

есеј прилично запостављен и потцењен у нашој науци. Сви његови квалитети и вредности долазе до пуног изражаја и у овом делу о истакнутој српској средњовековној породици Бранковић.

На самом почетку књиге о Бранковићима, коју на овим редовима приказујемо, у краткој „Речи уредника“ (стр. 7) читаоцима се обраћа уредник публикације Неда М. Мирић и упознаје их с ауторима и занимљивим садржајем који је обрађен у наставку. Аутори су потом, у „Предговору“ (стр. 9–10), читаоце увели у комплексну тему којом ће се бавити, а то је деловање српске владарске породице Бранковић која је од 14. до 16. века играла значајну улогу у тадашњим преломним историјским догађајима. Бранковићи су посматрани из угла мађарске историографије која је била под утицајем ставова средњовековних угарских извора и писаца при чему је њихов верски католички аспект имао веома важну улогу. Други угао гледања у овој публикацији третира проблематику српских и мађарских феудалних структура како у њиховој заједничкој борби против ислама, тако и када су у питању њихови сложени међусобни односи.

Прва велика целина у овој књизи нови наслов „Бранковићи од Смедерева до угарског трона. Из перцепције мађарске историографије“ и потиче из пера Ференца Немета. Аутор у „Уводу“ (стр. 13–24) најпре говори о томе како мађарска историографија доживљава Ђурђа Бранковића. Она, пре свега, цени велику способност деспотовог прилагођавања у сложеним војним и политичким околностима. Мађарски историчари указују на то како

је оновремена хришћанска Европа реаговала на опасност коју су доносила турска освајања, као и на проблематику српског положаја између Османлија и Угарске. Ни Ђурађ Бранковић, нити деспот Стефан Лазаревић, пре њега, нису могли да поступају другачије, осим да балансирају између ове две силе. Немет посебан акценат ставља на уговор у Тати склопљен 1426. године између деспота Стефана и угарског краља Жигмунда Луксембуршког, који је и Ђурђу касније донео доста повластица, а потом пише и о последицама које је поменути уговор имао на односе српске државе са њеним моћним суседима на северу и југу. На овом месту говори се и о српским миграцијама у Угарску од 14. до 17. века, и даје кратак преглед српско-угарских односа после смрти деспота Ђурђа.

У поглављу „Лоза Бранковића од њеног настанка до гашења (1319–1496)” (стр 25–40) читалац сазнаје да је Вертнер Мор, угледни представник мађарске историографије, која је, иначе, била веома заинтересована за Бранковиће због њиховог значаја, на основу средњовековних докумената саставио детаљну генеалогiju ове породице. Акценат је стављен на богат животопис деспота Ђурђа Бранковића. Турбуленте догађаје из ове епохе аутор прати кроз богатство информација које дају мађарски историчари, а сасвим логично највише пажње усмерено је на политичке, војне и дипломатске односе које је деспот Ђурађ имао са угарским владарима и моћним феудалцима тога доба, а пре свега са краљевским намесником Јаношем Хуњадијем (Сибињанин Јанком). Описано је и оно што се зна о свим Ђурђевим потомцима закључно са Ђорђем (Максимом) Бранковићем, док је нешто већи простор посвећен Вуку Гргуревићу или Змај Огњеном Вуку, сину Гргура и унуку Ђурђа Бранковића. Поглавље „Бранковићи и титула ‘српског деспота’ (Despotus Rascie)” (стр. 41–47) тумачи из визуре мађарске историографије порекло саме титуле деспота код српског народа, почевши од првог њеног носиоца Стефана Лазаревића. Потом се у хронолошкој перспективи прати прелазак титуле деспота од Ђурђа Бранковића, преко његових синова и унука, чланова породице Бериславића који су били у тазбинским односима са Бранковићима, све до цара Јована Ненада који је до своје смрти користио поменути титулу. Напослетку, ово звање носио је и гроф Ђорђе Бранковић крајем 17. и почетком 18. века.

Немет, потом, у поглављу „Смедеревска тврђава: од изградње до смрти Павла Кинижија (1430–1494)” (стр. 48–58) пише о погледима мађарске историографије на градњу Смедеревске тврђаве, као и на њену улогу у одбрани од напада Османлија. Тврђава се својим важним стратешким положајем одлично уклапала у одбрамбени систем Угарске који се простирао од јужне границе Трансилваније, па све до Јадранског мора. Мађарски историчари из различитих периода бележе више илустративних описа Смедеревске тврђаве, као и самог града. Нарочиту пажњу аутор је посветио великом походу Турака на Смедерево 1437. године када су хришћани однели победу, као и његовом паду две године касније услед изостанка угарске помоћи Србима. Описани су и живот и смрт Павла Кинижија, славног угарског војсковође за којег се претпоставља да је српског порекла, а који је преминуо 1494. приликом опсаде Смедерева. Последње поглавље у оквиру прве целине књиге носи наслов „Значајне угарске повеље, писма и извештаји који се односе на Бранковиће” (стр. 59–83). У њему аутор доноси 16 веома драгоцених докумената насталих у периоду између 1427. и 1456. године, а које су издали Жигмунд Луксембуршки, Ђурађ Бранковић, угледни угарски феудалци, представници града Дубровника или краљ Сицилије Алфонс V Арагонски. У документима налазимо помена о статусу српског деспота у Угарској или о уређивању неких питања која су у вези са деспотовим поседима у овој краљевини.

Друга велика целина у публикацији коју приказујемо носи наслов „Бранковићи – историја и памћење” (стр. 85–120) и ауторско је дело Милана Мицића. Он на самом почетку расправља о значају историје као промишљања прошлости једног народа. Она је потребна и неизбежна за сваку заједницу, а српска историјска свест има карактеристике континуитета и дисконтинуитета. Историјска и митска колективна свест нашег народа се прожимају, а митови српске историје градили су се постепено и разликују се од митова других народа. Мицић потом указује на елементе чврстине и слабости српских митова као што су *Немањинка ейоха*, *Душаново царство* или *Косовски мит*. Са турским продором у Европу српски народ је приморан на сеобе којима је мењао своје историјско биће. Српске масе су се кретале у непрекидном додиру право-

славља, католичанства и ислама, а између Османског царства, Хабзбуршке монархије и Млетачке републике, док је као четврто средиште фигурирала царска Русија. Аутор се нарочито позабавио анализом грађења и развоја митског lika Марка Краљевића, као једног од најупечатљивијих у нашем народу.

У централном делу ове друге целине Мицић разматра место и улогу породице Бранковић у вртлогу историје који је донела њихова епоха. У периоду од 14. до 16. века Бранковићи су се непрестано налазили у епицентру историјских збивања и искусили тегобну судбину, заједно са својим народом. Потом се говори о односу Италије и Бранковића. На северу ове државе била је удата Ђурђева ћерка Кантакузина – Катарина, а тамо је једно време, са синовима Ђорђем и Јованом, живела и Ангелина, супруга слепог деспота Стефана Бранковића. У Италији су завршили неки од Срба који су бежали на запад од турске опасности. Они су пронашли спас од физичког уништења, али су временом, у страном окружењу, изгубили свој национални идентитет. С друге стране, из Италије су на Балканско полуострво долазили католички инквизитори и мисионари у жељи да православне преведу у своју веру, а најистакнутији међу њима били су Јаков Маркијски и Јован Капистран. Овај други је нарочито био гневан на деспота Ђурђа који је, као уосталом и сви Бранковићи, остао непоколебљив у својој вери и одбијао да призна врховну власт папе. Занимљив је и однос Дубровника према Бранковићима. Међу њима, такође, постоје контакти на верском плану, с обзиром на то да је Католичка црква ревносно бринула о својим поданицима из Дубровника који кроз читав средњи век интензивно тргују сребром и другом робом на подручју Србије. Дубровчани су били носиоци западног начина трговања и привређивања на нашим просторима и утицали су на урбани живот Деспотовине. Бранковићи су у временима опасности склањали своју покретну имовину у Дубровник и давали трговцима повластице, док је, са своје стране, Република указивала почаст члановима породице Бранковић.

Аутор потом указује на веома динамичне односе које је српски народ имао са Угарском у доба Бранковића. Ове две државе спајала је заједничка борба против Турака, а још чврћи додир настао је после признавања вазалног односа према угарским владарима у време

деспота Стефана Лазаревића. Потребна Угарске за Србима као квалитетним војницима у борби против турских напада, утицала је чак и на то да њена верска политика буде толерантнија. Иако савезници на овом судбоносном фронту Бранковићи, и представници државне и локалних власти у Угарској имали су повремено контроверзне односе који су резултирали и веома оштрим сукобима, а све то је произлазило из позиције Деспотовине у време њеног владара Ђурђа. После пада Смедерева 1459. године Срем је, уз подручје Баната, постао средишња српска земља где су се деловањем породице Бранковић неговали последњи остаци српске државности и одакле су, заједно са Угрима, покретане акције за ослобођење Србије.

Неизбежна тема је и однос са Турцима, с обзиром на то да су Бранковићи од свих српских феудалних породица најдуже учествовали у 150 година дугој борби против Турака, чији је правац освајања ишао преко Балкана кроз средиште српског етноса и прекоседа Бранковића. Четири генерације ове породице пружале су отпор жестоко ратујући или мудро преговарајући. Била су то тегобна времена када је изгледало да нема решења и да не постоји историјска шанса за српски народ којем се чинило да долази крај света. Ова очајничка борба започета са Вуком Бранковићем, наставила се у доба тридесетогодишње владавине деспота Ђурђа, окончана је када су на историјску позорницу ступили његови синови и унуци. Услед сурових турских освајања земља је пустошена, становништво убијано или расељавано, а привреда Србије била је потпуно уништена.

На самом крају овог другог есеја налази се свебухванат „Закључак” у којем аутор истиче историјске процесе дугог трајања који су одредили судбину српског народа у позном средњем веку. Он је скренуо пажњу на однос цара Стефана Душана према Византијском царству и на последице анатеме коју је 1350. године цариградски патријарх бацио на српског владара, патријарха и свештенство, а која је поништена 1375. после покајања кнеза Лазара Хребељановића. Феудални сукоби настали у оквиру српске државе после Душанове смрти прерасли су у борбу за наслеђе Немањића и проузроковали настанак нове генерације великаша. Мицић констатује да је српски средњовековни свет пропао после Косовске битке 1389. године која је изнедрила

Косовски еп, а кнез Лазар је добио мученички ореол. Акцент у овом сегменту књиге је стављен и на чврстину православне вере коју су поседовали Бранковићи, а њихово хришћанско трпљење је ојачавано у суровој стварности 15. века. Деспот Ђурађ је то речито показао у свом отпору Фирентинској унији која је требала да преведе под папски примат све православне цркве на југоистоку Европе. Народно памћење и српска колективна свест били су изразито ненаклоњени породици Бранковић и у њој су нашли кривца за зло време које је тада наступило. У епохи пропадања једног света погрешни судови су олако давани, али су и вековима касније тешко исправљани и ревидирани.

Дело које приказујемо опремљено је разноврсним и корисним илустративним материјалом (стр. 121–131). То су портрети неколико чланова породице Бранковић, као и истакнутих историјских личности њихове епохе, илустрације племићких печата и грбова, манастира и цркава, панораме градова и тврђава. Сакупљање ове занимљиве и корисне илустративне колекције представљало је захтеван посао и стога похваљујемо ауторе за тај учинени напор. Потом следе рецензије (стр. 133–138) из пера проф. др Снежане Божанић и др Золтана Чемереа, двоје врских медијевиста, те списак литературе коју су користили аутори (стр. 139–140), из које се види на основу које истраживачке грађе су текстови написани. На овај начин читаоцу је омогућено и да самостално продуби обрађивану тему. На самом крају налази се белешка о ауторима (стр. 141–142).

Пред читаоцем су у овој књизи два различита, али допуњујућа историјска есеја. Оба имају тај квалитет да одржавају ону идеалну равнотежу између објективних и доступних историјских чињеница и личних рефлексива, које красе поменути облик историописања. Породица Бранковић, постајући овом приликом у средишту пажње аутора, од свих српских феудалних породица најдуже је била присутна у српској историји и као таква заслужује да историјска знања о њој непрестано буду преиспитивана, надограђивана и богаћена. Ово дело није имало за циљ да буде научна монографија, већ да донесе нова сазнања о касном српском средњем веку кроз виђење мађарске и српске историографије и отвори нова питања о месту породице Бранковић у српском колективном памћењу. Есејистички

погледи које нуде Немет и Мицић на веома умешан начин спајају аналитички приступ и научну акрибију са емотивним ангажманом. Поред тога, текстови су писани лепим књижевноисторијским стилем, што их чини динамичним и веома привлачним за читање. Из свих наведених разлога ово коауторско дело са задовољством препоручујемо стручној и широј јавности.

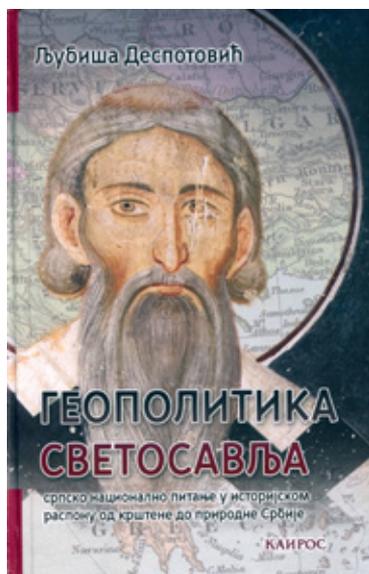
ДРАГАН ТУБИЋ¹

Матица српска, Нови Сад
dtubic@maticasrpska.or-rs

¹ Мр Драган Тубић, стручни сарадник на пројекту Матице српске „Српски биографски речник”. Секретар Крајишког одбора Матице српске.

СРПСКИ ИДЕНТИТЕТ ИЗМЕЂУ „КРШТЕНЕ” И „ПРИРОДНЕ” СРБИЈЕ

(Љубиша Деспотовић, *Геополитика Светосавља – српско национално питање у историјском распону од крштене до природне Србије*, Архив Војводине и Институт за политичке студије, Нови Сад – Београд 2025; 378 стр.)

Љубиша Деспотовић, један од наших водећих политиколога, у свом богатом научном раду посебно важне резултате остварио је из области геополитике, нарочито оне примењене. Наиме, како је геополитика синтетичка наука која проучава међузависност географског и политичког, њен примењени вид служи синтетичким увиђањима како комбинација географских и друштвено-политичких фактора (али и културно-верских, цивилизацијских, идеолошких, технолошко-медијских, економских, безбедносних и других) утичу на процесе и субјекте који се посматрају. Деспо-

товић је, у том погледу, посебан допринос дао изучавању геополитике идентитета и глобализације, геополитике медија те односа геополитике и криптополитике.

У стручној јавности је већ препознато како је Деспотовићева нова књига *Геополитика Светосавља* круна његовог вишедценијског научног рада, у којој се идентитетска и политичко-историјска проблематика српског националног питања ставља у јасно геополитички контекст и, на тај начин, добија један вишедимензионалан увид. Цео сет питања који се обрађује у књизи пружен је читаоцу јасно и прецизно, написан стручно али разумљивим језиком што, само по себи, даје додатни квалитет научном штиву.

Садржински посматрано, књига чини збир међусобно тесно повезаних научних радова који су писани у периоду дужем од једне деценије. Сви они се баве проблематиком српског националног питања у контексту геополитичког положаја простора које српски народ наставља и, последично, геополитичких утицаја на српски национални идентитет као и идентитет суседних нација насталих конверзијом из верско-конфесионалних посебности, уз свесрдну подршку спољног фактора а зарад задовољавања њихових геополитичких интереса. *Геополитика Светосавља* ове процесе и субјекте посматра у синхронизацијској и дијахронизацијској равни, полазећи од Немањина и српског зрелог средњовековља све до данашњих времена и актуелних дешавања.

Књига је подељена у две целине: прву целину аутор насловљава „Крштеном Србијом”,

а другу „Природном Србијом”: прва синтама „позајмљена” је од Константина Порфирогенита и Срба из времена династије Властимировића и Вукановића који су је сами тако називали; друга синтама је преузета од филолога Петра Милосављевића и тиче се ширег језичко-етничког језгра идентитета као основе за стварање српског политичко-правног идентитета у модерним временима.

Прва целина књиге („Крштена Србија”) однос геополитичког положаја и геополитичких утицаја на српски идентитет поставља кроз призму доминантног израза српског одговора на све историјске изазове и то у непрекинутом, дугом трајању више од осам векова – познатог као српски светосавски идентитет (Светосавље). Полазећи од одређења светосавског идентитета као оног изворног хришћанског, или – како га одређују владика Николај Велимировић и отац Јустин Поповић – као „православља српског стила и искуства”, то јест вида охристовљења и оправослављења српског народа у свим његовим специфичностима и историјским околностима, Љубиша Деспотовић приступа геополитичком сагледавању српског националног питања налик ономе како га је, још почетком 12. века, гледао „светац цивилизатор”, Свети Сава Немањић, први архиепископ аутокефалне српске цркве. Ради се о својеврсном „распећу” једног бројчано мањег хришћанског народа између два велика центра моћи, оног на Западу и оног на Истоку. Ово „распеће” је последица граничног, контактеног геополитичког положаја српских земаља и њеног осцилирања између ужарених и ратоборних великих империјалних језгара, у сталном прегнућу да се остане државно самосталан и самосвојан. Савин одговор на геополитичке изазове на размеђи Истока и Запада – односно тадашње утицаје западног, римског папоцезаризма и источног, ромејског цезаропапизма – било је да се сачува независност кроз балансирање, уз отвореност у сарадњи са оба центра империјалне моћи, гледајући при томе ко је доминантнији и уз чију помоћ се могу боље остварити српски државни интереси. Овакво геополитичко становиште, показује Деспотовић, било је разумно и политички реално оствариво. У духовном погледу, међутим, оно никако није представљало лавирање и синтезу утицаја Истока и Запада, нити стварање некаквог прелазног „Истока Западу” и „Запада

Истоку” како се, у модерним тумачењима, често погрешно гледа на српску позицију. Избегавајући застрањења и са Истока (империјални „цезаропапизам”), и Запада (империјални „папоцезаризам”) а враћајући се православном хришћанском изворишту, Свети Сава је и српску државу и српску цркву устројио – и поред повремених оштрих сукоба са империјом на Босфору – као најзападнији део Истока, света „византијског комонвелта” (Д. Оболенски). Дубоко свестан граничног положаја српских земаља и агресивних утицаја са западних страна, српски хришћански народ и његова држава Свети Сава није усмерио и ка Западу – већ је са западом отворено сарађивао онолико колико је то било неопходно и колико је било у српском интересу, али никада на рачун основног српског духовног и културног усмерења и одређења. И управо зато је Светосавље (мада је сâм термин искован у модерна времена) постало и остало главно одређење „Крштене Србије” и њеног духовног и државотворног битисања од времена Светог Саве до данашњих дана.

У низу радова у првом делу књиге, Деспотовић описује како је у савременом добу, као и у време Светог Саве, геополитички положај и неповољни утицаји великих сила који из њега произлазе представљају изазов за опстанак српског народа и његове државотворности. Тако се, у низу радова, посматрају савремене геополитичке тенденције и перспективе региона који настајују Срби, и у Србији и изван њене државе матице, као и изазови српском историјском идентитету и трајању на овим просторима. Посебан значај се указује на негативне процесе идентитетског одрођавања, дехристијанизације и утицаја других религијских аспеката у савременом геополитичком контексту. Велики значај се посвећује проучавању системског аутошовинизма као синдрома националне ентропије услед изазване вредносне конфузије, али и културне конверзије и недовољне унутрашње снаге да се одоли снажним геополитичким притисцима те последичном опортунизму једног дела српског становништва, и то у дужем историјском периоду (посматрају се фазе из времена Краљевине Југославије, затим социјалистичке и постсоцијалистичке Југославије те транзиционе Србије). Надаље, Деспотовић се бави феноменима миграција, порасту исламског радикализма на балканским про-

сторима као и његовим намерама да се, иако и сâм инструмент (гео)политизације, послужи инструментима цивилног друштва како би остварио своје примарно не верске, већ (гео)политичке циљеве.

Друга целина Деспотовићеве књиге („Природна Србија“) тежи одмереном полемичком контрастирању идеји „Крштене Србије“. Аутор у токовима модерне политичке историје преиспитује зашто није успео пројект изградње српске нације на темељима на којима су текли слични процеси код других модерних европских нација, дакле пројектима њене изградње као примарно језичко-етничке заједнице која је, мерама политичке унификације у једну државну целину, требало да прерасте у државно-правну заједницу. Оно што се, међутим, одиграло, отишло је у потпуно другом смеру: језичко јединство као конституент националног јединства, напротив, послужио је да, његовим прекрајањем уз инсистирање на верско-конфесионалним разликама и уз читав низ историјских и лингвистичких фалсификата и/или замена теза, буду конституисане нове, синтетичке нације на овим просторима, идентитетски и политички супротстављене српском интегралizmu. Главни разлог за досадашње исходе ових процеса Деспотовић проналази у геополитичким утицајима спољних играча, великих сила, којима је у интересу било стварање нових ентитета кроз потенцирање разлика и језичко прекрајање, све са циљем спречавања остварења српских националних интереса и окончања државно-националне изградње. Кроз читав низ поглавља/радова у књизи се прати стварање синтетичких нација услед утицаја пре свега хабзбуршке Аустрије и Ватикана, као и њихова геополитика разградње и преобликовања историјским усудима конфесионално раздвојеног народа истог језичког и етничког корена. Тако се Илирски покрет слика као геополитички инструмент великих сила за расрбљивање и присвајање српског језика као хрватског књижевног језика, све како би се Срби римокатолици до краја превели у Хрвате. На сличан начин се описује и Калајева политика потенцирања „бошњачке“ самобитности која је настављена од стране Броза, а завршена под Алијом Изетбеговићем.

Посматрајући негативне процесе стварања синтетичких нација у контексту српског националног растројства под геополитичким

притисцима Србима ненаколоњених великих сила, Љубиша Деспотовић поставља контроверзну, премда добронамерну антитезу између „Крштене“ и „Природне“ Србије, све с циљем њиховог помирења и сједињења у будућности. При томе, он не пледира да пружи дефинитивни одговор, већ да, пре свега, пружи релевантан оквир за објашњење процеса који је и даље у току. Наиме, Деспотовић (као и многи други) прву, историјски потврђену „Крштену“ светосавску Србију дефинишу као православно-ексклузивну, дакле ону која је услед тога ужа и искључујућа у односу на ширу, мада неинтегрисану лингвистичко-етничку основу.

Неуспех политичке инклузије кроз шири језичко-етнички контекст кроз целу историју Југославије и после ње је самоочигледан: очито је да је верско-конфесионално језгро оно које одређује перспективу разумевања и (само)одређивања кроз језик, а не језик сâм. Језик није израз духа народа, како су то сматрали хердеровски романтичари – већ се кроз исти језик могу пројавити различита духовна усмерења, разне вредности, идентитети... Настанци нових држава и нација који говоре исти језик говоре у прилог томе, једнако као и стварања држава од народа који говоре различите језике, али имају исто духовно усмерење. Западне нације које су конституисане унификавањем различитих језика и дијалеката све су потицале из истог католичко-протестанског културног ареала, из исте цивилизације. Балканске политичке заједнице, иако истог језичко-етничког корена, настале су управо на цивилизацијским размеђама и зато се нису могле објединити само на ономе што им је заједничко – на језику. Напротив, језик је био само начин за преузимање конвертита у своје цивилизацијске оквире, а касније – инструмент вештачког, „новоговорног“ потенцирања разлика.

Деспотовић у својој књизи то не износи, мада је очигледно. „Крштена Србија“ позвана на духовни живот и преображење је, заправо, натприродна, заветна Србија. Косовски завет је историјска потврда светосавског, изворног хришћанског призивања. Језичка Србија је, на супрот томе, само природна, дакле – она без духа. Однос натприродног и природног је однос квалитета и квантитета. Квалитет је ређи, малобројнији; стишњен је и под ударом, али траје и истрајава – јер стреми духовним ви-

синама. Његово „сужавање” последица је страдавања, али и његова снага, јер се тако врши просејавање и задржавање само оног најупорнијег, најотпорнијег, најблагороднијег. Квантитет, природа, својом непостојаношћу и духовном неутемељеношћу, склона је осипању, отпадању и преобликовању. На дужи временски рок, међутим, опстаје само оно што је окренуто суштинском – она природа која је везана за натприродно. А оно што се издваја и што се осипа – по правилу се претвара у пуки (гео)политички инструмент који, када се потроши, бива одбачен од оних којим су га таквим устројили. На европским просторима нема сликовитијег и тачнијег примера за речено од српске светосавске историје и историје свега онога што је од ње отпало.

АЛЕКСАНДАР ГАЈИЋ¹

Институт за европске студије

Београд, Србија

<https://orcid.org/0000-0002-3873-0231>

romero@eunet.rs

---

¹ Александар Гајић (Нови Сад, 1973). Доктор правних и политичких наука. Научни саветник на Институту за европске студије у Београду. Уже области научног истраживања и стручног интересовања: друштвена и правно-политичка теорија, међународни односи, геополитика и студије културе.

ОБРАЗОВАЊЕ У СЛУЖБИ ТРАНСНАЦИОНАЛНОГ КАПИТАЛА

(Слободан Антонић, *Колонијално (анти)образовање. Српско школство
иод иџом аџланџизма, Catena mundi, Београд 2024; 125 стр.)*

Слободан Антонић, један од најугледнијих српских социолога, препознатљив је не само по ширини интересовања већ и по томе што, са становишта научне рационалности, анализира неке од горућих проблема савременог друштва – по правилу у ширем глобалном и у конкретном, националном контексту. У прилог томе сведоче књиге објављене током последње деценије у којима је критички рашчланио феномене попут односа сексуалности и политике, радикалног феминизма, геј покрета, „демонтаже културе” и низа других питања, укључујући и актуелни рат у Украјини. Својеврсни наставак ранијих Антонићевих „прилога социологији српског друштва” представља недавно објављена књига

Колонијално (анти)образовање која је за кратко време доживела два издања. Већ сама ова чињеница упућује на актуелност теме и интересовање читалаца за Антонићеве закључке.

Антонићева основна теза (коју је детаљно развио у претходним радовима) јесте да се процеси глобализације у савременим друштвима током последње три деценије одвијају у складу са интересима транснационалне капиталистичке класе (ТНКК) – великих наднационалних корпорација и њихових локалних експозитора (тзв. компрадорске елите) које настоје да обезбеде монопол над ресурсима, новим тржиштима и неограниченом стицању профита. Будући да су ови циљеви структурално повезани са прерасподелом друштвеног богатства, продубљивањем друштвених неједнакости и растућим јазом између сиромашних и богатих, ТНКК је развила читаву лепену идеолошких „покривалица” чији је задатак да легитимишу ове промене и убеди грађане (који се, чини се незадрживо, претварају у потрошаче свега што је могуће замислити – од конзумирања политичких порука до избора неког од сексуалних идентитета који се нуде на тржишту!) у тобожњу исправност и корисност оваквог друштвеног преображаја. Управо у поменутом контексту ваља разумети промовисање и издашно финансирање различитих идеологија (попут идеологије људских, мањинских, дечијих или неких других права, затим идеологије рода, ЛГБТ покрета итд...) које апсолутизују индивидуална права, док сваки традирани облик заједнице (од породице до нације) представљају као препреку за њихово остварење. Полазећи од ових начелних премиса (које смо представили у крајње поједностављеном обли-

ку), Антонић је приступио и анализи трансформације српског образовања које се током претходних четврт века наводно одвијало у знаку успостављања „друштва знања”. При томе, он је тежиште анализе усмерио на неколико карактеристичних проблема и изложио их у шест међусобно повезаних поглавља који сежу од транснационалних структура које су иницирале и подржавале (а и даље то чине) безбројне „реформе” српског образовања, преко феномена комерцијализације образовања и улоге локалних компрадорских елита у овим процесима, тезе о српском школству као наводном расаднику „национализма” до, закључно, разорних последица увођења грађанског васпитања и родне идеологије у образовни систем.

Расправљајући о утицају транснационалних структура на преображај српског образовања током претходних четврт века, Антонић полази од чињенице да је након 5. октобра 2000. године и српско друштво врло брзо интегрисано у нови глобални поредак. То пре свега значи „усисавање економских, политичких, културних и других структура националне државе у транснационалне структуре светског капиталистичког система” (стр. 9–10). Будући да се налази на периферији овог система, српско друштво нашло се врло брзо у колонијалном статусу – политичком, економском, и културном – и у том контексту треба разумети и све „реформе” српског образовања током претходних двадесет и пет година. Наиме, од система који је, као и у већини европских земаља, био „квалитативно елитистички” омогућавајући припадницима нижих слојева успон на друштвеној лествици, српско образовање све више постаје „класно елитистичко” као што је то у САД: квалитетно образовање на свим нивоима – од основне и средње школе до универзитета – је прекупо и резервисано је готово искључиво за припаднике малобројне богате елите док су широким друштвеним слојевима намењене лоше државне школе. То за последицу има затварање раније постојећег канала друштвене покретљивости и стварање два саморепродукујућа друштвена сегмента – управљачке и добро плаћене позиције резервисане су за танак слој богатих док је широким слојевима друштва намењена улога радне снаге. У овој трансформацији српског образовања из „квалитативно елитистичког” у „класно елити-

стичко” (која се као нешто саморазумљиво спроводи у склопу „процеса европских интеграција”) нарочито су важне две чињенице на коју Антонић с правом скреће пажњу. Реч је о пресудном утицају транснационалних структура (нарочито Светске банке као финансијера и читаве мреже тзв. невладиних организација као „група за притисак” на терену) и њихових локалних експозитора у виду српске компрадорске елите, чврсто интегрисане у глобални капиталистички поредак. Управо је садејство ових чинилаца детерминисало колонијализацију српског образовног система и успостављање, насупротив најављиваног и много хваљеног „друштва знања”, друштво незнања као његове потпуне супротности.

Једну од кључних саставница овог процеса представља раширена комерцијализација образовања. Антонић нема дилема да се иза, у јавном дискурсу распрострањених, флоскула о важности конкуренције у високом образовању као тобожњем регулатору његовог квалитета, крије готово искључиво легализована трговина дипломама, пракса која је омогућена првенствено масовним оснивањем приватних универзитета. Штавише, препуштање образовања тржишним механизмима не само што подстиче системску корупцију већ додатно продубљује неједнакост у академском миљеу стварајући поред класе „академских капиталиста” и обесправљену класу „академског пролетаријата”. Да ствар буде гора, „тренд деградације академских евалуација и сертификата преноси се и на државне факултете” (стр. 39) што, након, не само што уништава већ и обесмишљава саму институцију високог образовања. Имајући у виду ове чињенице, свакако заслужује пажњу ауторов став о нужности да се пријем у државне службе ограничи „искључиво на дипломе државних факултета” (стр. 40). Међутим, узроке због чега су до сада пропуштене прилике да се српско друштво заштити од ненадокнадиве штете коју му наносе академски капиталисти, Антонић с разлогом проналази у одсуству „озбиљне државе” тј. у домаћој „комрадорској елити” која образовни систем (као и остале сегменте друштва) „реформирала” у складу са интересима крупног капитала тј. ТНКК. Управо у том контексту ваља разумети и тзв. Болоњску реформу високог образовања која је девастирала универзитете

и снизила академске стандарde до карикатуралности као и скорашње увођење тзв. дуалног образовања у српске средње школе. Наиме, у новој светско-системској подели рада становништву Србије су намењени „рутински, полуквалификовани и услужни послови”, односно, да као јефтина радна снага задовољава потребе мултинационалних компанија. Имајући у виду ову чињеницу, постаје посве разумљиво да је квалитет образовања у малој земљи попут Србије која се налази на периферији капиталистичког светског система у потпуности подређен интересима ТНКК.

Осим поменутих, Антонић је критички преиспитао још неколико важних тема. Прво, показао је неутемељеност релативно широко распрострањеног мњења о српском школству као промотеру националистичке идеологије. Напротив, пажљиво анализирајући наставу на даљину током епидемије Ковида 19, он је утврдио да су садржаји који имају друштвену-интегративну и културно-вредносну функцију недовољно заступљени. Друго, указао је на важну чињеницу која се, по правилу, прећуткује када се говори о наставном предмету Грађанско васпитање. Оно, наиме, поседује вишеслојни идеолошки карактер: реч је о његовом глобалистичком садржају усмереном на „растерећење од националног идентитета”, затим, о апсолутизовању и заштити личних права насупрот права на пружање отпора (попут синдикалног организовања, штрајка, грађанске непослушности, итд.) те инсистирању на томе да су дечија права угрожена првенствено од стране родитеља и наставника иако су, *de facto*, угрожена од постојећег распореда економске и друштвене моћи, о чему се такође ретко или никада не говори. Осим што води урушавању ауторитета родитеља и наставника, овакво идеолошки искривљено тумачење дечијих права дубоко је лицемерно и то је „управо оно што вређа здрав разум” (стр. 82). Напослетку, значајну пажњу Антонић је посветио феномену „уродњавања” школског система тј. родне идеологије у основном и високом образовању. У првом случају, он је показао размере вапијућег незнања о друштвеном појму рода који се у српским уџбеницима биологије погрешно тумачи као биолошка категорија (!) са свим погрешним закључцима који из тога следе (укључујући тумачење брака, породице, сексуалне оријентације итд.), док је у другом

случају анализирао упорна настојања за „родним глајхшалтовањем универзитета”. Полазећи од усвојене *Националне стратегије за родну равноправност 2021–2030*, у коме се тврди да образовање тобоже „непрекидно репродукује патријархалне обрасце”, он је указао на високобирокупатизовано и параноидно откривање родне неравноправности тамо где га, као на пример у високом образовању, готово и нема. Наиме, иза упорног инсистирања на разобличавању „патријархалног маскулinitета”, уклањању „родних стереотипа и дисбаланса”, увођењу „родно сензибилног језика”, пружања институционалне подршке „родним студијама” и „уродњавању” науке посредством „квота” за научноистраживачке тимове итд., стоји „индустрија родне равноправности” чије припаднице представљају својеврсну „касту ’родносензитивних’ пројекташица, истраживачица и НВО активисткиња” која је од промовисања родне идеологије начинила посебну (финансијски издашно подржану) професију.

Засвођавајући приказ књиге коју смо настојали да представимо, сматрамо да је важно истаћи још неколико чињеница. У првом реду, Антонић је *urbi et orbi* саопштио своје, аргументима убедљиво поткрепљене, закључке о колонијалном статусу српског образовања. Оно, према томе, више и није образовање већ својеврсно антиобразовање будући да је прилагођено потребама транснационалног крупног капитала. Подједнако је важно и ауторово наглашавање разорних последица комерцијализације образовања и његовог претварања у робу која се продаје на тржишту „образовних услуга”. Такође је значајно што је Антонић, имајући у виду да се академска заједница у јавности често представља као неупитна морална величина, подвргао критици *sine ira et studio* и различите облике корупције који структурално прожимају ову заједницу а којима су тзв. Бољошка реформа, инсистирање на „предузетничком универзитету” и његовој „трећој мисији” (укључујући родну и сваку другу инклузивност) пружили додатни подстицај. Напослетку, с обзиром да „транснационалним структурама треба послушно робље, ослобођено сваког заједничког идентитета или осећања за заједничке интересе” (стр. 76), Антонић наглашава значај националне државе као још једине потенцијалне бране која може да сачува сопствене

грађане од њиховог претварања у масу „људских ресурса” стављене на располагање интересима глобалног капитализма. С тим на уму ваља читати ову обимом невелику али садржајем ванредно богату и храбро написану књигу!

МИХАЕЛ АНТОЛОВИЋ
Редовни професор за ужу научну област
Историјске науке
Универзитет у Новом Саду
Педагошки факултет, Сомбор
<https://orcid.org/0000-0003-1344-9133>
antolovic.michael@gmail.com

UDC 77.04:929 Brkić B.(049.32)
UDC 77.04(497.11)(049.32)
Примљен / Received: 12. 9. 2025.
Прихваћен / Accepted: 25. 9. 2025.

НАЋИ „ПРАВУ СЕКУНДУ” – УМЕТНИЧКИ ПУТОПИС, ДОКУМЕНТ И ФОТО ЕСЕЈ

Нисмо путовали ако предели и људи нису прошли кроз нашу душу и ум

(Бранислав Бркић¹, *Сибирска Тофаларија: живиој у изолованим селима* [фотографије], АБ софт, Београд 2024; 130 стр.)

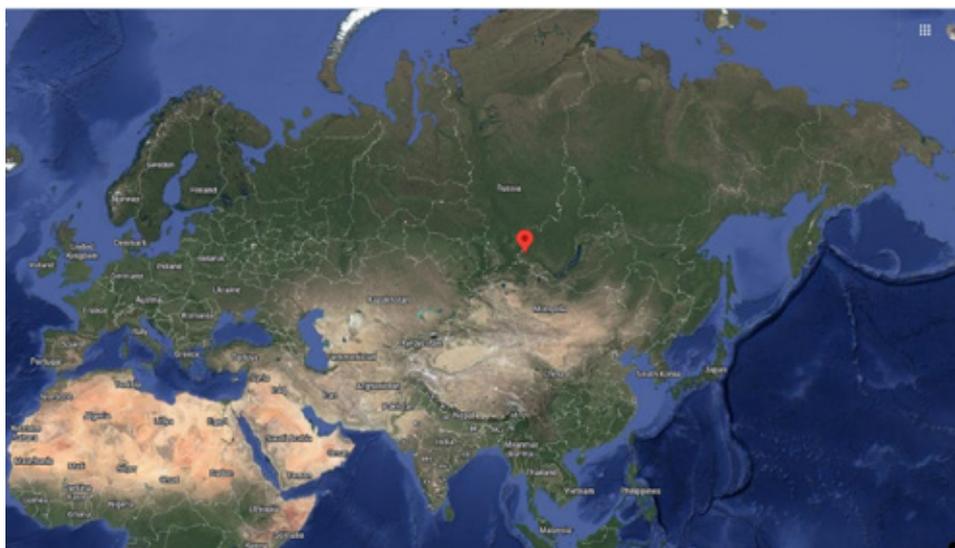
Каталог *Сибирска Тофаларија: живиој у изолованим селима* даје шездесет фотографија начињених током кратког и светлошћу шкртог лета из савременог живота области Тофаларија. Ова област се налази у дистрикту Њижнеудинск, у делу Сајанских планина, 600 километара западно од Иркутска, близу границе са Монголијом. То је територија која се простире на 27.000 километара квадратних и, према попису из 2010, броји 1.500 становника (!) од којих су половина припадници на-

рода Тофалари, а друга половина Руси. Тофалари су донедавно живели као номади крећући се помоћу ирваса. Тридесетих година 20. века држава је формирала три насеља: Алигџер², Верхњаја Гутара и Њехра. Улице ових насеља су покривене дрвеним тротоарима са уличном расветом, а имају електричну цен-

ству. Председник је Фото-савеза Србије. Члан је Удружења ликовних уметника примењених уметности и дизајнера Србије. Живи у Београду. WEB: www.bbrkic.com. О свом каталогу написао је: *Ово необично путовање у Тофаларију у јулу 2016. године изведено је захваљујући мом пријатељу Ранку Ђуровићу, фотографишу из Новог Сада. Руски језик одлично говори и, што је било веома важно, познаје довољно занимљивих и способних пријатеља у Русији који су нам помогли да дођемо на места која нису туристички лако досиђљива.*

² Алигџер (рус. Алыгджер; тоф. Аљһыг-Чер „широка земља”) је село у Њижнеудинском округу Иркутске области Русије, административни центар општине Тофалар. Налази се у планинском региону тајге Источних сајанских планина на десној обали реке Уда, 151 км југозападно од главног града округа, Њижнеудинска. Такође је доступан и хелиодром. Од 1939. до 1950. године, село је било главни град Тофаларског националног округа Иркутске области. Године 2002. место је бројало 515 житеља, а 2024. године 391 становника. Село је центар малог аутохтоног народа – Тофалара. Године 2002. у селу је живело 248 Тофалара.

¹ Бранислав Бркић (Ваљево, 1960). Дипломирани електронинжењер. Фотографијом се бави од 1977. године. Учествовао је на више групних и самосталних изложби у земљи и иностран-

Положај Тофаларије на Евроазијском копну

тралу, пошту, продавнице, школу, болницу, аеродром за хеликоптере и мале авионе, док везу са остатком државе и света остварују преко сателита (некада радио-везом).

Предео Тофаларије прекривен је густим шумама и испресецан рекама, путева нема, а превоз великих терета обавља се зими преко залеђених река, док се људи превозе хеликоптером, који 4–5 пута месечно полеће из града Њижнеудинск и за један сат стиже до села Алигџер.

Не можемо сматрати да смо путовали ако предели и људи нису прошли кроз нашу душу и ум. Па, да кренемо на пут у чудесну земљу Тофаларију кроз овај артистичан фото-путонис, а видећемо касније, истовремено и збирку филозофских есеја. Књига уводи посматрача-читаоца у причу фотографијом оца Андреја, свештеника из града Тулун на ободу области. Широко раширене руке свештеника, са белим крстом на црној мајици, апсолутно узимају фокус посматрачу, али само на први поглед. Наредних пар секунди у пажњу посматрача улази природа у којој је насеље, а камоли човек, само једно зрно прашине. Човека одраслог на Балкану са природом, благо застрашује моћ природе која ћути и мирно стоји у позадини фотографије. Затварајући фотографију, остаје у мислима питање: како смо дозволени да изгубимо комуникацију са природом и да почнемо да осећамо страх од ње?

Након неколико фотографија, које описују путовање у ово специфично „војиште” у коме човек покушава да заснује своје постојање, али на својим принципима, долазимо до фотографије школе са интернатом. Школа, ограда од густе перде и пар стубова утопљених у траву и дрвеће као у море, сведоче о напору који је потребан да систем човека опстане у систему природе. Густа трава, која заузима све осим зидова и крова зграде, говори да је за опстанак човековог изграђеног система у оваквој средини неопходно свакодневно ангажовање. Природа је свесна да мора да буде пажљива и ажурна како би могла правовремено да раствори човекова дела, уклони грешке (и ремек-дела човека су за природу пролазна) и сачува место за живот за будуће генерације.

После пар фотографија јавних објеката (школа), којима доминира масив планине као кулисе за сцену на којој живи насеље, корак по корак улазимо у атмосферу домова. То су дрвене куће тамнобраон боје зидова са карактеристично белим прозорским окнима и сивим двоводним крововима покривеним цементно-сивим таласастим салонитом. Око куће налази се некада педантно постављена ограда са широком пердом, сада потамнелом од времена, а по дворишту разбацани аутомобили у пастелним бојама. Све то тихо стоји као мала острва у мору зеленила. Како је тешко

Хелиодром у селу Алигџер и становници села

Поглед из хеликоптера на предео Тофаларије

Отац Андреј, свештеник из града Тулун

опстати под сталним ударима таласа природе, зар не?!

Један од највећих доприноса аутора ове монографије српској фотографији је портретна фотографија, нека врста породичног групног портрета. Међу документарним фотографијама посебно се издваја портрет младог брачног пара у селу Алигџер. На мотоциклу су „ухваћени” отац, мајка и трогодишњи син. Зеленило траве, стрме падине брда покривене густом шумом и дебели слојеви облака дају сав потребан опис фотографији. Својим колоритом, одећа родитеља потпуно се утапа у колорит природе, што отежава задатак, док контраст одеће малог дечака у топлим бојама каже: „Не дамо се, живот се и даље наставља!”. Наредни сугестивни портрет брачног пара, коме се родило прво дете након три усвојена детета, у задовољству разапиње посматрача између документа који раздире душу и фантастичне артистичности. Део стварности, у трајању од једне секунде, прецизно исечен, говори више него цела приповетка. Како је лако бити мајстор, довољно је узети само једну секунду из живота, зар не? Само, од обиља секунди које немилосрдно капљу око нас, треба наћи, препознати и узети ону праву. Да би се препознала „права секунда”, потребне су године вежбања, рада, учења и мишљења.

Фотографије нам сугеришу да замрзнути дух времена наставља да живи кроз предмете који се користе деценијама. За становништво то су секундарни детаљи, али дух којим зраче

даје додатну енергију животу, што се јасно осећа и види на фотографијама. У том „пакету” налази се гомила симбола стрпаних на једно место као конгломерат. Карнери розе хаљине испред дрвених зидова једноставне сеоске куће говоре да раскош не долази од сјаја зграда и злата, већ сија из очију девојчице пуних снова и наде.

Са фотографија породица из села Пушкинско и Верхњаја Гутара (Верхняя Гутара) зраче односи који стварно живе, људска бића која размењују енергију, присност, топлину, погледи, искреност, породице које зраче целином. Обични домови, без тешког терета савремених заповести „шта се мора имати”, уче нас да се срећа ствара у хармонији са другим бићима, а не у гомилању материјалних ствари. Признајем, нисам видео такву блискост и повезаност чланова породице која се осећа и чита из тишине коју аутор мајсторски користи.

Тишина у рукама мајстора Бркића говори много више него брдџа речи и покрета. Само, потребно је да се успешно уочи, препозна и забележи. Портрет породице из села Пушкиново поново плива у тишини. Из мора тонова оксидираног дрвета издвајају се три острва топлих тонова: блуза жене, огољени торзо мушкарца и прозорски оквир. Даље, портрет председника села Алигџер и младића у сеоском дворишту поново одишу препознатљивим рукописом. Као што се препознаје фотографија начињена камером Анри Картије Бресона или Ричарда Аведона, тако је могуће

препознати и уметничк и рукопис Бранислава Бркића. И то је добро, јер у нашој средини имамо некога на кога се можемо угледати и некога релевантног да своје знање пренесе на наредне генерације. То што наша држава

није уложила ништа у њега, већ се сâм исковао у врсног мајстора фотографије, сасвим је друга тема. У нашој заједници имамо неколико изузетних мајстора фотографије и због тога се можемо сматрати срећницима, јер су

Основна школа у селу Алигџер са интернатом за боравак деце из мањег села Њехра

Аеродром у селу Верхњаја Гутара

Болница у селу Алигџер

настали у нашој и даље дивној башти коју сваки час нека чизма гази.

Завирујући у сваки кутак заједнице, аутор нам доноси приче из ловачког живота, друштвеног живота младих на улици и у омладинском дому, комуналне опреме „улица“, усисавање светских симбола и порука кроз робу широке потрошње, и тако даље. Замрзнуто време, у коме се у продавници и даље користи рачунаљка – абакус у другој деценији 21. века, говори много о потребама (које су у складу са могућностима абакуса), степену информисаности и односу заједнице према новитетима (у складу са потребама). Један обичан абакус, на коме рачуна продавачица, толико нам је рекао, не само о присутном на фотографији (о трговини, продавачици), већ и ономе што није присутно, али се осећа и види (заједница, дух времена, и ритам живота).

Низ појединачних портрета: службеница у локалној администрацији, жене у кухињи, лекари, пацијенти у болници и госпође испред декорисаног зида куће, зраче атмосфером и изворном енергијом особа. Такве детаље јако је тешко „ухватити“ било којом уметничком техником, а посебно фотографијом, мада на први поглед изгледа да је она најједноставни-

ја за ова питања. Наћи „праву секунду“ и на прави начин је преузети захтева огромну вештину. Ако поменути циљ проширимо са композицијом, скалом тонова, колористичким захтевима, онда препознајемо колико је потребно рада и посвећености да се формира један мајстор фотографије. На том путу нема пречице нити линије мањег отпора; шта више, тражи се много више рада него у неким другим уметничким дисциплинама.

Оштра ивица, којом ходи сваки добар уметнички фотограф, захтева балансирање између артистичког и документарног. Документарни аспект фотографије некада олакшава, али некада може и да заведе. Истовремено, само артистички аспект неће бити довољан за добру фотографију. О друштву и начелима говоре фотографије са спомеником Лењина, архитектуром првих деценија соцреализма, стамбени комплекси и аеродром са асфалтом који полако травом преузима природа, путници у хеликоптеру док читају штампано издање *Правде*, за европске путнике необична атмосфера у летици, која по средини има брда пртљага, и тако даље.

Са фотографија читамо много документарних чињеница: људе који живе слободно, без

правила и процедура наметнутих од државе, неоптерећени друштвеним нормативима како се појавити на јавном месту, са приватним животом једнако ослобођеним свих стега. Да, поред артистичке и техничке компоненте, свака од фотографија доноси и одређен ниво документарности. То је корисно због стања све нижег образовања и опште писмености у нашем друштву, а посебно због посматрача различитог нивоа визуелне писмености, који су жртве машине која кружи око нас и меље људске животе.

Сугеришем да фотографије из одличне књиге не меримо према савременим мерилима фотографије, јер, ако то чини, посматрач ће бити изненађен. Ове фотографије не гледе истом стазом као већина фотографија у овој области. Аутор тражи нове путеве, како евидентирања, тако и саопштавања виђеног. Наиме, Бркић, бирајући кадар, угао, гаму, светлосне зоне, тон, дискретно и учтиво саопштава и своја размишљања и ставове.

Слободан сам да скренем пажњу будућим читаоцима овог фото-путописа и филозофског есеја да је тешко из ниске осветљености „избити” пуноћу боја на фотографији, како смо навикли. Међутим, аутор управо своје мајсторство приказује на томе, јер не покушава

да задовољи навике посматрача; он прихвата ризик, преноси стање на терену и покушава да унутар тако малог простора, површине скоро једног петопарца, начини квалитетно дело. И у томе успева, и то на завидном нивоу.

Тешко је из мора зелене боје, боје природе, „избити” тензију и драму на фотографији. Ако гледамо строго фактографски, драма и тензија није чињеница на терену. Стога, трудити се да се у таквим околностима, „на силу”, створи тензија, само да би се задовољила навика посматрача, нити је етички нити прихватљиво за фотографа вештине мајстора Бркића. Аутор бира тежи пут: приступа ономе шта има испред себе, гледа, закључује, покушава да разуме, и фотографише. Само тако се може пронаћи права форма и пренети правилна порука.

Свака фотографија поседује неколико нивоа информација, што им даје посебан квалитет. Први ниво је висок ниво артизма. Међутим, аутор свој артизам успева да држи под контролом и да увек остане у зони мере, јер квалитет захтева суптилну меру између компоненти уметничког дела. Други ниво је документарни, који је у сложеним публикацијама овог типа (фото-путопис-есеј) неопходан. Али, како из обиља информација, које стоје пред нама, изабрати оне битне које карактере-

ришу заједницу и које су довољно репрезентативне, у којима се налази довољно „штофа“ за добру фотографију. Аутор нам сугерише да одговоре на ова питања треба тражити у сталној вежби, менталној хигијени и непрестаном образовању. Трећи ниво фотографије чине детаљи, детаљи и детаљи. Они прецизно описују нијансе живота: разбијени мигавци на мотоциклу, поцепана мрежа ограде, поломљена перда, трагови времена на дрвету, све то води посматрача у наредни ниво. Тако да, стајати пред добрим уметничким делом било које врсте, значи уочавати најмање три нивоа комуникације.

Атмосфера климатске области је детаљно пренета кроз фотографије: редуковано светло због обиља облака, пригушене боје, благи искорак у тамни део регистра, смањени контраст. Јако је тешко у таквом обиљу нијанси зелене наћи довољно покрета или колористичког контраста да би се добила фотографија какву смо навикли. Ипак, машине и одела својим бојама успевају да пруже динамику композицији: плава боја приколице мотоцикла, лимун жута и кармин црвена боја каросерије аутомобила, и тако даље. За разлику од машина и одеће, на зградама доминира окер црвена, боја земље и сиве боје покривача и метала. Све остало је у бесконачним нијансама зелене, жуте, светлоплаве и специфичне боје облака, од беле до голубије плаве. Усамљени покушаји „отпора“ зеленој, као кроз париско плаву боју ограде, уочава се да једва опстају.

Добра фотографија је производ једнако сложен као квалитетна слика, скулптура или архитектура. Данас, уместо да приступачност средстава и смањење цене доласка до фотографије донесе већи квалитет, десило се сасвим супротно: добра фотографија је постала још ређа. Време је да се посветимо општем образовању грађана, а посебно да развијамо фотографску писменост.

Добра фотографија подучава, васпитава, лечи, чисти, оздрављује, саветује, дели искуство, поштује стварност, приближава човека његовим темељним вредностима и чини много доброг још. Ако хоћемо да спасемо нашу заједницу, онда је нужно вратити добру фотографију у свакодневицу као део пакета мера за оздрављење друштва и појединца. Едукација из фотографије мора постати део образовања, а брига за фотографску писменост мора постати друштвени задатак. Фотогра-

фија, нарочито данас када је техничким напретком доступна много већем броју лица него пре, треба да постане обавезан предмет у основном образовању. Свако од грађана поседује алат за фотографију, али мали број уме да тај алат користи и из њега извуче максимум. Стога, за развој фотографске писмености морамо формирати специјализоване фото-галерије у сваком окружном средишту, а како би се фотографска писменост дренирала у сваког члана наше заједнице, из пореског новца сваке године морамо опредељивати у фонд за одржавање фото-школа и набавку опреме. Фотографија је, не само уметност, већ и занат, и користи од развоја фотографске писмености имаће најпре индустрија наше државе, а потом и културни лик који се пројектује на сваког члана наше заједнице и на сваки наш производ.

Наша заједница, осиромашена лошим здовањем, има алат, фотографију, који се налази у рукама сваког младог човека и који може помоћи да људи буду бољи и срећнији. Здрав човек тежи ка балансу, ка бољем, ка достојанству, а савремена фотографска техника може да буде корисна помоћ на том важном задатку. Зашто да је не искористимо?

ДУШКО Р. КУЗОВИЋ³

Обреновац
dusko.kuzovic@gmail.com

³ Душко Р. Кузовић (Косјерић, 1967). Дипломирани инжењер архитектуре. Магистрирао и докторирао 2012. на Архитектонском факултету у Београду. Област истраживања: вернакуларна архитектура Балкана, историја архитектуре и урбанизма Балкана у 19. и 20. веку, архитектонска и урбана конзервација, савремено архитектонско и урбанистичко обликовање. Коаутор књиге: *Најједноставнији облици стиновања централној и зајадној Балкана* (Сирогојно 2014).

In memoriam
Проф. др ЛЈУБОМИРКА КРКЉУШ
(Шајкаш, 1940 – Нови Сад, 2024)

Крајем прошле године, 27. децембра, напустила нас је универзитетска професорка и дугогодишњи секретар Одељења за друштвене науке Матице српске – др Љубомирка Буба Кркљуш. На Правном факултету Универзитета у Београду дипломирала је 1964, магистрирала 1972. и одбранила докторску тезу 1978. (*О њолићичким њриликама у Војводини од 1918. до 1929. године*). На Правном факултету Универзитета у Новом Саду изабрана је за асистента (1965), а затим је прошла сва академска звања до редовног професора. Након пензионисања била професор емеритус на Правном факултету у Новом Саду. Предавала је *Историју држава и њрава народа*

Југославије (Историју држава и њрава народа Србије и Црне Горе и Правну историју српског народа), и опциони предмет *Историја њолићичких и њравних институција Војводине*. У неколико мандата била је продекан Правног факултета, декан (1998–2000), председник Савета и проректор Универзитета у Новом Саду (1996–1998). Била је потпредседник Матице српске (1999–2003). Пуних 12 година била је секретар Одељења за друштвене науке Матице српске (2008–2020). Била је члан Савета *Зборника Матице српске за друштвене науке* (2017–2024) и уредник *Свезака Матице српске (Серија друштвених наука)* (1995–2024). Члан Националног савета за научни и технолошки развој Републике Србије била је од 2012. до 2016. године, члан Одбора за изворе српског права Српске академије наука и уметности и члан Управног одбора Државног архива Србије. Добитник је *Новембарске њовеље Новој Сага* (1998) и *Повеље Адвокајске коморе Војводине* (1998). На Срећење 2022. указом председника Републике одликована је *Злајном медаљом за заслуге*.

Професорка Кркљуш је своје бројне научне радове засновала на прворазредној изворној грађи и литератури, обогативши српску историографију и тиме се уврстила у ред наших најуспешнијих и најзаслужнијих историчара.

У научном раду проф. Кркљуш бавила се претежно питањем аутономије и државноправним статусом Срба у Јужној Угарској и државноправним статусом Војводине, а нарочито историјом Српског народног покрета 1848/49. године, радом истакнутих појединаца политичког и јавног живота Срба на поме-

нутим територијама, правном терминологијом те присаједињењем области данашње Војводине Краљевини Србији и стварањем заједничке државе 1918. године као и другим темама политичке и правне историје 18, 19. и 20. века. Значајну научну пажњу професорка Кркљуш посветила је правном положају српског народа (с правноисторијског и с политичког становишта), оцењујући да је правни положај утврђивао оквире и стварао или ограничавао могућност развоја и напретка српског народа. Кључну улогу и пресудни значај у борби Срба у Јужној Угарској за националну равноправност, територијалну аутономију и друштвену једнакост имала је Револуција 1848. године – Српски народни покрет, када је та борба добила и свој политички вид, формулисан у политичком програму. Професорка је у својим радовима обрадила неколико веома значајних али запостављених тема овог периода српске историје. То је у првом реду организација власти која је изграђена током трајања Српског народног покрета, при чему је коришћена обимна грађа, највећим делом необјављена и до тада необрађена у историографији. То се односи и на уставне нацрте за Српску Војводину, који су тада начињени.

У вези са државноправним статусом Срба у Јужној Угарској су радови о постојању аутономије Војводине у време хабзбуршке владавине, тј. питање да ли је и у каквом облику остварен политички програм утврђен на Мајској скупштини 1848. године. Анализом аустријских уставних и законских аката и правноисторијских извора професорка Кркљуш доказала је да није постојала аутономија Војводине и да Војводство Србија и Тамишки Банат, основано 1849. није имало територијалну аутономију нити статус круновине.

Значајан предмет истраживања професорке Кркљуш била је делатност неких појединаца, активних учесника у културном и политичком животу тридесетих и четрдесетих година 19. века и Српског народног покрета 1848. Ови појединци у науци нису били довољно проучени нити адекватно представљени. То је био Константин Богдановић (1811–1854), а потом и његов савременик Павле Арс. Поповић (1812–1849).

У својим радовима професорка Кркљуш уочила је, илустровала обимним изворним материјалом и нагласила основну линију којом су се у својој свестраној делатности ру-

ководили и појединци и политичке и друге установе изграђене у то време – очување српске националне свести и тежњу ка сарадњи и јединству делова српског народа, издељеног и расутог у разним државним оквирима. Личности о чијој је делатности писала, оставиле су трага и у политичком и културном животу српског народа у Јужној Угарској, али су значајан допринос дале и изградњи младе српске државе, као што су то учинили и други њихови савременици, који су у историографији добили заслужено место. Прве јасно артикулисане погледе на слободу штампе изрекао је Павле Арс. Поповић, приликом именована за уредника *Српских новина* и у написима у другим београдским новинама.

У својим радовима о 1918. години и процесу присаједињења Србији, професорка је пажњу посветила Великој народној скупштини 25. новембра 1918. године, њеном избору и саставу, чиме је доказала да се радило о својеврсном плебисциту, демократски изабраној скупштини, што је у последње време често предмет покушаја оспоравања. Показала је да су неосноване тврдње да је у процесу присаједињења пресудну улогу имала српска влада, и да је одлука о присаједињу Србији била демократски и слободно изражена воља српског народа у Јужној Угарској, који је том одлуком испунио најважнију тачку свог политичког програма. Прва је обрадила грађу о Народној управи за Банат, Бачку и Барању, привременој влади коју је именovala Велика народна скупштина и која је деловала до марта 1919. У радовима о коначном чину у оквиру процеса стварања заједничке државе, Прводецембарском акту 1918. године, посветила је посебну пажњу, нарочито његовој правној природи, тј. државноправном статусу његових учесника, оспоривши у историографији владајући став да се радило о уједињењу два државних ентитета – Краљевине Србије и Државе Словенаца, Хрвата и Срба и утврдивши да Држава Словенаца, Хрвата и Срба није поседовала основне елементе државности.

Радови који се баве процесом настанка српских правних термина, радови о настанку српске правне терминологије, немају уску правноисторијски карактер, јер потреба за српским правним терминима сведочи о развоју српског друштва, привредног живота и српског језика. Први српски правни термини формулисани су у епистоларима двојице ис-

такнутих српских књижевника. Полемике о првим преводима мађарских закона и скова-них термина, и са правничког, али и језичког становишта, вођене су у време борбе за српски језик и правопис. Преводи су начињени и пре самог оснивања Друштва српске словесности и почетка његовог рада на терминологији, а и пре Хаџићевог посла на изради Српског грађанског законика, што несумњиво указује да се ради о првим покушајима грађења правних термина, а рад професорке Кркљуш представља њихову прву научну обраду.

Учествовала је на многобројним научним скуповима: *Стварање југословенске државе 1918. године*, поводом обележавања седамдесете годишњице стварања Југославије 1918–1988. (САНУ, 5–7. децембра 1988); *Скуј у поводу 75. годишњице јуџисаједињења Војводине Србији* (САНУ, Огранак у Новом Саду, 15. децембра 1989); *Србија на крају Првој свејској рајта* (Историјски институт, Београд 21. и 22. децембра 1989); *Устајавни развјијак Србије у XIX и почетком XX века* (САНУ, Београд 26. децембра 1988); *Ђорђе Тасић и љрава човека* (Правни факултет, Нови Сад, 10. децембра 1992); *Срјски љокреј у револуцији 1848–1849.* (САНУ, Београд и Сремски Карловци 15–19. септембра 1998); *Што љедесеј година од доношења Срјској грађанској законика (1844–1994)* (САНУ, Београд, 23. и 24. маја 1994); *Акћуелност мисли Свејтозара Милејића о ослобођењу и уједињењу срјској народа* (САНУ, Београд – Нови Сад, 25. и 26. септембра 1995); *Душанов законик – 650 година од њејвој доношења* (Бања Лука, 22. и 23. децембра 1999); *Велика Србија: Исјине, заблуде, злоујојребе* (САНУ, Београд, 24–26. октобра 2002); *Србија 1804–2004, друшћиво, економија, држава, љраво, љолијика, кулћура, релијца* (Ниш, 20–23. октобра 2004); *Законик цара Сћефана Душана – 650 година од љро-љлашења* (САНУ, 21. децембра 2005); *Три века Карловачке мијројолије 1713–2013.* (Сремски Карловци, 1. новембра 2013); *Срби у Угарској 1848–1918: од Мајске до Велике народне скујишћине* (Матица српска, 2. новембра 2018); *Крај рајта, Срби и стварање Јуџославије* (САНУ, 29–30. новембра 2018); *Срјски кулћурни љросјтор: усјројсћиво, љроблеми, вредностии* (Матица српска, 17. и 18. маја 2019); *Државно-црквено љраво кроз векове* (Будва, 10–13. октобра 2019); *Србија 1804–2004: друшћиво, економија, држава, љраво, љолијика,*

кулћура, релијца: зборник радова са научног скупа одржаног 20–23. октобра 2004. године на Правном факултету у Нишу.

БИБЛИОГРАФИЈА¹

Монографске публикације и уџбеници

- Odabrani izvori iz drzavnopravne istorije Jugoslavije* (koautor sa Srdanom Šarkićem). [Beograd 1982; 1998, drugo izdanje].
- Opšta istorija države i prava* (koautor sa Srdanom Šarkićem) [Beograd 1986; Beograd 1989, drugo izdanje].
- Исјорија љолијичких и љравних исјишћу-цјија Војводине* [Нови Сад 1992; 1995, друго издање; 2004, измењено и допуњено издање].
- Одабрани извори из државнојравне исјорије Јуџославије* (са С. Шаркићем) [Београд 1998].
- Правна исјорија срјској народа* [Прометеј, Нови Сад 2002; 2004, измењено и допуњено издање; Источно Сарајево 2007; Београд 2007, 2009, 2010, 2013, 2014, 2015, 2016].
- Одабрани извори из љравне исјорије срјској народа* [Нови Сад 2003].
- Пројекти усјава за Војводину Србију, настјали у шоку срјској народној љокрејта 1848–1849.* [Нови Сад 2006].
- Извешћја француских дијломајта из Бео-трада у време револуције 1848–1849.* [Матица српска, Нови Сад 2009].
- Средишћи органи власти у Срјској Војводини 1848–1849.* [Матица српска, Нови Сад 2013].
- Консјантин Ботдановић (1811–1854)* [Матица српска, Нови Сад 2018].
- Лисј Der Serbe о Срјском народном љокрејту 1848–1849.* [Матица српска, Нови Сад 2021].
- Павле Арс. Појовић: (1812–1849): Сјеријин кријичар, љравник, новинар* [Матица српска, Нови Сад 2022].
- Објавила је велики број научних чланака у периодичним публикацијама: *Зборник радова Правној факултети у Новом Саду*; *Зборник за друшћивене науке* (Матица српска); *Зборник Матице срјске за исјорију*; *Архив за љравне и друшћивене науке*; *Зборник Мати-*

¹ Детаљнија библиографија: Василије Ђ. Крстић, *Зборник Матице срјске за исјорију*, 111 (2025), 199–206.

це српске за друшћивене науке; *Историјски часопис*; *Гласник Адвокатске коморе у Новом Сагу*; *Dialogue, Journal international d'arts et de sciences*; *Свеске Мајице српске: Серџа за друшћивене науке*; *Југословенски историјски часопис*; *Истичраживања*; *Зборник радова Правног факултета у Источном Сарајеву*; *Годишњак Правног факултета у Источном Сарајеву*; *Анали Правног факултета у Београду*; *Летопис Мајице српске*; и прилога, чланака и расправа у тематским зборницима и монографским публикацијама: *Сиварање југословенске државе 1918. године* (зборник, Београд 1989); *Уставни развој Србије у XIX и почетком XX века* (зборник, Београд 1990); *Србија на крају првој светској рати* (зборник, Београд 1990); *Зборник радова свечаној скупи посвећеној 75. годишњици присаједињења Војводине Србији* (Нови Сад 1993); *Присаједињење Војводине Краљевини Србији 1918. године* (зборник, Нови Сад 1993); *Ђорђе Тасић и права човека* (зборник, Нови Сад 1993); *Пушеви конституисања Србије као модерне правне државе* (Нови Сад 1995); *Своједесет година од доношења Српској краљевској законика* (зборник, Београд 1996); *Актуелности мисли Светозара Милетића* (зборник, Београд 1997); *Реконструкција правног система Југославије на основама слободе, демократије, правде и социјалне правде* (зборник, Нови Сад 1998); *Прилози за историју банкарства у Војводини* (Нови Сад 1998); *Сексуалности, агресивности, делинквенности, медицински, правни и социјални аспекти* (зборник, Нови Сад 1999); *Ђушанов законик – 650 година од његовој доношења* (зборник, Бања Лука 2000); *Зборник радова Научној скупи Српски*

покрет у револуцији 1848–1849. (Београд – Сремски Карловци – Нови Сад 2000); *Здравље људи у Војводини* (Нови Сад 2001); *Историја банкарства у Војводини* (Нови Сад 2001); *Велика Србија – историје, заблуде и злоупотребе* (зборник, Београд 2003); *Србија 1804–2004, друштво, економија, држава, право, политика, култура, религија* (Ниш 2005); *Јаша Томић, Сабрана дела, Политички списи* (Нови Сад 2007); *Косово и Мешохија у цивилизацијским појмовима* (тематски зборник, Косовска Митровица 2010); *Сава Текелија и његова доба* (зборник радова, поводом 250 годишњице рођења Саве Текелије, Будимпешта 2013); *Три века Карловачке митрополије 1713–2013.* (Нови Сад 2014); *Бачка кроз векове* (Београд 2014); *Први Светски рат* (зборник радова, Матица српска, Нови Сад 2015); *Сјоменица академику Чедомиру Појову* (Нови Сад 2017); *Крај рата, Срби и сиварање Југославије* (зборник радова, Београд 2021); *Срби у Угарској 1848–1918: од Мајске до Велике народне скупштине* (зборник радова, Матица српска, Нови Сад 2019); *Оштрабини с љубављу, Свој година од присаједињења Војводине српској матици Србији 1918–2018.* (Вршац 2019); *Сјоменица присаједињења 1918–2018, Круна вековне борбе за ослобођење и уједињење* (Нови Сад – Београд 2019); *Српски културни просјор, Устројство, проблеми, вредности* (Нови Сад 2020); *Крај рата, Срби и сиварање Југославије* (зборник радова, Београд 2021); *Србија 1804–2004: друштво, економија, држава, право, политика, култура, религија*: зборник, Ниш 2024. Аутор је већег броја одредница у *Српској енциклопедији* и *Српском биографском речнику*.

ВЛАДИМИР НИКОЛИЋ

Матица српска

Матице српске 1, Нови Сад
vnkolic@maticasrpska.org.rs

In memoriam
 Др ВЕЛИКА ДАУТОВА РУШЕВЉАН¹
 (Баровица, код Солуна, 1939 – Нови Сад, 2022)
 археолог, музејски саветник

Почетком 2022. године, 19. јануара, напустила нас је колегиница, археолог и музејски

¹ Коришћени подаци из некролога чији је аутор проф. др Мирослав Вујовић који је посвећен Великој Даутовој Рушевљан (*Грађа за истраживање сивоменика културе Војводине*, 35, 2022, 268–269); такође и подаци из аутобиографије које је В. Николић добио од Велике Даутове Рушевљан 2014. године припремајући рукопис *Римска њољопривредна имања: виле русишке у југоисточном делу провинције Паноније* који је Велика Даутова као коаутор објавила са др Олгом Брукнер 2015. године, у издању Одељења за друштвене науке Матице српске, као и подаци из *Радова Матице српске* (1991–2022). Фото: Архив Војводине.

саветник, изузетно студиозан, вредан и компетентан стручњак, а пре свега искрени пријатељ, Велика Даутова Рушевљан, или како смо је једноставно звали – *Вики*. Рођена је 10. септембра 1939. године у влашком селу Баровица (Кастанери / *Κασταναρι*), код Гуменце (Гумениса), у општини Пеонија на периферији средишње грчке Македоније. У родном селу провела је кратко детињство које је убрзо прекинуто немачком окупацијом, грађанским ратом и егзодусом словенског живља из Егејске Македоније. Даутова је као седмогодишњи девојчица са породицом, у великој групи избеглица 1946, због очевог (Ђорђи) учешћа у партизанском покрету, протерана из Грчке. У групи од неколико хиљада избеглица породица се упутила преко границе, ка Југославији у неповрат, да би се после неизвесности и муке настанила у Куманову. Велика је ту завршила основну школу и Кумановску гимназију (1958). Потом се 1959. уписала на студије археологије (Група за археологију) на Филозофском факултету Универзитета у Београду 1959, где је дипломирала 1963, магистрала 1963. (*Римски бронзани накит у источном Срему*) и докторирала 1982. (*Римска камена њласџика у југословенском делу провинције Доње Паноније*), код познатог археолога и академика Милутина Гарашанина. Дисертацију је потом и публиковала под истим насловом (Нови Сад 1983). Након дипломирања, исте године запослила се у Археолошком музеју Македоније у Скопљу, где је након приправничког стажа и положеног стручног испита постала кустос за римски период. У скопском Археолошком музеју је, радећи на публикувању и систематизацији покретних археолошких налаза из фондова музеја (керамичке светиљке, фибу-

ле, накит), провела пет година (1963–1969) стекавши позамашно стручно искуство. Учествовала је на бројним рекогносцирањима широм Македоније као и на археолошким ископавањима неколико античких локалитета у (данас Северној) Македонији (археолошко налазиште римске колоније Скупи код Скопља, античког налазишта Стоби код Демир Капије, античког града Хераклеја Линкестис код Битоља, античког града Баргала код Штипа) и Србији (Ниш). У Скопљу се упознала са будућим супругом, фудбалским тренером и југословенским селектором Хугом Рушевљаном (Нови Сад, 1927 – Нови Сад, 1990) који је у то време био тренер „Вардара”. У пролеће 1969. прешла је у Ријеку и запослила се у Поморском и повјесном музеју, где је радила као кустос за римски период у Археолошком одељењу музеја. Била је један од пионира подводне археологије послератне Југославије те се бавила истраживањем поморских несрећа (бродолома), те радила на обради разнородног инвентара а посебно на публиковању амфора с подручја Кварнерског архипелага. Била је сарадник Завода за заштиту споменика културе града Дубровника, те је водила неколико заштитних археолошких ископавања на овом подручју (Дубровник, Цавтат, Купари, Млини, Сребрено, Слано, полуострво Молунат). Године 1973. прешла је у Нови Сад и запослила се у тадашњем Војвођанском музеју на месту кустоса археолога у Нумизматичком одељку. Звање музејског саветника стекла је 1986. а потом је постала кустос и руководилац Археолошког одељења (1987–1995). У два наврата (1979, 1984) била је в. д. директора Музеја Војводине, а више година руководила радом Археолошког одељења и Научноразвојне јединице (1987–1995), а до одласка у пензију била руководилац Одељења археологије Музеја Војводине (2002–2007). Као кустос Археолошког одељења Музеја Војводине активно је учествовала на систематским археолошким истраживањима вишеслојног локалитета Гомолава у Доњем Срему и публиковању резултата истраживања римског слоја са поменутих ископавања. Радила је на истраживању халштатског насеља и античке некрополе код Бешке, Думбову код Беочина и Свилоша, као и на више локалитета дуж трасе ауто-пута Београд–Загреб у организацији Покрајинског завода за заштиту споменика културе Војводине. Након првих почетних теренских археоло-

шких истраживања самостално је 1980. започела са систематским истраживањима римског викуса и виле рустике на потезу Врањ у атару села Хртковци, вишеслојном археолошком локалитету којем је посветила финалне године свог професионалног рада. Прелиминарне резултате својих вишегодишњих истраживања редовно је објављивала у неколико научних радова, а 2016. године објединила их је у монографији *Римски џериод у Хртковцима* (Нови Сад: Покрајински завод за заштиту споменика културе). Поред теренског археолошког рада истицала се и компетентним објављивањем стручних и научних радова, које је представљала на домаћим и иностраним научним симпозијумима и семинарима. Даутова је аутор више самосталних и коауторских изложби и каталога. Самостално или као коаутор објавила је неколико монографских публикација и аутор је већег броја радова у научним и стручним часописима из области археологије и друштвених наука. Радила је на публиковању налаза латенског и римског новца, античких светиљки, мерних инструмената, оружјања, тореутике (израда ствари од метала или кости), мозаика и скулптуре, као и епиграфских споменика из фондова Музеја Војводине, Музеја Срема и Музеја града Новог Сада. Учествовала је у развоју и организацији изложбене делатности Музеја Војводине, изради сталне поставке и пратећих каталога али и неколико тематских изложби са различитим темама из античке прошлости.

Била је одговорни уредник часописа *Раг војвођанских музеја* (1989–1992). За свој допринос развоју науке 1986. године додељена јој је награда СИЗ-а културе Војводине.

Са Мирославом Вујовићем учествовала је у припреми изложбе *Римска војска у Срему* као и у изради истоимене монографије која је објављена 2006. године. Уочи самог одласка у пензију Велика Даутова је 2007. за Музеј Војводине успела да омогући аквизицију позлаћене сребрне оплате шлема типа Беркасово, нађене у околини села Јарак код Хртковаца (17 км југоисточно од некадашњег Сирмијума). Овај изузетни налаз и данас је један од највреднијих експоната. Делове шлема проналазач је открио у малом сиво-печеном керамичком крчагу. Том приликом, заједно са Мирославом Вујовићем уз учешће и врхунских стручњака из Народног музеја у Београду (Слободан Савић, Милан Чоловић) радила

је на публикувању, конзервацији и рестаурацији шлема. Сам процес представљао је дуготрајан и мукотрпан посао, а као пример за реконструкцију послужио је мање раскошан шлем из Беркасова. Касноантички шлем из Јарка се састојао од већег броја фрагмената сребрног лима украшених пластично изведеним орнаментима, као и од две копче и више закивака и нитни, такође израђених од сребра. Плод те сарадње јесте најпре монографија *Касноантички шлем из Јарка* (Нови Сад 2011) али и документарни филм *Долина златних шлемова* (Contrast Media 2009)².

Велика Даутова била је члан Одбора Одељења за друштвене науке Матице српске од 1991. до 2022. године. Од 1995. је стални члан сарадник Матице српске. Са др Петром Милошевићем и др Олгом Брукнер, од 1982. до 1989, радила је на Матицином потпројекту „Друштвени односи и провинцијска култура на тлу Војводине у римско доба: I–IV век” у оквиру пројекта „Археологија праисторијског и античког периода”. Резултат овог потпројекта је монографска публикација *Почеци романизације у југоисточном делу провинције Паноније*. Учествовала је на дугогодишњем и сложеном пројекту Одељења за друштвене науке Матице српске „Археолошко-историјска слика Фрушке горе” (1988–2003). Од 2004. на овај пројекат укључена је тема „Римска пољопривредна имања у провинцији Доњој Панонији” (2004–2008), који је постао пројекат „Римска пољопривредна имања у провинцији Доњој Панонији – *Villae rusticatae* и *Villae suburbanae*” а чији је, заједно са др Олгом Брукнер (2008–2012), постала носилац. Резултат овог истраживања је двојезична монографска публикација *Римска пољопривредна имања: виле русијске у југоисточном делу провинције Паноније / Roman agrarian estates: Roman rustic villas in the southeastern part of the province of Pannonia* коју је Матица српска објавила 2015. године.

Велику Даутову памтићемо као истрајног и неуморног теренског археолога, истраживача и одличног познаваоца антике, која је целу своју каријеру и цело своје биће посветила истраживањима археологије Срема. Пре свега памтићемо је као искреног и надасве духовитог пријатеља и човека.

² <https://www.contrastmedia.info/portfolio-page/dolina-zlatnih-slemova-film.html>

БИБЛИОГРАФИЈА РАДОВА

Монографске публикације

- 1) *Rimska kamena plastika u jugoslovenskom delu provincije Donje Panonije*, Vojvodanski muzej i Savez arheoloških društava Jugoslavije, Novi Sad – Beograd 1983, 214 str.;
- 2) *Почеци романизације у југоисточном делу провинције Паноније* (коаутори: Олга Брукнер и Петар Милошевић), Матица српска, Нови Сад 1987, 220 str.;
- 3) *Gomolava: rimski period* (koautor: Olga Brukner), Vojvodanski muzej, Novi Sad 1992, 215 str.;
- 4) *Фрушка гора у античко доба: прилози за ствару историју и археологију* (група аутора), Матица српска и Археолошки институт, Нови Сад – Београд 1995, 173 str.;
- 5) *Kasnoantička nekropola kod Sviloša u Sremu / Late Roman necropolis near Svilos in Srem*, Matica srpska i Muzej Vojvodine, Novi Sad 2003, 191 str.;
- 6) *Rimska vojska u Sremu / Roman Army in Srem* (koautor: Miroslav Vujović), Muzej Vojvodine, Novi Sad 2006, 131 str.;
- 7) *Kasnoantički šlem iz Jarka / Late Roman helmet from Jarak* (koautor: Miroslav Vujović), Muzej Vojvodine, Novi Sad 2011; 127 str.;
- 8) *Римска пољопривредна имања: виле русијске у југоисточном делу провинције Паноније / Roman agrarian estates: Roman rustic villas in the southeastern part of the province of Pannonia* (коаутор Олга Брукнер), Матица српска, Нови Сад 2015; 190 str.;
- 9) *Rimski period u Hrtkovcima / The roman period in the village of Hrtkovci*, Pokrajinski zavod za zaštitu spomenika culture, Novi Sad 2016; 163 str.

Чланци, каталози, прикази,
документарни филм

- „Rimske svjetiljke u zbirci Pomorskog i povijsnog muzeja u Rijeci”, *Diadora: glasilo Arheološkoga muzeja u Zadru*, sv. 5, 1970, 147–160;
- „Tipologija kvarnerskih amfora”, *Diadora: glasilo Arheološkoga muzeja u Zadru*, sv. 5, 1970, 161–170;
- „Заштитно ископавање античког локалитета ’Кува’ код Бегеча”, *Раг војвођанских музеја*, 21/22, 1972/73, 141–152;

- „Ranorimska nekropola u uvali Sepen kod Omišlja na otoku Krku”, *Diadora: glasilo Arheološkoga muzeja u Zadru*, sv. 6, 1974, 181–205;
- „Zaštitno istraživanje podvodnog nalaza amfora na otoku Rabu”, *Diadora: glasilo Arheološkoga muzeja u Zadru*, VIII, 8, vol. 8, 1975, 89–102;
- „Римски новац са археолошких ископавања на лок. Думбово код Беочина”, *Грађа за истраживање сѐоменика културе Војводине*, књ. 6/7, 1976, 45–47;
- „Археолошки налази са Gomolave”, *Spona* (NS), 17/18, 1977, 112–113;
- „Jelka Petrović: Gomolava”, Novi Sad, 1977. Katalog, *Spona* (izdanje Društva muzejskih radnika Vojvodine, Novi Sad), 17/18, 1977, 119–120;
- „Rimske bronzane fibule”, Novi Sad, 1977. Katalog, *Spona* (NS), 17/18, 1977, 119;
- „Rimski kameni spomenici u Vojvodanskom muzeju”, Novi Sad 1977. Katalog, *Spona* (NS), 17/18, 1977, 119;
- Rimske bronzane fibule: (poklon Teodora Veselinovića)*, Katalog, Vojvodanski muzej, Novi Sad 1977, 22 str.;
- „Две оставе из Народног музеја у Вршцу”, *Раг војвођанских музеја* 23/24, 1974/1978, 41–54;
- “Eszter V. Vágo – István Bóna, Die Gräberfelder von Intercisa der spätrömische Südostfrihof, Budapest 1976”, *Раг војвођанских музеја*, 23/24, 1974/1978, 180–182;
- „Римски новац из Баноштора и Черевиха”, *Грађа за истраживање сѐоменика културе Војводине*, књ. 8/9, 1978/1979, 21–32;
- „Римски новац из Гардиноваца”, *Раг војвођанских музеја*, 23/24, 1974/1978, 63–66;
- „Римски новац из Срема: (Војвођански музеј: Откуп 1976–78. године)”, *Раг војвођанских музеја*, 26, 1980, 69–87;
- „Novac sa iskopavanja rimskog naselja na lokalitetu Gomolava (1953–1978)”, *Раг војвођанских музеја*, 28, 1982/1983, 39–46;
- „Ostava Folisa iz Vačinaca u Sremu”, *Раг војвођанских музеја*, 29, 1984/1985, 85–120;
- „Grobni nalazi sa Vranja i Gomolave”, *Раг војвођанских музеја*, 30, 1986/1987, 103–112;
- „Penzionisani članovi Društva”, *Spona* (izdanje Društva muzejskih radnika Vojvodine, Novi Sad), 29, 1987, 44–47;
- „Rimski novac sa limesa u Vojvodanskom muzeju”, *Раг војвођанских музеја*, 31, 1988/1989, 75–106;
- Muzeji u Vojvodini: istraživanja od značaja za razvoj naučnih disciplina: naučno-istraživački projekat* (grupa autora), Novi Sad 1989;
- Arheologija vojvodanskog tla: naučno-istraživački projekat* (grupa autora), Novi Sad 1990;
- „Dosadašnji rezultati istraživanja i problemi pri proučavanju sarmatske kulture u Vojvodini”, *Раг војвођанских музеја*, 32, 1989/1990, 81–94;
- „Novi nalazi epigrafskih spomenika iz Srema”, *Arheološki vestnik / Acta archaeologica* (Ljubljana: Arheološki seminar Univerze v Ljubljani), 41, 1990, 623–629;
- „Сондажно-заштитна ископавања на локалитету Врањ код Хртковаца у Срему (1980–1989)”, *Раг војвођанских музеја*, 33, 1991, 41–62;
- „Библиографија радова о античкој археологији југоисточног дела провинције Паноније (источни Срем) 1945–1990. г.”, *Зборник Мајнице српске за историју*, 45, 1992, 236–247;
- „Бронзани судови из збирке Војвођанских музеја”, *Зборник Народног музеја. Археологија / Recueil du Musée national. Archéologie*, 14, 1, 1992, 359–362;
- „Проблеми и резултати научноистраживачког рада римског периода у југословенском делу провинције Паноније (Источни Срем)”, *Зборник Мајнице српске за историју*, 45, 1992, 231–235;
- „Сондажно-заштитно ископавање римске некрополе у Хртковцима”, *Раг војвођанских музеја*, 34, 1992, 91–105;
- „Војвођански музеј – стална поставка”, *Misao: list prosvetnih, naučnih i kulturnih radnika SAP Vojvodine*, XVIII, 1/2, 1992, 11; XVIII, 3, 1992, 9; XVIII, 4, 1992, 9;
- „Заштитно ископавање римског насеља у Хртковцима (1991. године)”, *Раг војвођанских музеја*, 35, 1993, 53–70;
- „Римско утврђење код Чортановаца”, *Раг војвођанских музеја*, 36, 1994, 13–33;
- „Занатски производи и нумизматички налази”, *Фрушка гора у античко доба: прилози за сѐтару историју и археологију*, Матица српска и Археолошки институт, Нови Сад – Београд 1995, 111–173;
- „Prilog proučavanju rimske keramike sa pečatnim ornamentima iz Srema”, *Раг Музеја Војводине*, 37/38, 1996, 53–75;
- „Теракота Пријапа из Хртковаца”, *Зборник Народног музеја. Археологија / Recueil du Musée national. Archéologie*, 16, 1, 1996, 187–192;

- “Der Silvanus-Kult im Südosten der Provinz Pannonia Inferior”, *Уздарје Драгославу Срејовићу: поводом шездесетих година живота од брјачића, сарадника и ученика*, Центар за археолошка истраживања Филозофског факултета, Београд 1997; 397–384;
- Музеј Војводине: сјална пошљавка*: [водич], Музеј Војводине, Нови Сад 1997;
- „Прилог проучавању сцена лова на споменицима провинције Паноније”, *Раг Музеја Војводине*, 39, 1997, 103–107;
- „Делатност Археолошког одељења Војвођанског музеја (1947–1997)”, *Ог Српске народне збирке до Музеја Војводине: 1847–1997: зборник радова са међународној научној скуја поводом сјоидесетих година Музеја Војводине*, Музеј Војводине, Нови Сад, 137–152;
- „Касноантички гроб на локалитету Врањ у Хртковцима”, *Раг музеја Војводине*, 40, 1998, 97–105;
- „Систематско-заштитна ископавања у Хртковцима”, *Гласник Српској археолошкој друштва*, XVI–XVII, 15/16, 1999/2000, 163–174;
- „Villa rustica на локалитету Врањ у Хртковцима”, *Раг Музеја Војводине*, 41–42, 1999–2000, 15–28;
- “A mosaic from Roman Bassianae”, *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* (Budapest), 52, 2001, 109–114;
- „Културни слојеви у грађевинским фазама трговачко-занатске четврти у Сирмијуму”, *Vestigatio vetustatis: Александрина Цермановић-Кузмановић од брјачића, сарадника и ученика*, Филозофски факултет, Центар за археолошка истраживања, Београд 2001, 151–163;
- „Мирјана Маријански-Манојловић: (1924–2000)”, *Раг Музеја Војводине*, 43/45, 2001/2003, 237–238;
- „Архитектонско-грађевински комплекс виле урбане у Сирмијуму”, *Грађа за проучавање споменика културе Војводине / Material for the Study of the Cultural Monuments of Vojvodina*, 21, 2004, 55–80 (коаутор);
- Музеј Војводине: водич / Museum of Vojvodina: guide*, Музеј Војводине, Нови Сад 2004. (коаутор);
- „Vila Rustika u Hrtkovcima”, *Зборник Мајнице српске за класичне ситуије*, 6, 2004, 171–173;
- “Imported Terra Sigillata and Pannonian Production from the Site Vranj in Hrtkovci (Srem)”, *Зборник Народној музеја. Археологија / Recueil du Musée national. Archéologie*, XVIII, 1, 2005, 395–416;
- „Систематско-заштитна ископавања виле рустике у Хртковцима 2004. године”, *Гласник Српској археолошкој друштва*, XX, 21, 2005, 239–249;
- „Римски оловни предмети из Срема / Roman Lead Objects from Srem”, *Гласник Српској археолошкој друштва*, XXIII, 22, 333–353;
- “Silver Jewelry of Hellenistic and Celtic Type from Hrtkovci in Srem”, *Сјаринар Српској археолошкој друштва*, 56, 2006, 291–307 (коаутор Милош Јевтић);
- “Chance find of metal objects from Hrtkovci”, *The Eastern Celts between Hellenistic and Roman world* (Излагање на међународном симпозијуму “The Eastern Celts between Hellenistic and Roman world” (коаутор: Мирослав Вујовић), Вршац 2007, 9–10;
- „Прилог проучавању римских мерних инструмената из Срема”, *Гласник Српској археолошкој друштва*, 27, 2007, 341–354;
- Dolina zlatnih šlemova*, dokumentarni film; scenario Miroslav Vujović; režija Nela Toth, Saša Ljubojević, Muzej Vojvodine, Novi Sad 2009;
- „Tri rimska nadgrobna spomenika iz Srema”, *Годишњак Музеја Трага Новог Сада*, 11, 2016, 31–38.

ВЛАДИМИР М. НИКОЛИЋ
 Матица српска
 vnikolic@maticasrpska.org.rs

АУТОРИ У ОВОМ БРОЈУ AUTHORS IN THIS ISSUE

СЛОБОДАН АНТОНИЋ (Београд, 1959). Редовни професор на Одељењу социологије Филозофског факултета Универзитета у Београду.

Дипломирао 1982. и магистрирао 1988. (*Прилоџ кријишци истџоријској маџеријализма као филозофије истџорије*). Докторирао 1995. на Филозофски факултет у Београду (*Социолошко-метџодолошки џроблеми џроучавања еволуције џредџрађанских друшџијава*). Области интересовања: теорија друштвене структуре, теорија моћи, историјска социологија и политичка социологија. За доцента на Филозофском факултету Универзитета у Београд изабран 2001, за ванредног професора 2006, и 2011. за редовног професора за ужу научну област Социологија. На основним студијама дрџи предавања из следећих области: Историјска социологија, Социологија избора, Теорија друштвене структуре и система, Теорија моћи; на мастер студијама: Српска политика, на докторским студијама: Општа социологија и Политичка социологија. Био уредник часописа *Гледишџија* (1988–2000), Уредник часописа Српска политичка мисао (1994–1997) и члан Уредништва, Члан Српског социолошког друштва (од 1995) и председник (2009–2013), члан Српског Филозофског друштва (од 1996), уредник часописа *Нова срџска џолишџичка мисао* (од 1997) и члан Уредништва, 2004–2006. – заменик главног и одговорног уредника часописа *Социолошки џреџлег* (2004–2006) и главни и одговорни уредник (2006–2009), управник Одељења социологије на Филозофском факултету у Београду (2006–2009).

Важније књиге: *Srbija između populizma i demokratije: politički procesi u Srbiji 1990–1993*, Beograd 1993. (коаутор); *Challenges of Parliamentarism: the case of Serbia in the Early Nineties*, Belgrade 1995. (група аутора); *Izazovi istorijske sociologije: teorijsko-metodološki problemi proučavanja evolucije predgrađanskih društava*, Beograd 1995; *Zarobljena zemlja: Srbija za vlade Slobodana Miloševića*, Beograd 2002; *Nacija u strujama prošlosti: ogledi o održivosti demokratije u Srbiji*, Beograd 2003; *Gutanje žaba: rasprave o srpskoj tranziciji*, Beograd 2005; *Елиџија, џрађансџиво и слаба дрџава: Србија џосле 2000*, Beograd 2006, 2009; *Кулџтурни раџи у Србији*, Beograd 2008; *Вајмарска Србија*, Beograd 2008; *Искушења радикалној феминизма: моћ и џранице друшџивеној инжењеџеринџа*, Beograd 2011, 2021; *Транзициони скакавци: идејна сучељавања 2008–2011*, Нови Сад 2011; *Вишџијевска Србија*, Beograd 2011; *Ђаво, истџорија и феминизам: социолошке џусџоловине*, Крагујевац 2012; *Лошџа бесконачносџи: џрилози социолоџији срџској друшџијава*, Beograd 2012; *На бриселским шџинама: џолишџичке анализе*, Beograd 2013; *Моћ и сексуалносџи: социолоџија џеј џокреџија*, Пале 2014. и Beograd 2014, 2021; *Демонџијажа кулџтуре: џрилози за социолоџију срџској друшџијава*, Beograd 2016, 2020, 2023; *Моћ и џослушџносџи*, Beograd 2021; *Досагна социолоџија: о једној заморној шџеми каква је класа*, Beograd 2022; *Два завешџна народа: Руси и Срби*, Beograd 2022, 2023; *Може бишџи само један: џовесџи џредседничких избора у Србији 1989–2022*, Андрићград (Вишеград) 2022; *Украјински раџи – буђење Царсџијава*, Beograd 2023; *Колонијално (анти)образовање: срџско шџколсџиво џод џом аџнџланџизма*, Beograd 2024; *Неоколонијализам и инверзни национализам: случај Србије*, Beograd 2025.

ЧАСЛАВ Д. КОПРИВИЦА (Никшић, 1970). Редовни професор на Факултету политичких наука Универзитета у Београду.

Дипломирао, магистрирао 1999. (*Пићање њовијесноја код Марјина Хајдеџера*) и докторирао 2003. (*Онџолошки смисао Плајџонове џосџавке идеје*) на Одељењу филозофије Филозофског факултета Универзитета у Београду. Бора вио на студијским усавршавањима на универзитетима у Тибингену, Базелу и Чикагу. Био је стипендиста DAAD и Сасакава фондације. Области научног истраживања: античка и модерна филозофија, херменеутика, феноменологија, политичка теорија, међународни односи, културне студије. Радио на Институту за филозофију и друштвену теорију у периоду 1996–2000. Члан је Српског филозофског друштва.

Важније књиге: *Идеје и начела. Исџраживање Плајџонове онџолоџије*, Нови Сад – Сремски Карловци 2005; *Биће и судбина. Хајдеџерово мишљење између узорности и временитости*, Београд 2009; *Будућности сџраха и наде. Један филозофски ојлед о долазећем времену*, Бања Лука 2011; *Филозофија анџажовања*, Београд 2014; *Ното Махитус: елементи филозофије сџорџа*, Београд 2018; *Срџски џуџ: искусџва разабирања исџиноликости у недоба дубоке смуџње*, Београд 2018.

ДУШКО Р. КУЗОВИЋ (Косјерић, 1967). Дипломирани инжењер архитектуре. Дипломирао 1994, магистрирао 2006. (*Сеоска кућа, село и сеоски центри у 19. и џрвој џоловини 20. века на џросџору оџџине Косјерић*) и докторирао 2012. (*Сџамбена архџитекџура вароџи и вароџица заџагне Србије у 19. и џрвој џоловини 20. века*) на Архитектонском факултету Универзитета у Београду. Био је предавач на Департману за архитектонске инжењере (Колец за инжењере, Универзитет Дофар) у Салали у Оману, Америчком универзитету у Кирењи (Кипар), Источно-медитеранском универзитету у Фамагусту (Кипар), гостујући професор на Немачком универзитету у Каиру (Египат). Добитник је Борбине повеље за архитектуру (коаутор, Сарајево 1992), Награде за архитектуру Града Новог Сада (коаутор, 1991), и неколико првих награда на архитектонским и вајарским конкурсима у Југославији и свету. Област истраживања: вернакуларна архитектура Балкана, историја архитектуре и урбанизма Балкана у 19. и 20 веку, архитектонска и урбана конзервација, савремено архитектонско и урбанистичко обликовање.

Важније књиге: *Најједностиавнији облици сџановања централној и заџагној Балкана*, Сирогојно 2014. (коаутор).

ЈАСМИНА КОЏОПЕЉИЋ (1964). Редовни професор на Одсеку за психологију Филозофског факултета у Универзитету у Новом Саду.

Дипломирала психологију 1987. године на Одсеку за психологију Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду. Магистрирала 1995. ( ) на Филозофском факултету Универзитета у Београду. Докторирала 2003. (*Меџајезички чиниоци усвајања џисмености – Синџаксичка свесџ код деце џредџколској узрасџа као џредуслов усџеха у усвајању чџићања и џисања*) на Филозофском факултету Универзитета у Новом Саду. На Филозофском факултету у Новом Саду запослила се 1988. и стекла звање асистента. У звање доцента изабрана је 2004. године, у звање ванредног професора 2009, а у звање редовног професора 2017. године. Осим предмета које реализује на сва три нивоа студија психологије, предаје и студентима основних студија педагогије и наставничких студијских група на Филозофском факултету. Област научно-истраживачког рада јој је психологија образовања. Најзначајније области интересовања у оквиру ове

области су: развој метајезичких способности, језички и когнитивни предуслови усвајања читања, мотивација за учење, вршњачко насиље код деце и адолесцената. Последњих година као члан тима који спроводи близаначку студију интензивније се бави бихејвиорално-генетичким истраживањима о доприносу наследних и срединских чинилаца у развоју интелигенције и других психолошких феномена. Коаутор је уџбеника: *Psihologija u nastavi: Odabrane teme iz psihologije obrazovanja* (Novi Sad 2017).

Важније књиге: *Metajezikički aspekti zrelosti za polazak u školu*, Novi Sad 2008; *Velikih pet plus dva: verzija za decu: primena i interpretacija*, Beograd 2019. (коаутор).

ИЛИЈА МИЛОВАНОВИЋ (Врбас, 1990). Доцент на Одсеку за психологију, Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду.

Дипломирао 2012. године, мастерирао 2014. (*Перцепција породичног окружења и школско постојиноуће у светлу наследних и срединских чинилаца*), докторирао 2021. године (*Чиниоци и ефекти маймајичке анксиозности на раном основношкоском узрасију*) на Филозофском факултету Универзитета у Новом Саду. Након асистентског ангажмана (2015–2021), изабран у звање доцента на матичном факултету за курсеве који произлазе из области педагошке психологије и методике наставе. Аутор је и коаутор више научних радова објављених у домаћим и страним часописима. Члан је уредништва у два часописа (*Психологија* и *Примењена психологија*). Област научног истраживања: Психологија образовања.

ЈАСМИНА ПЕКИЋ (Сомбор, 1979). Ванредни професор на Одсеку за психологију Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду.

Дипломирала 2002. године на Одсеку за психологију Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду, магистрала 2007. на Одељењу за психологију Филозофског факултета Универзитета у Београду (*Црте личности као чиниоци успешности ученика средњих школа за даровите*) и докторирала 2012. на Одсеку за психологију Филозофског факултета у Новом Саду (*Карактеристике породица са академски даровитим адолесцентом*). Од 2004. године запослена је на Одсеку за психологију Филозофског факултета у Новом Саду у звању асистент-приправник, потом је 2008. године изабрана у звање асистента, 2013. године у звање доцента, а од 2018. године у звање ванредног професора. Од 2015. до 2018. године обављала је дужност заменика шефа Одсека за психологију, од 2016. до 2020. године била је члан уредништва *Годишњака Филозофског факултета у Новом Саду*, од 2018. до 2021. године била је главни и одговорни уредник часописа *Примењена психологија*, а од 2022. године члан је уредништва часописа *Зборник Мајнице српске за друштвене науке*. Главна област интересовања представља психологија даровитости, са посебним освртом на интелектуалне, персонолошке и породичне карактеристике даровитих у различитим доменима. У остале области интересовања спадају психологија васпитања и психологија образовања. Коаутор је уџбеника: *Psihologija u nastavi: Odabrane teme iz psihologije obrazovanja* (Novi Sad 2017).

РАДОЈЕ В. ШОШКИЋ (Беране, 1984). Ванредни професор на Филозофском факултету Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици.

Дипломирао на смеру Англистика на Филозофском факултету Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици (2007) где је и докторирао 2018. (*Сумрак америчког ума у грамама На оивореном друму*

Стивва Тешића и Блуз за Месију Арџура Милера). У звање ванредног професора на Катедри за енглески језик и књижевност Филозофског факултета Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици изабран 2023. године. Области интересовања и истраживања: модерни и постмодерни роман и приповетка, модерна и постмодерна англоамеричка драма, филозофија, културологија, антропологија.

Важније књиге: *Посмодернизам у њозним драмама Арџура Милера*, Косовска Митровица 2022.

Био-библиографске белешке сачинио
Владимир Николић

РЕЦЕНЗЕНТИ РАДОВА У 2025. ГОДИНИ
Зборник Мајице српске за друшћивене науке

REVIEWERS OF PAPERS IN 2025
Matica Srpska Social Sciences Quarterly

- Проф. др Михаел Антоловић, Педагошки факултет у Сомбору, Универзитет у Новом Саду;
- Проф. др Даниела Арсеновић, Природно-математички факултет, Универзитет у Новом Саду;
- Др Милан Брдар, научни саветник, Институт друштвених наука, Београд;
- Проф. др Дивна Вуксановић, Факултет драмских уметности, Универзитет у Београду;
- Проф. др Василије Гвозденовић, Филозофски факултет, Универзитет у Београду;
- Др Душан Достанић, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд;
- Др Миша Ђурковић, научни саветник, Институт за европске студије, Београд;
- Проф. др Горан П. Илић, Правни факултет, Универзитет у Београду;
- Др Слободан Јанковић, виши научни сарадник, Институт за међународну политику и привреду, Београд;
- Проф. др Милош Ковић, Филозофски факултет, Универзитет у Београду;
- Проф. др Часлав Копривица, Факултет политичких наука, Универзитет у Београду;
- Проф. др Богдан Лубардић, Православни богословски факултет, Универзитет у Београду;
- Др Милош Матић, виши кустос, научни сарадник, Етнографски музеј, Београд;
- Др Петар Матић, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд;
- Др Борис Милосављевић, научни саветник, Балканолошки институт САНУ, Београд;
- Проф. др Јована Милутиновић, Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду;
- Проф. др Ђорђе Митровић, Економски факултет, Универзитет у Београду;
- Др Никола Младеновић, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд;
- Др Хајрија Мујовић, научни саветник, Институт друштвених наука, Београд;
- Проф. др Александар Новаковић, Филозофски факултет, Универзитет у Нишу;
- Др Драго Његован, музејски саветник, Музеј Војводине, Нови Сад;
- Академик Часлав Оцић, Српска академија наука и уметности, Београд;
- Проф. др Јасмина Пекић, Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду;
- Др Мијодраг Радојевић, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд;
- Проф. др Миломир Степић, научни саветник, Институт за политичке студије, Београд;

Др Александар Стојановић, виши научни сарадник, Институт за новију историју Србије, Београд;

Др Борис Теодосијевић, научни саветник, Институт друштвених наука, Београд;

Др Андрија Филиповић, Факултет за медије и комуникације, Универзитет Сингидунум, Београд;

Проф. др Зоран Чворовић, Правни факултет, Универзитет у Крагујевцу;

Проф. др Богољуб Шијаковић, Православни богословски факултет, Универзитет у Београду;

Проф. др Срђан Шљукић, Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду;

Проф. др Радоје В. Шошкић, Филозофски факултет, Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици.

Листу рецензената саставио
Никола Павловић

ИМЕНСКИ РЕГИСТАР
REGISTER OF NAMES

- Авердон, Ричард (Richard Avedon) 608
Авлунд, Кирстн (Kirsten Avlund) 520, 528, 530
Аврамовић, Зоран 538–539, 566
Адамакидоу, Теодула (Theodoula Adama-
kidou) 533
Адамовић, Саша 551, 566
Адорно, Теодор (Theodor W. Adorno) 512
Аздејковић, Предраг 549
Акбаритабар, Алиакбар (Alliakbar Akba-
ritabar) 533
Александар Карађорђевић 567
Александер, Патрициа (Patricia A. Ale-
xander) 521–522, 530
Алоско, Мајкл (Michael L. Alosco) 522, 530
Алфонс V Арагонски (Alfonso V de
Aragón) 594
Ангелина Бранковић 595
Андреас, Стук Е. (Stuck E. Andreas) 533
Андреј (свештеник, Тофаларија) 605,
607
Антић, Чедомир 552, 559, 571
Антоловић, Михаел 603, 627
Антонић, Слободан 535, 537, 542, 548,
551, 553–554, 557–559, 562, 565–566,
568, 577, 601–603, 623
Арон, Адам (Aron) 521, 531
Арсеновић, Даниела 627
Бабић, Сава 500
Багета, Питер (Peter Baggetta) 521–522, 530
Бакен, Елизабет (Bakken, Elizabeth) 531
Бакић, Јово 549, 568, 575
Баралићи (фамилија) 586
Басара, Светислав 573
Баутманс, Иван (Bautmans, Ivan) 531
Бек, Џон (John C. Beck) 532–533
Бело, Медина (Bello, Medina) 532
Белц, Себастијан (Sebastian Beltz) 520, 530
Бељански, Владимир 575
Березук, Кортни (Courtney Berezuk) 521,
530
Бериславићи (породица) 594
Бертоци, Николет (Bertozzi, Nicoletta) 531
Бешлин, Миливој 571
Билбија, Данило 589
Бинкин, Ненси (Binkin, Nancy) 519, 531
Бирмен, Арлин (Arlene S. Bierman) 519, 531
Бичаин, Донача (Beacháin, Donnacha) 554,
559, 568
Бјанћи, Федерико (Federico Bianchi) 533
Блек, Кевин (Kevin J. Black) 533
Блек, Сандра Е. (Sandra E. Black) 530
Блозик, Ева (Eva Blozik) 532
Богдановић, Константин 614–615
Божанић, Снежана 596
Божовић, Гојко 505, 512, 514
Бојковић, Слађана 590
Бојл, Патриција А. (Patricia A. Boyle) 531
Бона, Иштван (István Bóna) 620
Боуз, Чеј (Chay Bowes) 539, 572
Боцан-Харченко, Александар (Александр
Аркадьевич Боцан-Харченко) 540,
552, 570
Бранковићи (породица) 593–596
Брдар, Милан 627
Бредфорд, Елизабет (Elisabeth E. F. Brad-
ford) 531
Бресон, Анри Картије 608
Бркић, Бранислав 604, 608, 610
Бркић, Миша 555–556, 572
Брнабић, Ана 549
Броз, Јосип 598–599
Брукнер, Олга 617, 619
Брунер, Ерик (Eric J. Brunner) 520, 528,
530, 532
Брундон, Викторија (Victoria E. A. Bruns-
don) 531

- Бубњевић, Слободан 547, 572
 Бујошевић, Драган 564–565, 567
 Була, Кристоф (Christophe J. Büla) 533
 Буловић, Иринеј 536, 573
 Бурсаћ, Драган 536, 549, 572
- Вагар, Тор Д. (Tor D. Wagar) 532
 Ваго, Естер (Eszter B. Vágo) 620
 Валтерт, Јута (Walthert, Jutta M.) 533
 Валтровић, Михаило 588, 590
 Ван ден Берг, Нилтје (Neeltje van den Berg) 530
 Ван дер Ворст, Ане (Anne van der Vorst) 520, 530, 533
 Ван Дулмен, Манфред (Manfred van Dulmen) 530
 Ванковска, Биљана 541, 543, 559–560, 576
 Варагић, Никола 549, 568
 Васић, Марија 573
 Вебер, Макс (Maximilian Carl Emil Weber) 488
 Велимировић, Николај 598
 Вељковић, Владимир 541, 550
 Вељковић, Милош 588
 Вертнер, Мор (Mór Wertner) 594
 Веселиновић, Теодор 620
 Виденовић, Иван 561, 576
 Видојковић, Марко 539, 550, 576
 Вилмовска-Пјетрушинска, Ана (Anna Wilmowska-Pietruszyńska) 531
 Витали, Патриција (Patrizia Vitali) 531
 Вицки, Александер (Alexander H. Witzki) 532
 Вишњовска-Сурлеј, Агњешка (Wiśniowska-Szurlej, Agnieszka) 531
 Владушић, Слободан 556, 568
 Властимировићи 598
 Војводић Јовановић, Маја 567
 Врзић, Никола 563, 569
 Вриндт, Патриција де (Patricia de Vriendt) 519, 528
 Вујовић, Александар 538, 542–546, 559, 569
 Вујовић, Бранко 587, 590
 Вујовић, Мирослав 617–619, 621
 Вук Бранковић 595
 Вук Гргуровић (Змај Огњени Вук) 594
 Вукановићи 598
- Вукелић, Милан 576
 Вуковић, Слободан 551, 566
 Вуксановић, Дивна 627
 Вулетић, Владимир 539, 569
 Вулин, Александар 548, 562, 570, 574
 Вучић, Александар 536, 540, 542, 548, 550–552, 554, 556–558, 561, 567–568, 570–572, 574–576
 Вучићевић, Душан 566
- Гајић, Александра 600
 Ганстад, Џон (John Gunstad) 530
 Гарашанин, Милутин 617
 Гвозденовић, Василије 627
 Гвозденовић, Ирена 587, 591
 Гилман, Герхард (Gillmann, Gerhard) 532
 Глас, Томас (Glass, Thomas A.) 532
 Глојстејн, Симоне (Simone Gloystein) 530
 Голд, Дебора Т. (Deborah T. Gold) 532
 Голдберг, Тери Е. (Goldberg, Terry E.) 519, 531
 Голди, Шин (Sean Goldy) 532
 Гонзалес-Абралдес, Исабел (Isabel González-Abraldes) 532
 Гордон, Марк Л. (Marc L. Gordon) 531
 Горус, Елен (Gorus, Ellen) 531
 Грбић, Филип 556, 558–559, 569, 573
 Грим, Кевин (Kevin J. Grimm) 533
 Гринјајев, Сергеј (Гринјев, Сергей Николаевич) 537, 543, 545, 547, 560, 566
 Грлић, Данко 500
 Груевски, Никола 541
 Грухоњић, Динко 548, 550, 573
- Дажмонд, Адел (Adele Diamond) 521–522, 528, 531
 Дамјановић, Игор 541, 569
 Дамјановић, Тања 590
 Даутов, Ђорђи 617
 Даутова Рушевљан, Велика 617–619
 Дачић, Ивица 548, 560, 574
 Де Вриент, Патриција (De Vriendt, Patricia) 531
 Девис, Питер (Davies, Peter) 531
 Делић, Дарко 538, 569
 Делић, Јован 512, 515
 Деспотовић, Љубиша 597–599
 Дивјак, Слободан 550, 569, 572

- Дикић, Александар 536, 548, 572
 Диковић, Јелена 548, 572
 Диксон, Роџер А. (Roger A. Dixon) 533
 Достанић, Душан 627
 Доубова, Светлана Владиславовна (Dobova, Svetlana Vladislavovna) 519–520, 529, 531
 Драшковић, Дарко 551, 572
 Дресес-Веринглоер, Јута (Dreses-Weringloer, Ute) 531
 Дробњаковић, Боривоје 588, 591
 Ду, Пернил (Pernille Due) 530
 Дугин, Александар (Александр Гельевич Дугин) 540, 569
 Дупен, Дан (Duppen Daan) 533
 Дураковић, Есад 500
- Ђамбелука, Елиана (Eliana Giambelluca) 524, 531
 Ђинђић, Зоран 556
 Ђокић, Владан 574
 Ђорђе (Максим) Бранковић 594–595
 Ђорђевић, Владимир 546, 558
 Ђорђевић, Тајјана 572
 Ђукић, Ђорђе 553, 567
 Ђураћ Бранковић 593–596
 Ђурковић, Миша 538, 543, 559, 566, 627
 Ђуровић, Ранко 604
- Елијаде, Мирчеа 486, 492, 495, 500
 Емерсон, Мајкл (Michael J. Emerson) 532
 Ердџановић, Јован 588, 591
 Ерњаковић, Глигорије 591
 Еспиноса-Аларкон, Патриција (Patricia Espinosa-Alarcón) 531
- Жељски, Реља 542, 545, 562, 567
 Живковић, Милан 543, 576
 Живковић, Новак 584, 591
 Жигмунд Луксембуршки (Sigismund von Luxemburg) 594
- Закзанис, Константин К. (Konstantine K. Zakzanis) 530
 Закс, Росе Т. (Zacks, Rose T.) 531
 Зец, Божидар 500
 Зидроу, Кристиана (Zidrou, Christiana) 520, 529, 533
 Зотовић, Михаило 582, 591
- Иванишевић, Ненад 557, 571
 Ивањи, Андреј 558, 573
 Игњатовскиј, Јарослав (Јарослав Игнатовскиј) 540, 569
 Игњић, Стеван 591
 Изетбеговић, Алија 598–599
 Израел, Царед 564, 573
 Илајф, Стив (Iliffé, Steve) 532
 Иларди, Киро (Ilardi, Ciro R.) 533
 Илић, Бранко 563
 Илић, Владимир 562–565, 573
 Илић, Горан П. 627
 Илић, Дејан 546–548, 573
 Илић, Саша 557, 573
 Иљченков, Пјотр 559, 563–564, 567
 Имбриани, Марчело (Marcello Imbriani) 531
- Јаков Маркијски 595
 Јанковић, Слободан 627
 Јанош Хуњади → видети: Сибињанин, Јанко
 Јевтић, Милош 621
 Јездић, Ненад 546, 573–575
 Јејтс, Вилијам Батлер Б. 515
 Јеремић, Јована 549
 Јеротић, Владета 504, 512, 515
 Јешић, Горан 549, 573
 Јован Бранковић 595
 Јован Капистран 595
 Јован Ненад 594
 Јовановић, Александар 509, 511, 515
 Јовановић, Викторија 546, 573
 Јовановић, Милан 566
 Јовановић, Небојша 553, 567
 Јовановићи (фамилија) 586
 Јовић, Бојан 513, 515
 Јоксић, Младен 544, 575
 Јунг, Карл Густав (Jung, Karl Gustav) 491, 500
- Кавало, Никола Д. (Nicola D. Cavallo) 533
 Кавафи, К. 515
 Калик, Марио 558, 566–567, 569
 Кан, Роберт Л. (Robert L. Kahn) 519, 530, 533
 Кан-Вајнер, Дебора А. (Deborah A. Cahn-Weiner) 522, 531

- Каниц, Феликс (Felix Philipp Emanuel Kanitz) 584, 591
- Кант, Имануел (Immanuel Kant) 493
- Каплан, Лори (Lory Kaplan) 532
- Карабег, Омер 541, 550, 573
- Карановић, Сергије 539, 569
- Каргановић, Стефан 537–538, 542–543, 545, 554, 560–561, 567–568
- Карић, Владимир 581, 591
- Карлеуша, Јелена 549
- Катарина Бранковић 595
- Катић, Небојша 553, 567
- Кауфер, Даниел (Daniel Kaufer) 533
- Кемпен, Гертрудис (Kempen, Gertrudis) 524, 531
- Кеселс, Рој (Roy P. C. Kessels) 532
- Килибарда, Зоран 567
- Кинес, Џонатан М. (Johnatan M. Dickens) 532
- Кинижи, Павле (Pál Kinizsi) 594
- Кихлисен, Линда (Lynda Keehlisen) 531
- Кишјухас, Алексеј 541, 573
- Клајн, Рекс Б. (Kline, Rex B.) 524, 531
- Класен, Јирген А. (Jurgen A. Claassen) 532
- Клејм, Џефри А. (Kleim, Jeffrey A.) 521, 528–529, 531
- Клер, Линда (Linda Clare) 532
- Клесиарис, Кростос (Christos Kleisiaris) 533
- Клигел, Матијас (Kliegel, Matthias) 532
- Кобурн, Кери Л. (Kerry L. Coburn) 533
- Ковачевић, Бранко 573
- Ковачевић, Деспот 566
- Ковачевићи (фамилија) 586
- Ковић, Милош 551, 567, 627
- Коен, Роналд (Ronald Cohen) 530
- Коен, Роџер (Cohen, Roger) 564, 572
- Кокотовић, Дејана 567
- Колберт, Лиса (Lisa H. Colbert) 530
- Колон, Мишел (Michel Collon) 539, 570
- Комиреди, Капил (Kapil Komireddi) 537, 573
- Конехеро-Голдберг, Концепсион (Conejero-Goldberg, Conception) 531
- Константин Порфирогенит 598
- Копел, Џереми (Jeremy Koppel) 531
- Копли, Грегори (Gregory Copley) 539, 569
- Копривица, Јелена 536, 573
- Копривица, Часлав Д. 503, 515, 624, 627
- Корнелис, Елис (Cornelis, Elise) 531
- Коџопелић, Јасмина 517, 524, 532, 534, 624
- Коштуница, Војислав 556
- Крестић, Василије Ђ. 615
- Кристен, Ерика (Erica Christen) 531
- Кркљуш, Љубомирка 613–615
- Кропано, Марија (Maria Cropano) 533
- Крстић, Никола 547, 573
- Крстић, Тајјана 532
- Кузовић, Душко Р. 579, 592, 611, 624
- Кулачин, Ненад 546–547, 550, 573–574
- Лавров, Сергеј Викторович (Сергей Викторович Лавров) 540, 570
- Лаг, Соња (Sonja Laag) 530
- Ладјаева, Тајјана (Татјана Ладјева) 569
- Лазар Хребельановић 595–596
- Лазаревић ди Ђакомо, Персида 513, 515
- Лазаро, Анђелина (Angelina Lázaro) 533
- Лајкерт, Рензис (Rensis Likert) 524
- Лалиберте, Линда (Linda Laliberte) 533
- Лалић, Иван В. 503–509, 511–515
- Ламб, Ричард (Richard Lamb) 532
- Лаутербах, Едвард (Lauterbach, Edward С.) 533
- Лебедева, Ирина 538, 542–543, 559, 565, 567
- Левентал, Кејт М. (Loewenthal, Kate M.) 532
- Лењин, Владимир Ильич 556
- Лечић Тошевска, Душица 500
- Лиао (Liao, Jing) 520, 528, 530, 532
- Линдберг, Катер А. (Cutter A. Lindbergh) 532
- Личко, Томас (Litschko, Thomas) 530
- Ловентал (Loewenthal) 524
- Локланд, Џон (Lokland) 559, 566–568
- Ломпар, Мило 553, 567
- Лоренцо, Тринидад (Trinidad Lorenzo) 532
- Лубардић, Богдан 627
- Лубен, Џејмс Е. (Lubben, James E.) 523–524, 532
- Луи, Ли Јунг (Li-Yung Lui) 531
- Лукач, Јасмина 574
- Лукашенко, Александар (Александр Григорьевич Лукашенко) 552–553
- Лукић, Биљана 559, 573, 575
- Лунд, Рике (Rikke Lund) 530
- Љубојевић, Саша 621

- Мађи, Ђанпаоло (Gianpaolo Maggi) 533
 Мајић, Миодраг 570
 Мајнд, Брајан (Brain Mind) 530
 Макарти, Пол (Paul McCarthy) 564
 Максвел, Колин (Maxwell, Collen J.) 532
 Малић, Небојша 567
 Малој, Пол Ф. (Malloy, Paul F.) 531
 Манојло, Андреј Викторович (Манойло, Андрей Викторович) 538, 540, 542–546, 552–553, 559, 567, 569
 Ман-Сон-Хинг, Малколм (Malcolm Manson-Hing) 532
 Мантила, Тимо (Mäntylä, Timo) 521, 529, 532
 Маран, Мери (Marry Marran) 531
 Маренгони, Алесандра (Margenoni, Alessandra) 533
 Маријански-Манојловић, Мирјана 621
 Маринковић Савовић, Гордана 550, 569
 Марковић Крстић, Сузана 556, 567
 Марковић, Братислав Браца 574
 Марковић, Горан 558, 574–575
 Марковић, Мирослав 500
 Марковић, Томислав 547–548, 563, 574
 Мартиновић, Александар 549
 Мартир, Ентони (Anthony Martyr) 532
 Маседа, Ана (Ana Maseda) 532
 Маск, Илон 569
 Матић, Милош 627
 Матић, Петар 627
 Матковићи (фамилија) 586
 Медведев, Иван Александрович 538, 543, 569
 Мекардл, Џон (John J. McArdle) 533
 Меккалистер, Кортни (McAlister, Courtney) 521, 528, 532
 Мелој, Паул (Paul Malloy) 533
 Мендес де Леон, Карлос Ф. (Mendes de Leon, Carlos F.) 520, 528, 532
 Меркелјићи (фамилија) 586
 Метс, Тони (Mets, Tony) 531
 Мечијар, Владимир 559
 Мивборн, Кетрин (Mewborn, Catherine M.) 523, 532
 Миедема, Ида (Miedema, Ida) 531
 Мијаке, Акира (Akira Miyake) 521, 528, 532–533
 Мијатовић, Станоје М. 586, 591
 Мијушковић, Драгиша Т. 591
 Микашиновић, Бранко 539, 569
 Миладиновић, Зорица 557, 574
 Милакара, Босилка 500
 Милан-Каленти, Хосе (Millán-Calenti, José C.) 519, 532
 Миленковић, Душан Љ. 561, 572
 Миленковић, Иван 549, 574
 Милер, Лојд С. (Lloyd S. Miller) 532
 Милер, Метју 544, 568
 Милетић, Светозар 615–616
 Миловановић, Илија 517, 524, 532, 534, 625
 Милосављевић, Борис 627
 Милосављевић, Петар 598
 Милош Обреновић 582, 586
 Милошевић, Милана 560, 574
 Милошевић, Петар 619
 Милошевић, Слободан 556, 564, 571–572
 Милошевић Радуловић, Лела 556, 567
 Милутиновић, Драгутин 588, 590
 Милутиновић, Јована 627
 Мирић, Неда М. 593
 Мирковић, Јелена 539, 547, 549, 574
 Митровић, Ђорђе 627
 Митровић, Пеђа 561, 574
 Мићић, Љубомир 582, 591
 Мифсуд, Рич (Rich Mifsud) 568
 Мицић, Милан 593–596
 Мичел, Линколн А. (Mitchell, Lincoln A.) 537–538, 554, 568
 Мичел, Сузан Л. (Susan L. Mitchell) 532
 Младеновић, Мирослав 537–538, 542, 554, 567
 Младеновић, Никола 627
 Моват, Џонатан (Movat) 542–543, 559, 565, 567–568
 Мођик, Лана (Lana Mogenic) 521, 529, 532
 Моленар, Вилхелмина (Wilhelmina Molenaar) 531
 Молнар, Франк (Frank J. Molnar) 532
 Монтгомери, Вилијем 564
 Мор, Винсент (Vincent Mor) 533
 Мујовић, Хајрија 627
 Муњић, Драгољуб 591
 Немањићи 594, 597
 Немет, Ференц 593–594, 596
 Несторовић, Бранимир 558
 Ниберг, Лилијан (Lilianne Nyberg) 524, 533
 Нико, Вите (De Witte Nico) 533

- Николаус, Торстен (Nikolaus, Torsten) 533
 Николић, Братислав 550, 575
 Николић, Владимир 615, 617, 621
 Николић, Маја 548, 575
 Николић, Томислав 561
 Ниче, Фридрих 486, 489–490, 500
 Новаковић, Александар 627
 Новаковић, Давид 551, 575
 Новковић, Љиљана 500
- Његован, Весна 519, 528, 532
 Његован, Драго 627
- О’Конел, Меган (O’Connell, Megan E.) 532
 Оболенски, Дмитриј (Дмитрий Оболенский) 598
 Овердорп, Едуард (Overdorp, Eduard J.) 522, 532
 Олбрајт, Медлин 564
 Опдебек, К. (Opdebeeck, Caroli) 521, 528, 530, 532
 Оремус, Марк (Mark Oremus) 532
 Орловић, Славиша 566
 Ормел, Јохан (Johan H. Ormel) 531
 Остерман, Јоукје М. (Joukje M. Oosterman) 532
 Оцић, Часлав 627
- Павловић, Бранко 570
 Павловић, Драган 545, 557, 559, 575
 Павловић, Душан 568
 Павловић, Јеремија 584, 591
 Павловић, Радослав Љ. 586, 591
 Паквуд, Соња (Sonia Packwood) 521, 533
 Палавестра, Предраг 515
 Пандрц, Аксентије 583
 Панта (мештанин) 586
 Парандиловић, Милош 574
 Парезановић, Марко 538, 542–543, 545, 554, 562, 567–568, 570
 Пекић, Јасмина 517, 532, 534, 625, 627
 Пенигаци, Моника (Monica Panigazzi) 531
 Перез-Кувас, Рикардо (Pérez-Cuevas, Ricardo) 531
 Перић Ромић, Ранка 551, 567
 Перишић, Зоран 576
 Перота, Ђулио (Perrotta, Giulio) 533
 Песков, Дмитриј (Дмитрий Сергеевич Песков) 540
- Петровић (мештанин) 586
 Петровић, Вукашин 547, 563
 Петровић, Драгољуб Дража 546, 575
 Петровић, Зорица Д. 547, 575
 Петровић, Јелка 620
 Петровић, Мирко 531
 Петровић, Петар Ж. 591
 Петровић, Радмила 550, 575
 Пешић-Максимовић, Надежда 583, 591
 Пилгром, Михаел (Michael Pilgrom) 533
 Пиолато, Матео (Piolatto, Matteo) 533
 Пирх, Ото Дубислав (Pirsh, Otto Dubislav von) 583, 591
 Пита-Фернандез, Салвадор (Pita-Fernández, Salvador) 532
 Пјолато, Матео (Matteo Piolatto) 520, 529
 Полис, Ејбл (Polese, Abel) 554, 559, 568
 Помпео, Мајк 553
 Пономарјева, Јелена 567
 Поповић, Јустин 598
 Поповић, Павле Арс. 614–615
 Поповић, Срђа 544, 568, 575
 Порфирије (Перић) 536, 571–574, 576
 Прерадовић, Зоран 548, 575
 Пророковић, Душан 568
 Протић, Милан 548–549, 575
 Путин, Владимир 536, 540–541, 570–571, 574
- Радивојевић, Тодор 584–585, 591
 Радић, Бранислав 585, 591
 Радовановић, Војин 575, 564–565
 Радовановић, Зоран 575
 Радовановић, Иван 549, 567
 Радојевић, Мијодраг 627
 Радоњић, Естела 588
 Радосављевић, Радмила 547–548, 575
 Рајмо, Симона (Simona Raimo) 522, 528, 533
 Рац, Нафтали (Naftali Raz) 530
 Рензи, Лиза М. (Lisa M. Renzi) 532
 Рентелн Крузе, Волфганг (Renteln Kruse, Wolfgang) 532
 Реубен, Давид Б. (Reuben, David B.) 533
 Рипма, Барт (Bart Rypma) 531
 Рихт Зилстра, Г. А. (G. A. Rixt Zijlstra) 533
 Ров, Џон В. (John W. Rowe) 519, 530
 Ројал, Доналд Р. (Royall, Donald R.) 522, 528, 533
 Роланд, Ана 568

- Ролдан-Тапиа, Марија Д. (Maria D. Roldán-Tapia) 533
- Ронлунд, Мајкл (Rönnlund, Michael) 532
- Роснек, Џим (Jim Rosneck) 530
- Рота, матео (Matteo Rota) 533
- Роу, Џон В. (Rowe, John W.) 533
- Рубен, Дејвид Б. (David B. Reuben) 519
- Рубио, Енкарнасион (Rubio, Encarnación) 520, 529, 533
- Рудаки 494
- Ружичић, Данијела 553, 568
- Рутер, Емили (Emily C. Rutter) 532
- Рушевљан, Хуго 618
- Савић, Јосиф 586
- Савић, Слободан 619
- Саде, Абдо (Saade, Abdo) 531
- Садиковић, Селка 532
- Саловеј, Стивен (Salloway, Stephen) 531
- Салцхаус, Тимоти А. (Salthouse, Timothy A.) 533
- Сантанђело, Габриела (Gabriella Santangelo) 533
- Санчез-Санчез, Антонио (Antonio Sánchez-Sánchez) 533
- Сасман, Гари (Gary Sussman) 541
- Свети Сава 562, 598
- Свит, Лоренс (Lawrence H. Sweet) 530
- Селари, Паоло (Paolo Sellari) 568
- Сен-Жист 550
- Сибињанин, Јанко (Јанош Хуњади; Nyunyadi János) 594
- Сијарто, Петер 552, 570
- Силверберг, Р. 515
- Симић, Јованка 540, 570
- Скот, Сара (Sarah C. Scott) 530
- Скочпол, Теда (Skocpol, Theda) 537, 568
- Скуазони, Фламинио (Flaminio Squazoni) 533
- Слапшак, Светлана 549, 576
- Смајловић, Љиљана 538, 557, 570
- Смол, Брент (Brent J. Small) 521, 528–529, 533
- Созански, Бернар (Sozański, Bernard) 531
- Сокол, Смиљко 550, 568
- Соловеј, Валериј Дмитријевич (Соловей, Валерий Дмитриевич) 542–543, 556–557, 571
- Солтхаус, Тимоти А. (Timothy A. Salthouse) 522
- Сотировски, Драгана 557, 574, 576
- Спасојевић, Душан 538, 542, 544, 568
- Спицнагел, Мери (Mary B. Spitznagel) 530
- Срејовић, Драгослав 621
- Сретен (мештанин) 586
- Стак, Андреас (Andreas Stuck) 519, 528
- Станковић, Ђорђе 574
- Степић, Миломир 627
- Степлеј, Лесли (Stapley, Leslie) 532
- Стефан Бранковић 595
- Стефан Лазаревић 594–595
- Стефан Урош IV Душан Немањић 594–595, 615–616
- Стојадиновић, Александра 532
- Стојадиновић, Љубодраг 536, 576
- Стојановић, Дубравка 572
- Стојановић, Зоран 500, 566
- Стојић, Вера 500
- Стојичевић, Слободан 539, 571
- Стојковић, Биљана 543, 575–576
- Стојчић, Сениша 536, 576
- Стоун, Роџер (Roger Stone) 540, 576
- Стук, Андреас (Stuck, Andreas E.) 532
- Ступљанин, Јелена 548
- Тадић, Борис 556
- Тадић, Дејан 537–538, 542, 559, 576
- Тажас, Сузан Л. (Tyas, Suzanne L.) 532
- Тасић, Ђорђе 615–616
- Ташковић, Марко 541, 576
- Текелија, Сава 615
- Тителбах, Владислава 581–582
- Тихановска, Светлана 553
- Тлепцок, Руслан Асланович 538, 571
- Тодоровић, Т. 557, 576
- Токвил, Алексис 556
- Томић, Јаша 615
- Торел, Лиса Б. (Lisa B. Thorell) 524, 531, 533
- Торџиа, Валентина (Valentina Torchia) 533
- Тот, Нела (Nela Toth) 621
- Трамп, Доналд 551, 566, 569–570
- Тремблеј, Себастијен (Tremblay, Sébastien) 533
- Трифковић, Срђа 552, 571
- Тубио, Хавијер (Tubío, Javier) 532
- Тубић, Драган 596

- Тебић, Радослав 564, 571
 Ђиријаковић, Зоран 538, 545–546, 551, 553–554, 567, 571
 Ђирковић, Драгутин 547
 Ђук, Александра 572
- Фергусон, Хеатер (Ferguson, Heather J.) 522, 529, 531
 Фернандез-Арути, Тереса (Teresa Fernández-Aruty) 532
 Филиповић, Миленко 580, 585–586, 588, 591
 Флорес-Хернандез, Серђио (Sergio Flores-Hernández) 531
 Фридман, Наоми П. (Naomi P. Friedman) 532
- Хајдегер, Мартин 487–488, 500, 514
 Хамбургер, Мајкл (Michael Hamburger) 500
 Хамваш, Бела 485–486, 488–495–501
 Хамовић, Драган 514–515
 Хамонд, Били Р. (Billy R. Hammond) 532
 Харденберга, Георг Филип Фридрих 496
 Хауегтер, Ејми (Howerter, Amy) 532
 Хаџић, Антоније 615
 Хашер, Лин (Hasher, Lynn) 522, 528–529, 531
 Хејес, Ендрју Ф. (Hayes, Andrew F.) 526, 531
 Хелви, Роберт 565
 Хераклит 485, 489–491, 493–494, 500–501
 Хирис, Џефри (Hiris, Jeffrey) 533
 Хјуз, Џоел (Joel Hughes) 530
 Холдерин, Јохан Кристијан Фридрих (Johann Christian Friedrich Hölderlin) 485–489, 500–501
 Холст, Илва (Holst, Ylva) 531
 Холштајн, Бјорн Е. (Bjørn E. Holstein) 530
 Хомен, Слободан 564
 Хофбауер, Ханес 553, 567
 Хофмајстер, Карин Роџинер (Hofmeister, Karin Roginer) 539, 541, 573
 Хохман, Кристоф (Christoph Hohmann) 533
 Хоџетс, Хелен М. (Hodgetts, Helen M.) 533
 Хулур, Гизем (Hülür, Gizem) 520, 529, 531
- Џвијић, Јован 580–581, 583, 585, 591
 Цермановић-Кузмановић, Александрина 621
- Чавошки, Коста 538, 572
 Чаевич, Александр Владимирович 542–543, 571
 Чвирлеј-Созанска, Агнешка (Agnieszka Ćwirlej-Sozańska) 519, 531
 Чворовић, Војкан 572
 Чворовић, Зоран 535, 550
 Чемере, Золтан (Zoltán Csömöre) 596
 Чипчић, Весна 575
 Чолак, Бојан 505
 Чоловић, Милан 619
 Чонградин, Снежана 536, 561, 572
- Џејф, Кристина (Yaffe, Kristine) 531
 Џомић, Велибор 539
 Џонс, Тереса А. (Theresa A. Jones) 521, 528–529, 531
 Џонсон, Џулен К. (Johnson, Julene K.) 521, 531
 Џорџ, Линда К. (Linda K. George) 532
 Џосепсон, Ричард (Richard Josephson) 530
- Шаркић, Срђан 615
 Шарма, Шубам (Sharma, Shubam) 532
 Шарп, Џин (Sharp, Gene) 559–560, 565, 568
 Шах, Прити (Priti Shah) 521, 528, 533
 Шварм, Филип 564, 571
 Шеатовић, Светлана 512, 515
 Шестаков, Игњатије 454, 569
 Шешел, Војислав 573
 Шкаљић, Абдулах 580–581, 591
 Шкоро, Срђан 549, 576
 Шмит, Кристијан 551
 Шмитер-Еџкомб, Морен (Schmitter-Edgcombe, Maureen) 532
 Шошкић, Радоје В. 485, 501, 625
 Штолцфус, Елен Р. (Stoltzfus, Ellen R.) 531
 Штук, Андреас Е. (Stuck, Andreas E.) 533
 Шуваковић, Урош 538, 552–553, 566–567, 571

ЗБОРНИК МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ ПОЛИТИКА УРЕДНИШТВА

Зборник Маџице српске за друшћивене науке објављује научне чланке и расправе из области демографије и социологије и њима сродним дисциплинама. Радови су разврстани у следећим категоријама: монографска студија, оригинални научни рад, прегледни научни рад, научна критика и полемика, научна библиографија, хроника, претходно саопштење. Поред тога часопис објављује прилоге у виду осврта, приказа и извештаја из научног живота и издаваштва.

Часопис је покренут 1950. године. Укључујући 10. свеску (1955) излазио је под називом *Научни зборник: серија друшћивених наука*; од 11. свеске (1956) излази под називом *Зборник за друшћивене науке*, а од 76. свеске (1984) под данашњим називом – *Зборник Маџице српске за друшћивене науке*.

Досадашњи главни уредници били су: др Милош Јовановић (1950), Живојин Бошков (1951–1952), Рајко Николић (1953–1965), академик Славко Гавриловић (1966–1969), др Александар Магарашевић (1970–1973), др Младен Стојанов (1974–1999), др Милован Митровић (2000–2004), академик Часлав Оцић (2005–2016), др Рајко Буквић (2017–2019) и др Миломир Степић (2020–2022). Од 2023. главни уредник часописа је др Душан Достанић, а одговорни уредник проф. др Милош Ковић. Уредништво часописа састављено је од домаћих и иностраних чланова. У оквиру часописа делује и Савет часописа.

Часопис излази четири пута годишње. У 2020. години, у оквиру научних часописа чији је издавач из Републике Србије, а реферисан у Web of Science и у Journal Citation Report-у (JCR), категорисан је као часопис М51 категорије. *Зборник Маџице српске за друшћивене науке* доступан је у режиму отвореног приступа на сајту часописа:

<http://www.maticasrpska.org.rs/category/katalog-izdanja/naucni-casopisi/zbornik-matice-srpske-za-drustvene-nauke/>. ISSN број [0352-5732]; eISSN број [2406-0836];

Електронски приступ библиотекама у Србији: <http://plus.sr.cobiss.net/orac7/bib/3360258#full>

ОБАВЕЗЕ ГЛАВНОГ УРЕДНИКА ЧАСОПИСА

Главни уредник *Зборника Маџице српске за друшћивене науке* доноси коначну одлуку о томе који ће се рукописи објавити. Приликом доношења одлуке уредник се руководи уређивачком политиком водећи рачуна о законским прописима који се односе на клевету, кршења ауторских права и плагијаризам.

Главни уредник не сме имати било какав сукоб интереса у вези с поднесеним рукописом. Ако такав сукоб интереса постоји, о избору рецензента и судбини рукописа одлучује Уредништво. Пошто је идентитет

аутора и рецензената непознат другој страни, главни уредник је дужан да ту анонимност гарантује.

Главни уредник дужан је да суд о рукопису доноси на основу његове садржине, без расних, верских, етничких, политичких или других предрасуда.

Чланови Уредништва не смеју користити необјављен материјал из поднесених рукописа за своја истраживања без писане дозволе аутора.

ОБАВЕЗЕ АУТОРА

Аутори гарантују да рукопис представља њихов оригиналан допринос, да није објављен раније и да се не разматра за објављивање на другом месту. Аутори такође гарантују да након објављивања у *Зборнику Матџице српске за друшћивене науке* рукопис неће бити објављен у другој публикацији (домаћој или иностраној) без сагласности власника ауторских права.

Аутори гарантују да права трећих лица неће бити повређена и да издавач неће сносити никакву одговорност ако се појаве било какви захтеви за накнаду штете.

Аутори сnose сву одговорност за садржај поднесених рукописа и валидност резултата, и морају да прибаве дозволу за објављивање података од свих страна укључених у истраживање.

Аутори који желе да у рад укључе слике, делове текста или неке друге прилоге који су већ негде објављени дужни су да за то прибаве сагласност носилаца ауторских права и да приликом подношења рада доставе доказе да је таква сагласност добијена. Материјал за који такви докази нису достављени сматраће се оригиналним делом аутора а издавач неће сносити никакву одговорност ако прилози нису ауторско право аутора.

Аутори гарантују да су као аутори наведена само она лица која су значајно допринела садржају рукописа.

Аутори се морају придржавати етичких стандарда који се односе на научноистраживачки рад. Они гарантују да рад није плагијат. Аутори гарантују да рукопис не садржи неосноване или незаконите тврдње и не крши права других.

У случају да аутори открију важну грешку у свом раду након његовог објављивања, дужни су да о томе обавесте главног уредника или издавача часописа и да с њима сарађују како би се рад повукао, исправио или на неки други начин указало на насталу грешку. Сваки чланак може имати највише три аутора при чему се прилаже и Изјава о коауторству, а предност објављивања даће се радовима са једним аутором.

РЕЦЕНЗИРАЊЕ РАДОВА

Примљени радови подлежу рецензирању од стране најмање два компетентна анонимна рецензента које одређује главни уредник и уредништво часописа. Циљ рецензије је да главном уреднику и уредништву помогне у доношењу одлуке о томе да ли рад треба прихватити или одбити и да кроз процес комуникације с ауторима побољша квалитет рукописа.

Рецензентима се не открива идентитет аутора и обратно. Да би рад био објављен обе рецензије морају да буду позитивне. Аутори који добију условно позитивне рецензије дужни су да уваже примедбе рецензената или да научним аргументима убеди рецензенте и Уредништво у исправност својих ставова. Уколико то не желе или нису у стању, могу да повуку рад. Рок за исправку радова је 15 дана од датума слања рецензије аутору. У случају коауторских рукописа, кореспонденција ће бити усмерена на првог аутора, који је одговоран за комуникацију са осталим ауторима рада.

Избор рецензената спада у дискрециона права уредника и уредништва. Рецензенти морају да располажу релевантним знањима у области којом се рукопис бави.

Рецензент који себе сматра некомпетентним за тему или област којом се рукопис бави дужан је да о томе обавести главног уредника или Уредништво.

Рецензија мора бити објективна. Суд рецензената мора бити јасан и поткрепљен аргументима.

Рукопис који је послат рецензенту сматра се поверљивим документом.

Главни уредник или секретар Уредништва шаље поднесени рад и рецензентски образац одређеним рецензентима. Рецензентски образац садржи низ питања на која треба одговорити, а која рецензентима указују који су то аспекти које треба обухватити како би се донела одлука о судбини рукописа који им је поднет на оцену. У завршном делу обрасца, рецензенти треба да наведу своја запажања и предлоге како да се поднети рукопис побољша. У случају да се предлаже неприхватање рада потребно је дати језгровито образложење.

Током читавог процеса, рецензенти делују независно једни од других. Рецензентима није познат идентитет других рецензената.

Редакција је дужна да обезбеди солидну контролу квалитета рецензије. У случају да аутори имају озбиљне и основане замерке на рачун рецензије, Уредништво ће проверити да ли је рецензија објективна и да ли задовољава академске стандарде. Ако се појави сумња у објективност или квалитет рецензије, уредник ће тражити мишљење других рецензената.

Рецензенти су упознати с чињеницом да су рукописи, који су им послати на рецензирање, интелектуална својина аутора, да се њима не може располагати нити се могу износити у јавност.

Посебно се наглашава да рецензенти не могу бити из установе из које је и аутор рукописа или да су у скорије време објављивали чланке и публикације са било којим од аутора поднесеног рада (као коаутори).

Списак рецензената у току године објављује се у последњој свесци у текућој години.

ПЛАГИЈАРИЗАМ

Плагирање, односно преузимање туђих идеја, речи или других облика креативног израза и представљање као својих, представља грубо кршење научне етике. Плагирање може да укључује и кршење ауторских права, што је законом кажњиво.

Плагијат обухвата следеће:

– дословно или готово дословно преузимање или смишљено парафразирање (у циљу прикривања плагијата) делова текстова других аутора без јасног указивања на извор или обележавање копираних фрагмената (на пример, коришћењем наводника);

– копирање једначина, слика или табела из туђих радова без правилног навођења извора и/или без дозволе аутора или носилаца ауторских права за њихово коришћење.

Упозоравамо ауторе да се за сваки рукопис проверава да ли је плагијат или аутоплагијат.

Рукописи код којих постоје јасне индикације да се ради о плагијату биће аутоматски одбијени.

Ако се установи да је рад који је објављен у *Зборнику Мајице српске за друштвене науке* плагијат, од аутора ће се захтевати да упуте писано извињење ауторима изворног рада а даља сарадња са ауторима плагијата биће прекинута.

ПОВЛАЧЕЊЕ ВЕЋ ОБЈАВЉЕНИХ РАДОВА

Објављени рукописи биће доступни докле год је то могуће у оној форми у којој су објављени, без икаквих измена. Понекад се, међутим, може десити да објављени рукопис мора да се повуче. Главни разлог за повлачење рукописа јесте потреба да се исправи грешка у циљу очувања интегритета науке, а не жеља да се аутори казне.

Чланак се мора повући у случају кршења права издавача, носилаца ауторских права или аутора; повреде професионалних етичких кодекса, тј. у случају подношења истог рукописа у више часописа у исто време, лажне тврдње о ауторству, плагијата, манипулације подацима у циљу преваре и слично. У неким случајевима рад се може повући и како би се исправиле накнадно уочене грешке у рукопису или објављеном раду.

Стандарди за разрешавање ситуација када дође до повлачења рада дефинисани су од стране библиотека и научних тела, а иста пракса је усвојена и од стране *Зборника Мајице српске за друштвене науке*: у електронској верзији изворног чланка (оног који се повлачи) успоставља се веза (HTML link) са обавештењем о повлачењу. Повучени чланак се чува у изворној форми, али са воденим жигом на PDF документу, на свакој страници, који указује да је чланак повучен (RETRACTED).

ОТВОРЕНИ ПРИСТУП

Зборник Мајице српске за друштвене науке доступан је у режиму отвореног приступа. Чланци објављени у часопису могу се бесплатно преузети са сајта часописа и користити у складу са лиценцом Creative Commons Autorstvo-Nekomercijalno-Bez prerada 3.0 Srbija (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/rs/>)

Зборник Мајице српске за друштвене науке не наплаћује APC (Article Processing Charge).

САМОАРХИВИРАЊЕ

Часопис омогућава ауторима да прихваћену, рецензирану верзију рукописа, као и финалну, објављену верзију у PDF формату депонују у институционални репозиторијум и/или некомерцијалне базе података, да га објави на личним веб страницама (укључујући и профиле не друштвеним мрежема за научнике, као што су ResearchGate, Academia.edu итд.) и/или на сајту институције у којој су запослени, а у складу са одредбама лиценце Creative Commons Autorstvo-Nekomercijalno-Bez prerada 3.0 Srbija (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/rs/>), у било које време након објављивања у часопису. При томе се морају навести издавач, као носилац ауторских права, и извор рукописа, а мора се навести и идентификатор дигиталног објекта – DOI објављеног чланка у форми HTML линка.

АУТОРСКА ПРАВА

Када је рукопис прихваћен за објављивање, аутори преносе ауторска права на издавача. У случају да рукопис не буде прихваћен за штампу у часопису, аутори задржавају сва права.

На издавача се преносе следећа права на рукопис, укључујући и додатне материјале, и све делове, изводе или елементе рукописа:

- право на штампање пробних примерака, репринт и специјалних издања рукописа;
- право да рукопис преведе на друге језике;
- право да рукопис репродукује користећи фотомеханичка или слична средства, укључујући, али не ограничавајући се на фотокопирање, и право да дистрибуира ове копије;
- право да рукопис репродукује и дистрибуира електронски или оптички користећи све носиоце података или медија за похрањивање, а нарочито у машински читљивој/дигитализованој форми на носачима података као што су хард диск, CD-ROM, DVD, Blu-ray Disc (BD), мини диск, траке са подацима, и право да репродукује и дистрибуира рукопис са тих преносника података;
- право да сачува рукопис у базама података, укључујући и онлајн базе података, као и право преноса рукописа у свим техничким системима и режимима;
- право да рукопис учини доступним јавности или затвореним групама корисника на основу појединачних захтева за употребу на монитору или другим читачима (укључујући и читаче електронских књига), и у штампаној форми за кориснике, било путем интернета, онлајн сервиса, или путем интерних или екстерних мрежа.

Сви документи о часопису као и ПДФ формат сваког објављеног броја налази се на Сајту часописа.

Уредништво
Зборника Маџице српске за друштвене науке

MATICA SRPSKA SOCIAL SCIENCES QUARTERLY EDITORIAL POLICY

Matica Srpska Social Sciences quarterly publishes scientific articles and treatises in the field of social sciences and humanities: philosophy, sociology, economics, demography, ethnology, pedagogy, psychology, law, political science, historiography and other fields. The papers are classified into the following categories: monographic study, original scientific paper, review scientific paper, scientific critique and polemics, scientific bibliography, chronicle. Furthermore, the journal publishes articles in the form of retrospections, reviews and reports from scientific life and publishing.

The magazine was initiated in 1950. Including the 10th notebook (1955), it was published under the title *Scientific collection: a series of social sciences*; from the 11th notebook (1956) it is published under the title *Journal of social sciences*, and from the 76th notebook (1984) under the present title – *Matica Srpska Social Sciences Quarterly*.

The previous editors-in-chief were: Dr. Miloš Jovanović (1950), Živojin Boškov (1951–1952), Rajko Nikolić (1953–1965), Academician Slavko Gavrilović (1966–1969), Dr. Aleksandar Magarašević (1970–1973), Dr. Mladen Stojanov (1974–1999), Dr. Milovan Mitrović (2000–2004), Academician Časlav Očić (2005–2016), Dr. Rajko Bukvić (2017–2019), Dr. Milomir Stepić (2020–2023), Dr. Miloš Ković and Dr. Dušan Dostanić (2023–). The editorial board of the magazine is comprised of domestic and foreign members. The Journal Council also operates within the magazine.

The magazine is issued four times a year. In 2020, within the scientific journals published by the Republic of Serbia, and referred to in the Web of Science and in the Journal Citation Report (JCR), it was categorized as an M51 category journal. *Matica Srpska Social Sciences Quarterly* is available in the open access regime on the magazine's website:

<http://www.maticasrpska.org.rs/category/katalog-izdanja/naucni-casopisi/zbornik-matice-srpske-za-drustvene-nauke/>. ISSN number [0352-5732]; eISSN number [2406-0836];

Electronic access to libraries in Serbia: <http://plus.sr.cobiss.net/opac7/bib/3360258#full>

THE OBLIGATIONS OF THE MAGAZINE'S EDITOR-IN-CHIEF

Editor-in-chief of the *Matica Srpska Social Sciences Quarterly* makes a final decision regarding the handwritings that are going to be published. While making this decision, the editor-in-chief is lead by the editorial policy considering legal acts which refer to defamation, piracy and plagiarism.

Editor-in-chief can not have any sort of conflict of interests regarding the submitted handwriting. If such conflict does exist, the Editorial Board decides on the election of the referees and the fate of the handwriting. Taking into consideration that the authors' and referees' identities are unknown to the other side, the Editor-in-chief is obliged to ensure this anonymity.

Editor-in-chief is obliged to value the paper on the basis of its content, without racial, sex/gender, religious, ethnic or political prejudices.

Board members are not allowed to use material from the submitted papers for their own research without the author's permission.

THE AUTHORS' OBLIGATIONS

The authors guarantee that the handwriting represents their own original contribution, that it was not published earlier and is not being considered for publishing elsewhere. Authors guarantee as well that, after publishing in the *Matica Srpska Social Sciences Quarterly*, that the handwriting will not be published in any other publication (domestic or foreign) without the authorization of the copyright owner.

Authors guarantee that the rights of the third people will not be disturbed nor will the publisher bear the consequences if any requests for amends should appear.

The authors bear full responsibility for the content of the submitted handwritings and the validity of the results and they have to provide permissions for data publishing from all the sides included in the research.

The authors who want to include pictures or parts of the text already published elsewhere are obliged to provide consent of the copyright owners and the proof of the obtained consent while submitting the handwriting. The material that has not been proven in this manner will be considered author's original work and the publisher will not bear any consequences if the contributions are not done by the authors themselves.

The authors guarantee that the names given as authors are only persons who contributed significantly in the paper writing.

The authors need to respect the ethical standards regarding the scientific-research work. They guarantee that the paper is not a plagiarism. They guarantee that the work does not contain baseless and illegitimate claims and does not disturb someone else's rights.

In case the authors discover a major mistake in their paper after its publishing, they are obliged to notify the editor or the publisher immediately and co-operate with them in order to withdraw the paper, correct it or indicate the mistake by any means. Each article can have a maximum of three authors, with the Co-authorship Statement attached, and the priority of publication will be given to works with one author.

PAPER REVIEW

If the submitted papers undergo a procedure of anonymous review done by two competent reviewers appointed by the editorship. The aim of the review is to help the editor-in-chief and the editorial board to make a decision whether a certain paper should be accepted or rejected and enhance the writing quality through the communication process with the authors. The reviewers are not acquainted with the authors' names and vice versa. In order for the paper to be published, both reviews need to be positive. Authors who receive conditionally positive reviews are obliged to take into account the reviewers' remarks

or to convince the reviewers and the Editorial Board of the correctness of their views with scientific arguments. If they do not want to or are not able to, they can withdraw their work. The deadline for the correction of the paper is 15 days, effective from the day the review is sent to the author. In case of co-authorship, the correspondence will be directed to the first author, the one who is responsible for the communication with other authors.

The choice of the reviewers is a discretion right of the editor and the editorship. The reviewers need to possess relevant knowledge in the field the paper deals with and they can not be the authors that have recently published papers (as co-authors) along with any of the authors of the submitted papers.

If the reviewers consider themselves incompetent for the topic or the field the handwriting deals with, they need to notify the editor-in-chief.

A review has to be objective. The reviewers' judgment has to be clear, with good arguments.

A handwriting sent to a reviewer is considered a confidential document.

The editor-in-chief sends the submitted handwriting and the review form to certain reviewers. The review form contains a set of questions that have to be answered, thus indicating to the reviewers which aspects should be encompassed in order to make a decision on the fate of the handwriting submitted for the evaluation. In the final section of the review, the reviewers need to give their observations and suggestions for the improvement of the submitted handwriting. The review sheet is sent to the reviewer by the secretary of the editorship of the Matica Srpska Social Sciences Quarterly. In case the refusal of the paper is suggested, the explanation has to be detailed.

During the whole process, the reviewers act independently from one another. The identity of the second reviewer remains unknown to the first one and vice versa.

The editorship is obliged to provide a solid control over the review quality. In case the authors have serious and well based objections on the account of the review, the editorship will reconsider whether the review is objective and whether it satisfies the academic standards. Should any doubt arise regarding the objectiveness or the quality of the review, the editor will seek other reviewers' opinion.

The reviewers are familiar with the fact that the handwritings sent to them for the review are the authors' intellectual property and thus can not be appropriated or shown in public.

It is especially emphasized that the reviewers cannot be from the institution from which the author of the manuscript is or that they have recently published articles and publications with any of the authors of the submitted work (as co-authors).

The list of paper reviewers is published in the last volume of the current year.

PLAGIARISM

Plagiarism, or taking over of someone else's ideas, words or other forms of creative expression and presenting them as one's own, represents a crude violation of scientific ethics. Plagiarism can also include a disturbance of copyrights, which is illegal.

A plagiarism includes the following:

- a 'letter for letter' or almost 'letter for letter' assumption or deliberate paraphrasing (with the aim of covering the plagiarism) of parts of the text by other authors without a clear indication of the source or marking the copied fragments (for instance, by using quotation marks);
- copying of equations, pictures or tables from other people's works without correct citation of the source and/or without the permission of the author or copyright owner.

We warn the authors that each handwriting gets checked for plagiarism or auto plagiarism.

The handwritings with clear indications of plagiarism will be automatically rejected.

If it is ascertained that the paper published in the Matica Srpska Quarterly is a plagiat, the authors will be demanded to write an apologizing note to the authors of the original paper and the further coloboration with the authors of the plagiat will be terminated.

THE RETRACTION OF THE ALREADY PUBLISHED PAPERS

The published handwritings will be available as long as possible in the form they were published, without any changes. Sometimes, however, it can occur that the published paper has to be retracted. The main reason for the retraction is the need to correct a mistake with the aim of preserving the scientific integrity, not the desire to punish the authors.

The article has to be retracted in case of disturbing the publisher's, copyright owner's or author's rights; disturbing professional ethical codexes, i.e. submitting the same handwriting to several magazines at the same time, a false claim on the autorship, plagiarism, manipulating data for fraud and so on. In some cases, a paper can be retracted in order to correct subsequently discerned mistakes in the handwriting or in the published paper.

Standards for the resolving of such situations when retraction occurs are defined by libraries and scientific bodies, and the same practice is accepted by the Matica Srpska Quarterly: in the electronic version of the source article (the one that is retracted) a connection is established (HTML link) with the notification on the retraction. The retracted article is kept in the source form, but with the watermark on PDF document, on each page, which indicates that the article is retracted (RETRACTED).

OPEN ACCESS

Matica Srpska Quarterly is available in the open access regime. Articles published in the magazine can be downloaded for free from the magazine's site and used in accordance with the license Creative Commons Autorship-Non-commercial-No revising 3.0 Serbia (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/rs/>)

Matica Srpska Quarterly does not charge APC (Article Processing Charge).

AUTO-ARCHIVING

The magazine enables the authors to deposit the accepted, reviewed version of the handwriting, as well as the final, published version in PDF format in an institutional repository and/or non-commercial database. Furthermore, the authors are allowed to publish the paper on personal websites (including the profiles on social networks for scientists, such as ResearchGate, Academia.edu etc) and/or on the website of the institution they are engaged at, in accordance with the clauses of the license Creative Commons Attribution-Non-commercial-No Derivatives 3.0 Serbia (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/rs/>), any time after publishing it in the magazine. There has to be a mentioning of the publisher, as the copyright owner, and the source of the handwriting, as well as the digital object identifier – DOI of the article published in form of a HTML link.

COPYRIGHTS

Once the handwriting is accepted for publishing, the authors transfer the copyrights to the publisher. In case the handwriting is not accepted for printing in the magazine, authors preserve all rights.

The rights on the handwriting, including additional materials and all the parts, extracts or elements of the handwriting, transferred to the publisher are as follows:

- a right to print trial samples, reprint or special editions of the handwriting;
- a right to translate the handwriting to other languages;
- a right to reproduce the handwriting using photo-mechanic or similar utensils, including but not restricting to photo-copying, and a right to distribute these copies;
- a right to reproduce and distribute the handwriting electronically or optically using all the data carriers or storage media, especially in mechanically readable/digitalized form on data carriers such as hard disc, CD-ROM, DVD, Blu-ray Disc (BD), mini disc, data tapes, and a right to reproduce and distribute the handwriting from the mentioned data conveyors.
- a right to preserve the handwriting in database, including online database, as well as the right to transfer the handwriting in all technical systems and regimes;
- a right to render the handwriting available to public or to closed groups of users on basis of individual requests for use on monitors or other readers (including e-books readers), and in printed form for users on Internet, online services, internal or external networks.

All the documents about the magazine as well as the PDF format of each published issue can be found on the Quarterly's website.

The editorship of the *Matica Srpska Quarterly*

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

Рукопис који се нуди за објављивање у *Зборнику Мајице српске за друшћивене науке* (ЗМСДН) шаље се електронским путем на адресу: **npavlovic@maticasrpska.org.rs** или **zmsdn@maticasrpska.org.rs**. Формулар *Изјаве* да рад није (нити ће бити) објављиван или понуђен неком другом часопису или издавачу за објављивање електронски ће Вам доставити стручни сарадник Одељења. Рукопис можете доставити и поштом на адресу: **Никола Павловић, Зборник МС за друшћивене науке, Мајице српске 1, 21000 Нови Сад**. Стручног сарадника можете контактирати и усмено на тел. 021/661-5798.

Уз рукопис рада, прилаже се кратка биобиблиографска белешка о аутору, као и број телефона, електронска адреса, име и адреса установе где је аутор за послен.

Рукописи на српском језику треба да буду на ћириличном писму, у Microsoft Word-у, величине (укључујући **сажетак** на српском и **резиме** на енглеском језику, слике, табеле и друге прилоге) до 35.000 словних знакова (укупно с размацима).

Основни текст треба да буде написан уз поштовање следећих захтева – Врста слова: **Times New Roman**; проред: **1,5**; величина слова: **12**. Одступ првог реда у пасусу: **1,25** см. Наслове одељака првог нивоа писати великим словима (верзалом), центрирано, одвојено од основног текста једним редом пре и после њега. Наслове одељака другог нивоа наводити малим словима, центрирано, такође одвојено од основног текста једним редом.

Раду приложити и сажетак (од 10 до 15 редова) на српском и енглеском (или једном од распрострањених страних језика) с четири до шест кључних речи, у прореду 1, величине слова 11. Сажетак и кључне речи на српском језику дају се непосредно испод наслова рада и имена и афилијације аутора. Резиме и кључне речи на енглеском језику (или неком од распрострањених језика) дају се на крају рада, након списка цитиране литературе, такође испод наслова рада и имена и афилијације аутора, на српском и енглеском језику.

Фусноте (напомене уз текст, спуштенице): проред 1, величине слова 10. Напомене (фусноте) користити само за пропратна објашњења, а не за цитирање или навођење референци. За цитирање или само позивање на нечије дело користити библиографску парентезу.

Страна имена у раду писати онако како се изговарају (транскрипција на српски језик према Правопису српскога језика), с тим што се при првом навођењу у загради име даје изворно.

Илустративни прилози уз радове (фотографије, графикони, географске карте...) треба да буду искључиво црно-бели и с називом прилога (навести аутора фотографије, односно извор фотографије, географске карте и графикона). Аутор треба да означи место прилога у тексту.

САЖЕТАК и РЕЗИМЕ (SUMMARY)

Сажетак се даје на почетку рада (на српском језику, односно језику рада уколико је аутор са другог говорног подручја). Сажетак укратко приказује суштину рада. Конкретно треба да да основне информације: о циљу и предмету

рада, те методологији и приступу истраживању. Обим Сажетка треба да буде између 10 и 15 редова (700–1100 словних места укупно). Сажетак је праћен списком кључних речи (4–6). На крају рада даје се Резиме на страном језику (SUMMARY), који представља проширени Сажетак, те поред циља и предмета рада, методологије и приступа истраживању треба да садржи и резултате, као и оригиналности/вредности рада. Резиме, такође, садржи кључне речи из Сажетка. Обим Резимеа треба да износи између 15 и 25 редова (1100–1800 словних места укупно). Уз Резиме који се подноси на енглеском језику **приложити и српски превод.**

БИБЛИОГРАФСКА ПАРЕНТЕЗА

Библиографска парентеза, као уметнута скраћеница у тексту која упућује на потпуни библиографски податак о делу које се цитира, наведен на крају рада, састоји се од отворене угласте заграде, презимена аутора (обично, године објављивања рада који се цитира, те ознаке странице с које је цитат преузет и затворене угласте заграде. Презиме аутора наводи се у изворном облику и писму. Пример:

[Ивић 1986: 128] за библиографску јединицу: Ивић, Павле (1986). *Српски народ и његов језик*. 2. изд. Београд: Српска књижевна задруга.

Ако се цитира више суседних страница истог рада, дају се цифре које се односе на прву и последњу страницу која се цитира, а између њих се ставља црта, на пример:

[Ивић 1986: 128–130] за библиографску јединицу: Ивић, Павле (1986). *Српски народ и његов језик*. 2. изд. Београд: Српска књижевна задруга.

Ако се цитира више страница истог рада а које нису у низу, цифре које се односе на странице у цитираном раду, одвајају се запетом, на пример:

[Ивић 1986: 128, 130, 145] за библиографску јединицу: Ивић, Павле (1986). *Српски народ и његов језик*. 2. изд. Београд: Српска књижевна задруга.

Уколико је реч о страном аутору, презиме изван парентезе транскрибовати на језик на коме је написан основни текст рада, на пример, Џ. Шорт за John Rennie Short, али у парентези презиме треба давати према изворном облику и писму, на пример:

[Short 1996: 106] за библиографску јединицу: Short, John Rennie (1996). *The Urban Order: An Introduction to Cities, Culture, and Power*. Oxford: Blackwell Publishing.

Када се у раду помиње више радова које је један аутор публиковао исте године, у текстуалној библиографској напомени потребно је одговарајућим азбучним словом прецизирати о којој је библиографској одредници из коначног списка литературе реч. На исти начин потребно је, наравно, обележити библиографску јединицу и у списку цитиране литературе. Пример:

[Murphy 1974a: 12].

Уколико библиографски извор има више аутора, у уметнутој библиографској напомени наводе се презиме првог аутора, док се презимена осталих аутора замењују скраћеницом **и др.** (односно **et al.**, ако је библиографски извор на страним језицима који користе латинично писмо):

[Ивић и др. 2007] за библиографску јединицу: Ивић, Павле; Иван Клајн, Митар Пешикан и Бранислав Брборић (2007). *Српски језички приручник*. 4. изд. Београд: Београдска књига.

[Poss et al. 2000] за библиографску јединицу: Poss, Christopher; Bryan Lowes and Leslie Chadwick (2000). *Dictionary of Economics*. 3rd ed. Glasgow: Harper Collins.

Ако је из контекста јасно који је аутор цитиран или парафразиран, у текстуалној библиографској напомени није потребно наводити презиме аутора. Пример:

Према Марфијевом истраживању [1974: 207], први сачувани трактат из те области сачињен је бенедиктинац Алберик из Монте Касина у другој половини 11. века.

Ако се у парентези упућује на радове двају или више аутора, податке о сваком следећем раду треба одвојити знаком тачка-запета (;). Пример:

[Белић 1958; Стевановић 1968].

Ако је у рукопису, услед немогућности да се користи примарни извор, презет навод из секундарног извора, у парентези је неопходно уз податак о аутору секундарног извора навести и реч „према“:

„Усменост” и „народност” бугаршлица Ненад Љубинковић доводи у везу с прилагођеношћу средини [према Килибарда 1979: 7].

ЦИТИРАНИ ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Цитирана литература даје се при крају рада у засебном одељку насловљеном ЦИТИРАНИ ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА. У овом Одељку разрешавају се библиографске парентезе скраћено наведене у тексту. Библиографске јединице (референце) наводе се по **азбучном** или **abecednom** реду презимена првог или јединог аутора како је оно наведено у парентези у тексту. Прво се азбучним редом наводе презимена првог или јединог аутора чији су радови објављени ћирилицом, а затим се абecedним редом наводе презимена првог или јединог аутора чији су радови објављени латиницом. Ако опис библиографске јединице обухвата неколико редова, сви редови осим првог увучени су удесно за два словна места (висећи параграф).

Пошто се цитирана литература користи за библиометријску и наукометријску анализу аутора, часописа и самих радова, молимо ауторе да пре достављања рукописа пажљиво провере списак литературе, као и само цитирање у тексту.

ЦИТИРАНИ ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА наводи се према стандарду за цитирање Матице српске (МСЦ):

Монографска публикација

Презиме, име аутора и (евентуално) средње слово (односно, код аутора с руског говорног подручја – очество). Наслов књиге. Уколико је превод, податак о преводиоцу. Приређивач или нека друга врста ауторства. Податак о издању или броју томова. Место издавања: издавач, година издања. Пример:

Томић, Јаша (2006). *Рај у Албанији и око Скадра*. Приредио: Радован Поповић. Нови Сад: Прометеј.

У случају ауторства двају или више аутора, након података за првог дају се (после знака ;) одговарајући подаци за остале ауторе: име, (средње слово – очество) и презиме другог и осталих аутора, међусобно одвојених запетом.

Ако није дат податак о издању подразумева се да је реч о првом издању. У случају 2, 3, 4. итд. издања редни број издања може се навести као у првом параграфу Упутства за монографске публикације (Податак о издању или броју томова). Пример:

Белић, Александар (1958). *О језичкој природи и језичком развоју: лингвистичка истраживања*. Књ. 1–2. изд. Београд: Нолит.

Монографска публикација с корпоративним аутором

Комисија, асоцијација, организација, уз коју на насловној страни није наведено име индивидуалног аутора, преузима улогу корпоративног аутора. Пример:

Београдска филхармонија (2005). *Сезона 2005–2006. Циклус Ханс Сваровски*. Београд: Београдска филхармонија.

Република Србија. Републички завод за статистику (2008). *Два века развоја Србије: Статистички преглед*. Београд: РЗС.

Анонимна дела

Дела за која се не може установити аутор препознају се по своме наслову. Пример:

Српске народне зајонейке (1877). Уредио и издао Стојан Новаковић. Београд: Задужбина Чупићева.

Зборник радова с конференције

Пантић, Мирослав /ур./ (2004). *Ресава (Горња и Доња) у историји, науци, књижевности и уметности*. Научни скуп, Деспотовац, 20–21. август 2003. Деспотовац: Народна библиотека „Ресавска школа”.

Монографске публикације с више издавача

Палибрк Сукић, Несиба (2005). *Руске изабелице у Панчеву: 1919–1941*. Предговор: Алексеј Арсењев. Панчево: Градска библиотека и Историјски архив.

Ђорђевић, Љубица (2001) *Библиографија дела Десанке Максимовић: 1920–1971*. Београд: Филолошки факултет, Народна библиотека Србије и Задужбина Десанке Максимовић.

Монографске публикације с више издавача и више места издања

Јеринг, Рудолф фон (1998). *Циљ у њраву*. Београд: Службени лист СРЈ, Подгорица: ЦИД и Сремски Карловци и Нови Сад: Издавачка књијарница Зорана Стојановића.

Монографске публикације с једним издавачем лоцираним у више места издања

а) У два места издања – наводе се оба места.

Black, John (2002). *A Dictionary of Economics*. Oxford and New York: Oxford University Press.

б) У више од два места издања наводе се само једно место (седиште издавача) и додаје **итд.** (односно **etc.**, ако је публикација објављена на језику који користи латинично писмо).

Bannock, Graham et al. (2003). *Dictionary of Economics*. London etc.: Penguin Books.

Фототипско издање

Презиме, име аутора. *Наслов књије*. Место првог издања, година првог издања. Место поновљеног, фототипског издања: издавач, година репринт издања.

Соларић, Павле (2003). *Поминак књијески*. Венеција, 1810. Инђија. Народна библиотека „Др Ђорђе Натошевић”.

Секундарно ауторство

Зборници научних радова описују се према имену уредника или приређивача.

Презиме, име уредника (или приређивача). *Наслов дела*. Место издања: издавач, година издања.

Радовановић, Милорад /ур./ (1996). *Српски језик на крају века*. Београд: Институт за српски језик САНУ и Службени гласник.

Његован, Драго /прир./ (2009). *Злочини окупајтора и њихових помајача у Војводини. V Група масовних злочина у Срему. Акција Виктора Томића и њихови истреби суд у Срему 1942*. Нови Сад: Прометеј и Мало историско друштво.

Рукопис

Презиме, име. *Наслов рукописа* (ако постоји или ако је у науци добио опште-прихваћено име). Место настанка. Институција у којој се налази, сигнатура, година настанка.

Николић, Јован. *Песарица*. Темишвар: Архив САНУ у Београду, сигн. 8552/264/5, 1780–1783.

Рукописи се цитирају према фолијацији (на пример, 2а–3б), а не према пагинацији, изузев у случајевима кад је рукопис пагиниран.

Прилог у серијској/периодичној публикацији

Презиме, име аутора и (евентуално) средње слово – очество. Наслов текста у публикацији. *Наслов часописа*, годиште или том публикације, година (или потпун датум) издања, број свеске: стране на којима се текст налази.

Рибникар, Јара (2004). Нова стара прича. *Летопис Мајице српске*, књ. 473, св. 3 (март 2004): 265–269.

Чланак или поглавље у књизи

Спиридоновић, Срђан (1998). Како је метар настао и како је доспео у Србију, у: Тодор И. Подгорац (ур.) *Наука и техника у Србији групе њоловине века 1854–1904*. Крагујевац: Универзитет у Крагујевцу, 868–884.

Прилог у новинама

Презиме, име аутора. Наслов текста. *Наслов новина*, датум, странице. Пример:

Кљакић, Слободан (2004). Черчиллов рат звезда против Хитлера. *Политика*, 1. 7. 2004, 5.

Рад у Зборнику радова

Презиме, име аутора и (евентуално) средње слово – очество. Наслов текста у публикацији: стране на којима се текст налази. У Зборнику: Име (евентуално средње слово – очество) и презиме уредника (или приређивача). *Наслов дела*. Место издања: издавач, година издања.

Архивски извори (необјављени)

По правилу податке о архивским изворима требало би наводити следећим редоследом:

1. Име архива (пуно и/или скраћено); пример: Архив Србије (АС)
2. Назив фонда или збирке (пуно и/или скраћено); пример: Министарство финансија (МФ)
3. Година
4. Одељци и серије у оквиру фондова и збирки
5. Подаци о количини грађе.

Количина је изражена бројем књига, кутија, фасцикли, свежњева, регистратора и сл. За техничке инвентарске јединице, које су најчешће употребљаване као јединице мере, користе се скраћенице:

д.	досије	п.	повез
књ.	књига	рег.	регистратор
ком.	комад	св.	свежањ
кут.	кутија	свес.	свеска
о.	омот	ф.	фасцикла
пак.	пакет		

Ако се име архивске установе, назив фонда/збирке и одељка/серије у оквиру фонда/збирке наводи само скраћено, потребно је одмах после наслова *Архивска грађа* навести списак свих скраћеница које се под тим насловом користе. То се односи и на податке о архивској грађи у страним архивима, односно на архивске податке који се наводе на страним језицима.

Објављена архивска грађа

Као монографске и/или друге сличне публикације.

Правни прописи и судска решења

Пуни назив прописа (скраћени назив прописа – акроним). *Гласило у коме је њројис објављен*, број (бр.) гласила и година објављивања (обично скраћено – задње две цифре). Примери:

Закон о облигационим односима (ЗОО). *Службени лисћ СФРЈ*, бр. 29/78.

Закон о извршном поступку (ЗИП). *Службени ласник РС*, бр. 124/04.

Ако је пропис мењан и допуњаван, наводе се сукцесивно бројеви и године објављивања измена и допуна. Пример:

Закон о основама система васпитања и образовања (ЗОСВО). *Службени ласник РС*, бр. 62/03, 64/03, 58/04 и 62/04.

Члан, став и тачка прописа (у библиографској парентези, а и другде) означава се скраћеницама чл., ст. и тач. Иза последњег броја се не ставља тачка.

Чл. 5, ст. 2, тач. 3 или чл. 5, 6, 9 и 10 или чл. 4–12

Навођење судских одлука треба да садржи што потпуније податке (име суда, врста и број одлуке, датум када је донесена ...), ако су оне архивирани, онда их наводити као (необјављене) архивске изворе, ако су објављене, онда их наводити као монографске и/или друге публикације.

Монографска публикација доступна on-line

Презиме, име аутора. *Наслов књиџе*. <адреса с Интернета> Датум преузимања. Пример:

Veltman, K. H. *Augmented Books, knowledge and culture*.

Доступно на: <<http://www.isoc.org/inet2000/cdproceedings/6d/6d.>>. Приступљено: 2. 2. 2002.

Прилогу серијској/периодичној публикацији доступан on-line

Презиме, име аутора. Наслов текста. *Наслов љериодичне љубликације*. Датум периодичне публикације. Име базе података. Датум преузимања. Пример:

Toit, A. Teaching Infopreneurship: students' perspective. *ASLIB Proceedings*. February 2000. Proquest. 21. 2. 2000.

Прилог у енциклопедији доступан on-line:

Назив одреднице. *Наслов енциклопедџе*. <адреса с Интернета> Датум преузимања. Пример:

Wilde, Oscar. *Encyclopedia Americana*. Доступно на: <<http://www.encyclopedia.com/doc/1G1-92614715.html>>. Приступљено: 15. 12. 2008.

Дигитални идентификатор објекта (DOI = Digital Object Identifier)

Монографске публикације и прилози у серијској/периодичној публикацији доступни on-line (уопште: е-текст, слика, аудио/видео запис, софтвер, итд.) могу током времена да промене адресу на Интернету (или се промени име веб странице), тако да се јавила потреба да им се додели трајан идентификатор помоћу кога је тражени објект могуће пронаћи. У те сврхе најчешће се користи DOI систем (вид. wikipedia.org/wiki/Digital_object_identifier).

Презиме, име аутора. Наслов текста. *Наслов љериодичне љубликације*. Датум периодичне публикације. DOI. Пример:

Nikolic, Ivana. Publishing in Serbia. *Slavic and East European Information Resources*, Volume 1, Issue 2 and 3, February 2001: 85–126. DOI: 10.1300/J167v01n02_03
<www.inlbrmaworld.com/smpp/.../content~db=all~content=a904437540>
30. 1. 2010.

У том случају не треба наводити <Име базе података> и Датум преузимања (у горњем примеру – 4–5. ред).

Прилог у енциклопедији и његов DOI

Презиме, име аутора. Назив одреднице. *Наслов енциклопедије*. Податак о издању или броју томова. DOI. Пример:

Paskin, Norman. Digital Object Identifier (DOI®) System. *Encyclopedia of Library and Information Sciences*. Third Edition. DOI: 10.1081/E/ELIS3-120044418

ТАБЕЛАРНИ И ГРАФИЧКИ ПРИКАЗИ

Табеларни и графички прикази треба да буду дати на једнообразан начин, у складу с одабраним дисциплинарним стандардом опремања чланака. Наслове свих приказа, а по могућству и њихов текстуални садржај дати двојезично, на српском језику (односно, језику рада) и на енглеском језику. Табеларни и графички прикази морају бити нумерисани, а обавезно позивање на њих у тексту даје се у обичним заградама (табела 1), или (слика 1) итд., с позивом: видети.

МАТЕМАТИЧКИ ИЗРАЗИ

Пожељно је избегавати компликоване знаке ако се могу заменити простијим. Математичке изразе (једначине, симболе, операторе) треба давати у Equation Editor-у текст процесора Microsoft Word, или коришћењем посебног пакета (LaTeX), који ће редакција достављати ауторима на њихов захтев. Следећи начин исписивања математичких симбола може у значајној мери допринети уштеди простора у часопису.

1. Дијакритички знаци иза симбола се много лакше репродукују од оних изнад или испод симбола; треба писати на пример A^* а не $\acute{A}$. Грчка слова могу се употребљавати за параметре популација а латинска слова за оцене.

2. Треба избегавати ситне знакове. Израз који садржи и супскрипт и суперскрипт на пример x_i^t могао би се написати као $x_i(t)$, а $e^{f(x)}$ као $\exp [f(x)]$.

3. Кад год је могуће, треба избегавати компликоване изразе. На пример, извод се уместо изразом

$$\frac{d^2f(x, y)}{dxdy}$$

може означити са

$$f''_{xy}$$

4. Разломак $\frac{a}{b}$ може се означити разломком a/b.

5. Висина израза може се редуковати ако се границе знакова као што су $\int$, $\sum$, Π ставе поред, а не изнад и испод оператора. На пример

$$\int_{t=0}^{t=T}$$

може се написати као

$$\int_{t=0}^{t=T}$$

Молимо ауторе да пажљиво провере математичке изразе пре него што предају рукопис.

ЗАХВАЛНИЦА

Захвалница се исписује као посебан одељак, пре одељка Цитирана литература. У захвалници се дају подаци о истраживању из ког је проистекао рад понуђен за објављивање, о финансијеру тог истраживања, као и захвалност лицима која су на различите начине допринела настанку рада.

JEL КЛАСИФИКАЦИЈА

За текстове из области економских (и сродних) наука обавезна је JEL класификација, стандардни метод класификације научне литературе из ове области, према класификацији коју је увео и користи Journal of Economic Literature, а прихватила ју је огромна већина економских и сродних часописа у свету. Кодови из ове класификације могу се пронаћи на: <https://www.aeaweb.org/econlit/jelCodes.php>

МАТИЦА СРПСКА

ВАС ПОЗИВА ДА СЕ
ПРЕТПЛАТИТЕ НА
**ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ**

Научни часопис из области друштвених и хуманистичких
наука с непрекидним излагањем од **1950.** године.

Зборник Матице српске за друштвене науке излази квартално, 4 пута годишње.

Годишња претплата (4 свеске) износи **900,00** динара (за иностранство **30,00 €**)

за чланове Матице српске **450,00** динара (из иностранства **20,00 €**)

Цена појединачног примерка *Зборника* износи **250,00** динара (за иностранство **10,00 €**)

Наручујем _____ примерака *Зборника МС за друштвене науке*.

Име и презиме, назив установе или предузећа

Адреса: _____

Телефон: _____ Е-адреса: _____

Уплата се може извршити у свакој банци или пошти на рачун
Матице српске, број **205-204373-09** (Комерцијална банка), са назнаком
„за Зборник МСДН”. Доставом ове наруџбенице и потврдом о уплати
омогућићете да *Зборник МС за друштвене науке* редовно стиже на Вашу адресу.

Информације можете добити позивом на бројеве телефона:

(021) 6615-798; 420-199/лок. 117

или на адресу:

МАТИЦА СРПСКА

Зборник МС за друштвене науке

21000 Нови Сад, Матице српске 1

e-mail: npavlovic@maticasrpska.org.rs односно zmsdn@maticasrpska.org.rs

МАТИЦА СРПСКА

МАТИЦА СРПСКА

Улица Матице српске, број 1 • 21000 Нови Сад, Србија
Телефон: 021 527 622 • Телефакс 021 528 901

HQ: 1 Maticе Srpske street • 21 000 Novi Sad, Serbia
Phone: + 381 21 527 622 • Telefax: + 381 21 528 901

Зборник Маџице српске за друшћивене науке
издаје Матица српска

Излази четири пута годишње

Уредништво и администрација:
Нови Сад, Улица Матице српске 1
Телефон: 021 / 6615–798; 021 / 420–199

Social Sciences Quarterly published by Matica Srpska
Editorial and publishing office: Novi Sad, Matica Srpska 1
Phone: (00381) 21 6615–798; (00381) 21 420–199

E-mail: npavlovic@maticasrpska.org.rs; zmsdn@maticasrpska.org.rs

---

Редакција *Зборника Маџице српске за друшћивене науке*
закључила је 196. (4/2025) свеску 5. децембра 2025.

За издавача: проф. др Драган Станић, председник Матице српске
Сћручни сарадник Одељења: мср Никола Павловић
Редакћура и лекћура: Владимир М. Николић
Корекћура: мр Драган Тубић
Лекћура и йревод резимеа на енлески језик: Љиљана Тубић
Технички уредник: Вукица Туцаков
Штампање завршено децембра 2025. године

Комћуићерски слој: Владимир Ватић, ГРАФИТ, Петроварадин
Шћампа: САЈНОС, Нови Сад
Тираж: 300

eISSN 2406-0836

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад
3(082)

Зборник Матице српске за друштвене науке / главни
уредник Душан Достанић ; одговорни уредник Милош
Ковић 1984, св. 76–. – Нови Сад: Одељење за друштвене
науке, 1984–. – 24 cm

Четири пута годишње. – Резиме на ен. језику. – Наставак
публикације: Зборник за друштвене науке

ISSN 0352-5732

COBISS.SR-ID 3360258

Публиковање овог *Зборника* помогло је
Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије

